

บทที่ 2

กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนหัวฝายจากสมัยรัฐจารีต ถึงการเป็น “ชุมชนแออัด” ในทศวรรษ 2510

บทนี้กล่าวถึงการสร้างของอัตลักษณ์ชุมชน โดยชี้ให้เห็นว่า กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ชุมชน มีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจ อันทำให้เกิดการจัดวางลำดับตำแหน่งของชุมชนเพื่อให้ความหมายในลักษณะที่แตกต่าง และท้ายที่สุดแล้ว ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐและระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่เข้ามาสร้าง และเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่นั้น ทำให้ชุมชนแห่งนี้ได้กลายเป็นชุมชนแออัด

การทำความเข้าใจในอัตลักษณ์ในอดีตเช่นนี้ จะเอื้ออำนวยให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงในการนิยามให้ความหมายใหม่แก่พื้นที่ชุมชนในภายหลัง ได้ชัดเจนมากขึ้น

การศึกษาในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา คือ ช่วงเวลาแรก กล่าวถึงกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนที่เกิดขึ้นในยุครัฐจารีต ช่วงที่สอง กล่าวถึง กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนในช่วงรัฐไทยสมัยใหม่ถึง พ.ศ.2500 และช่วงสุดท้าย กล่าวถึง กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ให้กลายเป็นชุมชนแออัด ใน พ.ศ. 2500 จวบถึงปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

2.1 กระบวนการสร้าง “อัตลักษณ์ชุมชน” ในยุครัฐจารีต

กระบวนการสร้าง “อัตลักษณ์ชุมชน” ในรัฐจารีตเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ของการดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้เงื่อนไขของรัฐที่มีอำนาจไม่มากนัก และขณะเดียวกันก็ต้องพึ่งพาอาศัยความสามารถพิเศษของคนในชุมชน ดังนั้นอัตลักษณ์ของคนในชุมชนจึงขึ้นอยู่กับสถานะทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจดังกล่าว โดยจะแบ่งการอธิบายออกเป็นสองประเด็น ได้แก่ ประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของ “ชุมชน” ในเมืองเชียงใหม่ และอัตลักษณ์ชุมชน “วัด” และ “ช่างฝีมือ”

2.1.1 ประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของ “ชุมชน” ในเมืองเชียงใหม่

จากข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งถูกจารึกโดยของคัมภีร์ศาสนาหรือวัดต่างๆ นั้น ทำให้มองเห็นถึงการสร้างเมืองเชียงใหม่อยู่ 3 ยุคด้วยกันนั่นก็คือ การสร้างเมืองเชียงใหม่จากผู้แรกเริ่มสถาปนาในสมัยพญามังราย นับแต่ปี พ.ศ. 1839 และเมืองเชียงใหม่ถูกปกครองโดยพม่า ช่วงระยะ

เวลาหนึ่งราว 216 ปี (พ.ศ. 2101-2317) และเมืองเชียงใหม่ในยุคเจ้ากาวิละซึ่งถูกความเป็นเมืองเชียงใหม่กลับคืนพร้อมๆ กับการยินยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อความเป็นรัฐสยาม ในช่วงปี พ.ศ. 2317

ตามประวัติศาสตร์ที่ถูกจารึกทั้งโดยหลักฐานทางโบราณคดีและตำนาน ทำให้ทราบว่า ก่อนที่พญามังรายจะสถาปนาเมืองเชียงใหม่ขึ้นนั้น บริเวณเมืองเชียงใหม่ปัจจุบันได้มีชุมชนอาศัยอยู่ทั่วไปแล้ว กล่าวคือบริเวณใกล้เคียงนั้นมีเมืองหริภุญไชยที่สร้างและปกครองโดยพระนางจามเทวี ราวประมาณปี พ.ศ.1310-1311 ซึ่งเมืองหริภุญไชยนั้นเป็นชุมชนคนมอญหรือเม็ง และมีกลุ่มชาวลัวะอาศัยด้วยปะปนกันทั่วไป สำหรับที่ราบลุ่มระหว่างคอยสุเทพกับแม่น้ำปิงนั้นส่วนใหญ่เป็นที่อยู่ของชุมชนชาวลัวะ

เมื่อสร้างเมืองเชียงใหม่ พญามังรายใช้ยุทธวิธี 2 ลักษณะก็คือ การหาแนวร่วมและการสร้างสงคราม แนวร่วมที่สำคัญของพญามังรายขณะนั้นคือ พญาเมืองแห่งเมืองพะเยาและพระร่วงแห่งเมืองสุโขทัย ที่ช่วยทั้งกำลังสมองและกำลังคนในการสร้างบ้านเมือง และการเข้าสู่การบชิงเมืองหริภุญไชยในปี พ.ศ.1830

ลักษณะการสร้างชุมชนแรกเริ่มของเชียงใหม่ครั้งนั้น หลังจากที่พญามังรายและเพื่อนได้เข้าไปครอบครองเมืองหริภุญไชยได้แล้ว จึงได้สร้างเวียงกุมกามในราวปี พ.ศ. 1837 การสร้างเวียงกุมกามครั้งนี้ ได้ทำศึกเกณฑ์กำลังคนเข้าเวียงกุมกามที่ส่วนใหญ่กำลังพลมาจากเมืองพุกามอังวะ ซึ่งตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำกก โดยได้เกณฑ์ครัวช่างต่างๆ เข้าเวียงกุมกาม เช่น ช่างเครื่อง ช่างเงิน ช่างคำ ช่างทอง ช่างเหล็ก เป็นต้น

และหลังจากพญามังรายและกลุ่มพันธมิตรทั้งสองเมืองได้สร้างเวียงกุมกามแล้ว จึงได้พบบริเวณพื้นที่แห่งหนึ่งลุ่มน้ำแม่ปิงที่อุดมสมบูรณ์ด้วยน้ำ หรืออุดมสมบูรณ์ด้วยไขมันมงคล 7 ประการ ซึ่งเป็นความอุดมสมบูรณ์ตามระบบนิเวศ บริเวณดังกล่าวมีกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานทั่วไปคือชุมชนลัวะ การสร้างเมืองเชียงใหม่ในครั้งนั้นก็คือการสร้างเมืองซ้อนทับชุมชนลัวะ และความอุดมสมบูรณ์พื้นที่ทางกายภาพทางระบบนิเวศมีอยู่ 4 ไขมันมงคลนั้นก็คือแหล่งต้นน้ำและแหล่งรับน้ำที่มีความสำคัญต่อยุคที่มีวิถีชีวิตสังคมแบบเกษตรกรรม ก็คือ

1. คอยสุเทพ เป็นบริเวณที่ชุ่มชื้น มีป่าไม้ปกคลุม จึงเป็นแหล่งน้ำ แม่น้ำหลายสายเกิดจากคอยสุเทพ เช่น น้ำแม่ท่าช้าง ห้วยช่างเคียน ห้วยแก้ว และยังมีห้วยหรือลำห้วยสายต่างๆ ไหลลงสู่เมือง เมืองเชียงใหม่จึงมีน้ำใช้ตลอดปี และน้ำจากคอยสุเทพนี้เองที่นำมาเก็บไว้ในเวียงเชียงใหม่ ทั้งยังจ่ายให้แก่ทุกบ้านเรือนในเขตกำแพงเมืองตลอดปี

2. น้ำแม่ปิง ไหลผ่านตัวเมืองเชียงใหม่ด้านตะวันออก ใช้เป็นแหล่งน้ำสำคัญ และเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อเมืองทางใต้ และแม่น้ำสายนี้เป็นแควหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา

3. หนองใหญ่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ทิศอีสาน) หรือหนองบัว หรือหนองบัวเจ็ดกอ หรือหนองเขียว หรือหนองป่าแพ่ง เป็นหนองน้ำธรรมชาติ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเวียง หนองน้ำแห่งนี้เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีอาณาเขตกว้างขวาง มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี

4. น้ำแม่ข่า ต้นน้ำเกิดจากคอยสุเทพ-ปุย โดยไหลผ่านลงมาจากแม่น้ำท่าช้าง และแม่น้ำแม่หยวกที่รับน้ำจากคอยสุเทพ-ปุยเช่นกัน แล้วไหลมารวมกันที่หนองบัวเจ็ดกอ เป็นสายน้ำธรรมชาติที่ไหลโอบเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของแม่น้ำแม่ข่าที่มีน้ำไหลมาด้านตะวันออกเฉียงบนดิน มาบรรจบกับลำคูไหว ไหลไปถึงเวียงกุมกาม ซึ่งในสมัยของพญามังรายสถาปนาเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 1839 โปรดฯให้สร้างกำแพงชั้นในเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีคูน้ำล้อมรอบ แล้วโปรดฯให้สร้างกำแพงชั้นนอกจากบริเวณแจ้งศรีภูมิลงไปทางทิศใต้ตามแนวลำน้ำแม่ข่าแล้วโอบเมืองมาทางตะวันตกด้านประตูไผยา ต่อมาภายหลังมีการสร้างกำแพงชั้นนอกต่อจากป้อมไผยามาจรดแจ้งคูเรื่อง ทำให้กล่าวได้ว่า ด้านทิศตะวันออกและด้านทิศใต้ของเชียงใหม่มีกำแพงเมือง 2 ชั้น แม่น้ำสายน้ำมีวัตถุประสงค์ใช้เป็นทางระบายน้ำล้นของเมืองออกไปสู่แม่น้ำปิง เพื่อป้องกันน้ำท่วมเมือง

การสร้างบ้านเมืองเชียงใหม่ พญามังรายทรงสร้างเมืองมีแม่น้ำหรือน้ำจากภูเขามาเลี้ยงคูเมือง และเมืองเชียงใหม่สร้างเมืองห่างจากแม่น้ำปิงประมาณ 1 กิโลเมตร เพื่อป้องกันมิให้น้ำท่วมเมืองเหมือนเวียงกุมกาม บริเวณภายในเมืองรับน้ำจากคอยสุเทพหล่อเลี้ยง และใช้บริเวณพื้นที่ลุ่มสายน้ำแม่ข่าที่ไหลผ่านเวียงเชียงใหม่ชั้นนอกเป็นพื้นที่ทำการเพาะปลูก การตั้งบ้านเรือนและเมืองจึงสร้างอยู่ใกล้ลำห้วยธารน้ำเพื่อผู้คนในเมืองจะได้อาศัยลำห้วยใช้ในชีวิตประจำวัน ทำการเพาะปลูก ทำไร่นา ก่อนที่จะไปสัมพันธ์กับลำน้ำใหญ่

การสร้างประตูชั่วคราว ประตูหลายแฉก (ประตูระแกง) ประตูไร่ยา (ประตูหายยา) เป็นประตูที่ออกไปสู่เขตเพาะปลูกนอกกำแพงเมือง เพราะภายในเมืองไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้เนื่องจากพื้นที่คับแคบ เมืองเชียงใหม่จึงใช้พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงกับแม่น้ำแม่ข่าเป็นพื้นที่เพาะปลูกเป็นสำคัญ นอกจากนี้ เมืองเชียงใหม่ยังมีระบบระบายน้ำที่ดี โดยให้น้ำจากคูเมืองออกตามแจ้งต่างๆ และมีน้ำแม่ข่าที่ทอดไปตามกำแพงเมืองชั้นนอกรองรับน้ำ ในการระบายน้ำจากแจ้งคูเมืองน้ำจะอ้อมกำแพงเมืองชั้นนอกและไปทะลุออกน้ำแม่ข่า ประตูระแกง แจ้งชะด้า เป็นจุดระบายน้ำที่สำคัญของเมือง เพื่อให้ น้ำจากคูเมืองระบายสู่แม่น้ำแม่ข่าเช่นกัน ดังนั้นคลองของน้ำแม่ข่า จึงเป็นสายน้ำที่สำคัญที่รองรับการระบายน้ำจากคูเมือง เพื่อป้องกันไม่ให้เมืองเกิดน้ำท่วมได้

สำหรับการสร้างความเป็นชุมชน หรือชุมชนในสมัยพญามังราย ใช้ฐานการสร้างวัดเป็นหลัก ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชื่อมร้อยรัดให้แก่คนที่ถูกนำมาจากความหลากหลายชาติพันธุ์ซึ่งต้องเข้ามาดำรงอยู่ร่วมกันในชุมชนต่างๆ การสร้างวัดของพญามังรายหรือกลุ่มเจ้าปกครองดินแดนยังมีมากเท่าไร ก็เป็นส่วนที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจ บารมี ความน่าเกรงขาม และความเข้มแข็งของ

เมืองมากขึ้นเท่านั้น การตั้งถิ่นฐานเมืองเชียงใหม่ มีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องทศ “ชาววน”¹ มีความเชื่อเรื่องทศ เพราะแต่ละทิศสะท้อนถึงความหมายที่แฝงอยู่ ซึ่งมีทั้งความเป็นสิริมงคลและไม่มงคล และอื่นๆ ความเชื่อเรื่องทศจึงเป็นปัจจัยสำคัญ ของการเลือกกำหนดฐานะของพื้นที่ต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า “ฐานะของพื้นที่ขึ้นอยู่กับตำแหน่งที่ตั้งของทิศ” ดังนี้ คือ

ทิศเหนือ สำหรับเชียงใหม่ ทิศเหนือเป็นทิศมงคล เพราะหัวเวียงเชียงใหม่อยู่ที่ทิศนี้ หัวเวียงเป็นความคิดของสังคมไทยวน ที่เห็นว่า เวียงหรือเมืองเป็นสิ่งมีชีวิต มีตัวตน มีร่างกาย และมีจิตใจ การมีร่างกายจึงต้องมีศีรษะเป็นส่วนสำคัญ ดังนั้น เวียงเชียงใหม่ถือว่าทิศเหนือสำคัญมาก ในสมัยโบราณจึงห้ามนำสิ่งอัปมงคลผ่านทางประตูหัวเวียง (หรือประตูช้างเผือก) และด้วยความเชื่อเรื่องทศนี้ ทำให้กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่ เมื่อกระทำพิธีราชาภิเษกจะเสด็จเข้าเมืองทางประตูหัวเวียง กษัตริย์และเชื้อพระวงศ์จะมีหอคำ และคุ้มอยู่ภายในเวียง ซึ่งก่อนไปทางทิศเหนือ

¹ คำอธิบาย “ชาวไทยวน” นี้ ได้สรุปว่า คือ “ชาวลาว” สมโภช อ่องสกุล ได้มีการอธิบายโดยมีที่มาถึงตำนานพระธาตุคอกุดและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (สมโภช อ่องสกุล, 2546: 6-7) ได้กล่าวว่า

ตามตำนานพระธาตุคอกุด กล่าวว่า คอกุดหรือคอกุดอยู่ ในเขตอำเภอแม่สาย เชียงราย มีพระธาตุเจดีย์ 2 องค์ตั้งอยู่เคียงกัน ถือเป็นพระธาตุประจำปีเกิดของผู้เกิดปีกุน ในยุคพุทธกาลถือว่ามีคอก 3 ลูก คือ คอกทำ คอกปู่เจ้า และคอกย่าเจ้า ครั้งนี้ปู่เจ้าและย่าเจ้าได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่คอกปู่เจ้า มีบุตรสามคนคือลาวหม้อ ลาวล้าน และลาวกลืน เจ้าลาวจากเป็นหัวหน้าชุมชนที่มี “จกเงา”(จอบ) และคน 500 ลูก(ด้าม) ซึ่งปั้นเครื่องมือที่แสดงว่าเป็นยุคประวัติศาสตร์ ยุคเกษตรกรรมแล้ว กลุ่มชนในชุมชนนี้ตำนานคอกุดและตำนานสิงหนวัตกุมารเรียกว่า “พวกมิลักขุ” หมายถึงกลุ่มลัวะ และกลุ่มลาวจงหรือลาวจกนี้ ต่อมาเรียกว่า “ลาวจักราช” เป็นปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์ลาว เริ่มต้นการสร้างบ้านแปงเมืองเชียงลาวที่ริมน้ำแม่สาย

ตามตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวถึง “พระอินทร์” ส่ง ลาวจงเทวบุตรมากำเนิด ลาวจงได้บันไดเงินลงมาจากสวรรค์ตรงบริเวณคอกุด พร้อมบริวารพันคน ชาวเมืองเชียงลาวยก “ลาวจง” เป็นกษัตริย์พระองค์แรกเริ่มต้นราชวงศ์ลาว เริ่มยุคเงินยวบนที่ราบลุ่มน้ำกก ลาวจง ส่งโอรสไปตั้งบ้านเมืองต่างๆ กล่าวคือ “ลาวครอบครัว” โอรสองค์แรกไปครองเมืองเชียงของ “ลาวช้าง” โอรสองค์ที่สองไปครองเมืองยาง “ลาวเก้า” โอรสองค์เล็กให้ครองเมืองเชียงลาว และได้ขยายอาณาเขตถึงลุ่มน้ำโขง ในสมัย “ลาวเคียง” กษัตริย์ลาวองค์ที่ 9 เกิดเป็นเมืองยางหรือหริภุญชรขึ้นเหนือริมน้ำโขง จนถึงศตวรรษที่ 17 สมัย “ขุนเจือง” กษัตริย์ราชวงศ์ลาวลำดับที่ 19 ครองเมืองเงินยางและเมืองแกวหลังได้ริดาเมืองแกว ทำให้ขยายอาณาจักรกว้างขวาง กษัตริย์ผู้ครองเมืองเงินยาง ได้มีสายสัมพันธ์ทางการสมรสกับเมืองข้างเคียงเช่น “ลาวเม็ง” กษัตริย์ราชวงศ์ลาวลำดับที่ 24 ได้สมรสกับนางอ่วมิงจอมเมือง(นางเทพคำข่า) ธิดา “ท้าวรุ่งแก่นชาย” เจ้าเมืองเชียงรุ่ง ต่อมาเมื่อพระราชโอรส คือ “พญามังราย” ขณะเดียวกันธิดาของเมืองเงินยางคือ นางอึ้งเชียงแสน ก็ได้แต่งงานกับพญาเมืองแห่งพะเยา ชุมชนเมืองในเขตสิบสองปันนา เงินยาง พะเยา จึงมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ

ทิศใต้ สภาพพื้นที่เป็นที่ลาดต่ำ สายน้ำจะไหลลงมาด้านนี้ พื้นที่จึงเป็นที่ลุ่ม ตามความเชื่อแล้วไม่เป็นมงคล เป็นเส้นทางออกของศพ โดยกำหนดมาช้านานให้ออกประตูแสนปุง และประตูหอยยา ความไม่ดีไม่งามจะนำมาไว้ทางด้านนี้ได้

ทิศตะวันตก ดินแดนอรัญญิกของเชียงใหม่ ถือเป็นเขตป่า การตั้งถิ่นฐานเบาบาง ส่วนใหญ่เป็นสำนักสงฆ์

ทิศตะวันออก ประตูหน้าเมืองเชียงใหม่ บริเวณนี้เหมาะสมกับการค้าขายและการคมนาคม การตั้งถิ่นฐานหนาแน่นในย่านท่าแพ และถนนช้างม้อย

การตั้งเมืองในสมัยพญามังราย จึงมีรูปแบบจากระบบความเชื่อเป็นหลักเพื่อป้องกันให้เมืองมีความเข้มแข็งและยั่งยืน การสร้างเวียง หรือสร้างเมืองได้รับการวางผังเมืองไว้เป็นอย่างดีโดยตั้งอยู่ระหว่างคอดยสุเทพกับแม่น้ำปิง เมืองจะมีกำแพงชั้นในเป็นรูปสี่เหลี่ยม กำแพงชั้นนอกเป็นรูปโค้งหรือตัวแอล ผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมของเมืองเชียงใหม่ ได้รับอิทธิพลมาจากสุโขทัย ซึ่งไม่ใช่ลักษณะความเชื่อของความขวน ซึ่งเดิมมีรูปแบบการตั้งเมืองไม่แน่นอนเพราะภูมิประเทศอยู่ในหุบเขามักสร้างไปตามคูน้ำตามภูมิประเทศ ดังนั้นความเชื่อเรื่องตั้งเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมแบบสุโขทัยจึงแสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ เมืองเป็นสิ่งมีชีวิต มีร่างกาย มีดวงชะตาเป็นตัวกำหนดชีวิต ชีวิตของเมืองจึงมีความเจริญและความเสื่อมโดยขึ้นกับดวงชะตา ซึ่งได้คำนวณแล้วได้ข้อสรุปว่าเป็นวันที่ 12 เมษายน พ.ศ.1839 (สุริยสวัสดิ อ่องสกุล, 2539: 128)

แนวคิดเรื่องเมืองมีร่างกาย ได้กำหนดให้หัวเวียงอยู่ทิศเหนือ หัวเป็นอวัยวะสำคัญ ดังนั้นภายในเวียงเชียงใหม่ นับตั้งแต่กลางเวียงก่อนไปทางเหนือ จึงถูกกำหนดการใช้พื้นที่ให้เป็นที่ตั้งสถานที่สำคัญ สิ่งมงคลของบ้านเมืองจะถูกวางไว้ในบริเวณนี้ เช่น หอคำที่เวียงแก้ว คู่มเจ้า นายบุตรหลาน วัดเชียงมั่น วัดเจดีย์หลวง เสาอินทขิลเพราะถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดินเวียงจะเป็นแนวยาว ตั้งแต่แต่งหัวลินถึงแจ่งกู่เฮือง และจากแจ่งกู่เฮืองเลียบมาถึงแจ่งชะด้าและแจ่งศรีภูมิ บริเวณนี้เป็นส่วนชายขอบไม่สำคัญนัก ดังนั้นวัดและอาคารบ้านเรือนที่อยู่ดินเวียงมักจะมีขนาดเล็ก ส่วนใจกลางเวียงเป็นสะดือเมือง เป็นที่ตั้งเสาอินทขิลหรือเสาหลักเมือง เสาอินทขิลมีประวัติความเป็นมาเก่าแก่ควบคู่กับเมืองเชียงใหม่ เพราะมีความเชื่อกันว่า เมื่อมีการสร้างเมืองจะต้องฝังเสาหลักเมืองให้เป็นที่มั่นเสียก่อน ชาวเชียงใหม่บูชาอินทขิลในฐานะเสือเมือง “บูชาเสือเมือง คือว่าอินทขิล” ในพิธีสืบชะตาเมืองเชียงใหม่มีการบูชาทิศทั้ง 8 บูชาสะดือเมือง อินทขิล ไฉ่ยกุมภภัณฑ์และประตูเวียงทั้ง 5 แห่ง ผังเมืองเชียงใหม่กำหนดให้ช่วงหลวง มีสภาพเป็นลานอนเอน ประสงค์ ใช้ประกอบกิจกรรมต่างๆของบ้านเมือง เมื่อมีพิธีกรรมที่สำคัญ เช่น พิธีราชาภิเษก ในยามสงครามสันนิษฐานจะให้เป็นที่ประชุมทัพ ในยามปกติ พื้นที่ส่วนหนึ่งของช่วงใช้เป็นการเวียงเชียงใหม่ ภาคเชียงใหม่คลุมพื้นที่ตั้งแต่สองข้างถนนหน้าวัดพระสิงห์เรื่อยมาจนถึงสี่แยกกลางเวียง

และต่อขึ้นไปทางเหนือรวมทั้งปัจจุบันเป็นคู่พญามังรายซึ่งอยู่หลังตึกแถว เพราะตำนานกล่าวถึงพญามังรายเสด็จมาที่ภาคและสิ้นพระชนม์ที่นั่น ภายในกำแพงรูปสี่เหลี่ยมถูกกำหนดให้เป็นที่อยู่ของกษัตริย์ เจ้านายและไพร่ที่เป็นคนเมือง ในเวียงเป็นแหล่งรวมความมั่งคั่งของเมือง เพราะมีทองคำ ถูมเจ้า และวัดทำค้ำคูณมากมาย (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2539: 128-129)

ดังนั้น การสร้างเมืองของพญามังรายและเพื่อน โดยเริ่มต้นจากการสร้างวัดเชียงมั่นเป็นวัดแรกและสถานที่แรกของเมืองจึงนับว่าสำคัญ และพร้อมๆ กับการเริ่มสร้างวัดอื่นๆ ตามมาอีกจำนวนมาก โดยได้มีการสร้างชุมชนวัดตามทิศทั้งแปดหรือตามทักษาเมืองโดยมีชุมชนวัดที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ดังนี้คือ

ทิศเหนือ (เดชของเมือง)	วัดเชียงยืน
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ศรีของเมือง)	วัดชัยศรีภูมิ
ทิศตะวันออก (มูลเมือง)	วันบุพพาราม
ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (อุตสาหเมือง)	วัดชัยมงคล
ทิศใต้ (มนตรีเมือง)	วัดนันทาราม
ทิศตะวันตก (บริวารเมือง)	วัดสวนดอก
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (อายุเมือง)	วัดเจ็ดยอด
ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (กาลกนิเมือง)	วัดตะโปทาราม
กลางเมือง (เกตุเมือง)	วัดเจดีย์หลวง
สะดือเมือง	วัดสะดือเมืองและวัดอินทขิล

(สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2535:20-33)

นอกจากชุมชนวัดหลักของเมืองเชียงใหม่ดังกล่าวแล้ว ยังพบรายชื่อชุมชนวัดอื่นๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยพญามังรายอื่นๆ เช่น วัดพระสิงห์ (วัดลีเชียง) วัดทุ่งยู วัดศรีเกิด วัดปราเกียร (วัดพระเกียรติ) วัดอุปแป้น วัดเจ็ลลิน วัดพอนสร้อย วัดพันอ้อม วัดภูฎีคำ (วัดธาตุคำ) วัดนางริ้ว (วัดยางกวาง) วัดกู่คำหลวง วัดพระนอนบ้านพิงหนองผึ้ง วัดยางหนุ่ม (วัดกองทราย) ฯลฯ ซึ่งสิ่งที่น่าสนใจก็คือชุมชนวัดเหล่านี้เป็นชุมชนวัดไปตามเส้นทางยังลำพูน และในราชวงศ์มังรายยังได้ปรากฏวัดที่สำคัญๆ อีกหลายวัด เช่น วัดเสาหิน วัดหมื่นสาร วัดปราสาท วัดเกตการาม (ซึ่งปรากฏเป็นวัดที่ทำพิธีอุปสมบทอุทกเสมาสมัยพระเมืองเกษเกล้าฯ ปี พ.ศ. 2068-81 และ พ.ศ.2086-88) วัดแสนฝางหรือแสนผึ้ง วัดศรีสุพรรณ ฯลฯ ซึ่งจารึกชื่อวัดเหล่านี้ปรากฏในวรรณกรรมร่วมสมัยของราชวงศ์มังราย ก็ย่อมมีผู้คนทั้งที่สถานภาพเป็นมูลนาย ไพร่ และคนนอกกระบบไพร่ เช่น พระสงฆ์เป็นผู้ดูแลรักษาทำนุบำรุงและมีความสัมพันธ์กันเป็นชุมชน โดยการสร้างวัดและการทำนุบำรุงวัดนี้ พญามังรายได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากหริภุญไชย (สมโภชติ อ่องสกุล, 2546: 11)

นอกจาก “ชุมชนวัด” ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีความเป็นชุมชนรูปแบบอื่นๆ อีก คือ “ชุมชนการค้า” ชุมชนการค้าขายโดยมีศูนย์กลางการค้าขายอาณาบริเวณตั้งแต่หน้าวัดลิเซียง (วัดพระสิงห์) ไปถึงบริเวณกลางเวียง เรียกว่า กาดกลางเมือง ซึ่งเป็นชุมชนค้าขายที่มีพ่อค้าทั้งในระยະโกลี้และระยະโกลน่านสินค้าต่างๆ เข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องสืบต่อจากเมืองหริภุญไชยและเวียงกุมกามเป็นศูนย์กลางชุมชนการค้าดังกล่าวเช่น ชุมชนชาวไทใหญ่ ชุมชนชาวตองสู๋ ชุมชนชาวมุสลิม ชุมชนชาวฮ่อ ฯลฯ สันนิฐานว่าเป็นกลุ่มพ่อค้าทางบกที่ติดต่อค้าขาย เป็นกลุ่มเดินทางค้าขายทางบกด้วยกองคาราวานบรรทุกสินค้าซึ่งเดินทางมาจากตอนเหนือ คือ เส้นทางระหว่าง เชียงใหม่-เชียงรุ่ง-ตาลี-ยูนนาน (พ่อค้าจีนยูนนานเอกสารพื้นเมืองเรียกว่า “ฮ่อ”) และตลอดไปจนถึงหลวงพระบางและเวียงจันทร์ โดยมีพาหนะสัตว์บรรทุกสินค้า คือ วัวต่าง ม้าต่าง และพ่อต่าง ลาต่าง พ่อค้ากลุ่มดังกล่าวเช่น พ่อค้าไทใหญ่ พ่อค้าพม่า พ่อค้าจีนฮ่อ และพ่อค้าจากหลวงพระบางและเวียงจันทร์ (พูนพร พูลทาจกร, 2530: 16) โดยนำกองคาราวานบรรทุกสินค้ามาล่อ เข้ามาค้าขายกับเชียงใหม่และในภูมิภาคแห่งนี้

ในลักษณะหนึ่งของความเป็น “ชุมชนวัด” นั้นได้ปรากฏว่า มีรูปแบบระบบความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจของเมืองเชียงใหม่ในด้านการผลิตด้วย ชุมชนดังกล่าวต้องมีวิถีชีวิตแบ่งออก 2 ลักษณะคือ รูปแบบความเป็นชุมชนเกษตรกรรม และรูปแบบความเป็นชุมชนผลิตทางเศรษฐกิจด้วย

ชุมชนรูปแบบชุมชนเกษตรกรรม จะมืองค์กรชุมชนเชื่อมโยงกับชาวนาหรือเกษตรกรในชุมชน องค์กรดังกล่าวคือ องค์กรเหมืองฝาย โดยกำหนดแบบแผนไว้เป็นกฎหมายใน “มังรายศาสตร์” ซึ่งพญามังรายได้รับอิทธิพลมาจากกฎหมายของมอญที่หริภุญไชย เป็นกฎหมายที่สำคัญมากที่สุดของราชวงศ์มังราย (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2539 :131) โดยกฎหมายมังรายศาสตร์ถือว่าการทำเหมืองฝายเป็นของศักดิ์สิทธิ์ต้องมี “หอบูชาฝาย” และมีการจัดการแบ่งปันทรัพยากรน้ำไปสู่ไร่นาอย่างเป็นระบบ รวมถึงกฎระเบียบว่าด้วยเรื่องการเกณฑ์แรงงานในการซ่อม-สร้างเหมืองฝาย ดูแลการจัดสรรน้ำให้เป็นธรรมแก่ราษฎร ซึ่งมีตำแหน่งต่างๆดังนี้คือ หนึ่ง ชุนนายฝาย มีหน้าที่เกี่ยวกับเหมืองฝายโดยตรง เช่น เรียกเกณฑ์แรงงานไปทำฝายทุกปีก่อนฤดูทำนา พร้อมกำหนดลักษณะของอุปกรณ์ที่ต้องใช้ในการทำงานเพื่อให้ผู้ถูกเกณฑ์นำมาด้วย เช่น หลักฝาย(ตำแหน่งนี้ต่อมาเรียกว่า แก่เหมือง-แก่ฝาย) สอง หมั้นล้ามนา มีหน้าที่เป็นผู้ประสานงานเกี่ยวกับการใช้น้ำเพื่อการเกษตรว่าจะทำอย่างไรให้ราษฎรที่อยู่ต้นน้ำและปลายน้ำได้รับน้ำจากฝายเท่าเทียมกัน (ตำแหน่งนี้ต่อมาเรียกว่า ล้ามน) สาม เลียบนา มีหน้าที่คอยตรวจดูแลการจัดแบ่งน้ำ การระบายน้ำ อาจแต่งตั้งถาวรหรือผลัดเปลี่ยนกันก็ได้

ชุมชนรูปแบบชุมชนผลิตทางเศรษฐกิจ เป็นชุมชนที่ผลิตผลทางด้านเศรษฐกิจของเมือง นอกเหนือไปจากช่วงเวลาการทำเกษตรกรรม เป็นระบบการค้าขายของชุมชนประเภทหนึ่ง เช่น การค้าขายเครื่องถ้วยชาม ซึ่งเมืองเชียงใหม่มีชุมชนผลิตดังกล่าวจากหลักฐานโบราณคดีแหล่งเตาเผาที่เมืองแกลง หรือ หุ่นพันแอกพันฝื่อเมืองแกลง(ปัจจุบันแหล่งเตาเผาแห่งนี้ อยู่ในเขตอำเภอแม่แตง) ซึ่งเป็นแหล่งเตาเผาของล้านนาที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่ง ผลิตเครื่องถ้วยชามเนื้อแกร่งเคลือบสีเขียวอ่อน หรือ “เซลาดล” ตะชนิดเคลือบสีน้ำตาล (brown glazed) พบว่ามีคุณภาพดีเท่าเทียมกับเครื่องถ้วยชามจากแหล่งเตาศรีสัชนาลัยและแหล่งเตापาน เชียงราย นอกจากนี้ยังพบชุมชนผลิตอีกหลายแห่ง เช่น แหล่งเตาที่เมืองออน สันกำแพง ซึ่งพบแหล่งเตาเผา 83 แห่งเรียงรายตามลำห้วยแม่พาแห่น ลำห้วยแม่ลาน เมืองออน ซึ่งนับเป็นอีกแหล่งหนึ่งที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณภาพ แหล่งใหญ่อีกแหล่งหนึ่งของเชียงใหม่ ซึ่งเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณภาพของเชียงใหม่ที่เรียกว่า “ถ้วยแช่สัก” เป็นต้น (สรวิชาติ อ่องสกุล, 2543: 145-149 อ้างใน สมโชติ อ่องสกุล, 2546: 12)

ดังนั้น จะสังเกตได้ว่า ลักษณะรูปแบบการตั้งบ้านเรือนสมัยของพญามังรายจะให้ความสำคัญกับการจัดลำดับของชุมชนวัดต่างๆ ซึ่งความเป็นชุมชนวัดจะมีความสัมพันธ์กับความสัมพันธ์ร่วมกับการค้าและการผลิตทางการค้าขาย เพื่อนำไปสู่ความมั่งคั่งของระบบการปกครองในสมัยนั้นๆ และถือได้ว่า พญามังรายให้ความสำคัญกับระบบการค้าขายมากกว่าหรือเท่าๆ กับการรักษาความเป็นเมืองเชียงใหม่กับความสัมพันธ์เมืองอื่นๆอย่างสม่ำเสมอ แม้ต่อมาในราชวงศ์มังรายเองก็ให้ความสำคัญกับรูปแบบองค์กรชุมชนทั้งสามรูปแบบ

สำหรับกลุ่มชุมชนที่อาศัยอยู่ริมรอบแม่น้ำแม่ข่า เป็นชุมชนดั้งเดิมมานับตั้งแต่การเลือกพื้นที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่ โดยให้ภาพเห็นถึงความสำคัญของภูมิศาสตร์ทางกายภาพแรกเริ่มเป็นนัยยะที่สำคัญเพื่อที่จะให้เข้าใจสภาพพื้นที่ทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่มวลรวม ซึ่งปรากฏว่าชื่อของ “น้ำแม่ข่า” กลายมาเป็นเรื่องราวอันสำคัญที่เชื่อมโยงร้อยรัดความเป็นชุมชนหัวฝายในกาลต่อมา โดยในแง่มุมหนึ่ง หากจะเริ่มต้นเรียงลำดับความสำคัญของกลุ่มคนแรกเริ่มที่สันนิษฐานว่าเคยปรากฏอาศัยมาเป็นช่วงแล้ว การเรียกกลุ่มน้ำแห่งนี้ว่า “ข่า”² เป็นส่วนสันนิษฐานว่าอาจจะมิ

² เสมอชัย พูลสุวรรณ(2549:18-19) ได้อธิบายกลุ่มชาติพันธุ์ “ข่า” ว่าน่าจะอยู่ในกลุ่ม “ไตเอวลาช” เป็นกลุ่มไตกลุ่มหนึ่งในภาคตะวันตกของมณฑลยูนนาน พบกระจายอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำแดงแถบอำเภอซินฝิงหยวนเจียงและมณฑลหยวนหยาง ชื่อ “ไตเอวลาช” มีความเป็นมาของชื่อหน่วยจำแนกทางชาติพันธุ์ โดยเห็นว่าคน “ไต” แถบลุ่มน้ำแดง มีภาษา วัฒนธรรม รวมถึงเครื่องแต่งกายแบบพื้นเมือง(ของสตรี)คล้ายคลึงกันอยู่พอสมควร จึงได้เรียกชื่อกลุ่มรวมๆ กันไป ตามรูปพรรณสัณฐานของเครื่องแต่งกายแบบพื้นเมืองของสตรีว่า “ฮัวหยาวไต” (Hua Yao Dai) แปลว่า “ไตเอวลาช” โดยบรรดาพวกที่ถูกเรียกว่า “ไตเอวลาช” เหล่านี้ต่างก็รับรู้ตนเองว่าประกอบด้วยหลายกลุ่มย่อยในทางชาติพันธุ์ เป็นต้นว่า “ไตจุง” “ไตหยา” “ไตทราย” “ไตข่า” (ซึ่งล้วนเป็นชื่อที่พวกเหล่านี้

กลุ่ม “ชาวข่า” อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ก่อนกลุ่มอื่นๆ แม้กระทั่งกลุ่ม “ชาวลัวะ” ที่อาศัยอยู่ปะปายทั่วไปก่อนการตั้งเมืองหรือสร้างเมืองเชียงใหม่ แต่เนื่องจากไม่สามารถหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อเป็นหลักฐานดังกล่าวจึงไม่ได้เล่าบันทึกเอาไว้ ดังนั้น การที่พญามังรายและคนรุ่นต่อๆ มาเรียกแม่น้ำแห่งนี้มาจนกระทั่งปัจจุบันว่า “น้ำแม่ข่า”

ดังนั้น การเริ่มต้นด้วย “น้ำแม่ข่า” เพื่อเห็นฐานชุมชนที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ โดยอธิบายผ่านพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางกายภาพที่บ่งชี้ความซ้อนทับของความหมายตามกาลเวลาผ่านพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และการลำดับเหตุการณ์ความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเป็นกลไกที่ทำให้พื้นที่แห่งนี้มีความหมายและสร้างความสำคัญให้กับผู้ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่แห่งนี้ ดังจะเห็นว่า อำนาจดังกล่าวเป็นอำนาจที่มีต่อการสร้างพื้นที่ภูมิศาสตร์ ที่ถูกจัดตามรูปแบบภูมิศาสตร์ด้วยโครงสร้างพื้นที่ในรูปแบบใหม่ นับตั้งแต่การรวมแนวคิดของความเป็นเมืองหรือการสร้างเมืองจากการแนวคิดการตั้งบ้านเรือนและบ้านเมืองสุโขทัย พะเยา และเชียงใหม่ เป็นกรอบที่มีอิทธิพลต่อรูปผังเมืองเชียงใหม่ปัจจุบัน ยุทธศาสตร์วิธีคิดเช่นนี้นับเป็นแนวคิดของเรื่อง การมีอำนาจเหนือการควบคุมต่อกลุ่มชนอัตลักษณ์ต่างๆ ที่นำเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และสร้างความหมายถึงการจัดตั้งระบบการควบคุม การกำหนด ที่มีต่อพื้นที่ทั้งทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคมผ่านรูปผังเมืองเชียงใหม่

เรียกตนเอง) ส่วนใหญ่คำขยายต่อท้าย “ไต” มักใช้เป็นชื่อสถานที่ได้แก่ “เมืองจุง” “เมืองหยา” และ “เมืองทราย” ตามลำดับ จะยกเว้นก็แต่ “ไตข่า” ซึ่งยังไม่ทราบความเป็นมาแน่ชัดของชื่อเรียกชาติพันธุ์นี้ ทราบเพียงว่า “ข่า” หมายถึง “พวกอื่น” ที่ไม่ใช่ “ไต” แต่ทั้งนี้ “ไตข่า” ในปัจจุบันไม่สู้จะแตกต่างมากนักจาก “ไต” กลุ่มอื่นๆ ในกลุ่ม “ไตเอวลาย” ทั้งในแง่เครื่องแต่งกาย รวมถึงวัฒนธรรมและวิถีความเป็นอยู่โดยทั่วไป

กรณีกลุ่ม “ไต” อีกกลุ่มหนึ่งในลุ่มน้ำแดง เขตอำเภอห้วยเงียง ที่อาศัยอยู่ร่วมกับพวกไตเอวลายมาช้านาน แต่มีภาษา วัฒนธรรม และเครื่องแต่งกาย ผิดแผกไปจากไตเอวลายเป็นอีกกลุ่มหนึ่งต่างหาก เรียกตนเองกันว่า “ไตข่า” กลุ่มนี้ถูกพวกกลุ่มไตเอวลายเรียกว่า “ข่าล่า” เป็นศัพท์ที่แสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมรับเป็นพวกหมู่เดียวกันกันตนเอง “ข่าล่า” เป็นคำที่มีนัยยะทางสังคมต่างจาก “ไตข่า” ซึ่งเป็นกลุ่มย่อยของไตเอวลาย เพราะพวกหลังยังคงถูกยอมรับโดยไตเอวลายด้วยกัน ให้อยู่ในปริมณฑลทางชาติพันธุ์ของความเป็น “ไต” ขณะที่พวกแรกแม้พยายามนิยามตนเองเป็น “ไต” แต่กลับถูกพวกไตเอวลายกีดกันออกไปจากปริมณฑลทางชาติพันธุ์ดังกล่าว³ เสมอชัย พูลสุวรรณ(2549:13-14)อธิบายกลุ่มพวกที่พูดภาษาตระกูลไตทางภาคตะวันตกของแม่น้ำแดง พวกที่พูดภาษาตระกูลไต เช่น “ไต”, “ปู่”, “คน” และ “ข่า” ซึ่งในภาษาตระกูลไตซึ่งกลุ่ม “ไต” ใช้เรียกพวกที่มีภาษาและวัฒนธรรมต่างไปจากตนเองในชั้นพื้นฐานที่สุดของคำเหล่านี้ (ไต, ปู่, คน และข่า) มีความหมายเชิงจัดจำแนก (ทางภาษา และ/หรือวัฒนธรรม) หมายถึง “กลุ่มคน” (ไม่ว่าจะเป็นพวกเราหรือพวกเขา) โดยบางครั้งยังได้แฝงคุณค่าเชิงจัดลำดับชั้นทางสังคมไว้ด้วย อย่างเช่น ในหลายกรณี “ไต” มักถือตนเองว่ามีสถานภาพทางสังคมสูงกว่า “ข่า” และการจำแนกความเป็นชาติพันธุ์ที่แยกย่อยให้เฉพาะเจาะจงลงไปอีก อย่างเช่น “ไตทราย” “ไตหยา” “ไตจุง” “ไตโหลง” “ไตคำ” “คนไย้” “ปู่ไย้” “ปู่ไต” “ปู่หนุง” “ข่าอัน”(จีน) “ข่าแมน”(ฮานี) “ข่าโก๊ะ”(หะยี) และ “ข่าตามอน”(หมายถึงฝรั่งตาน้ำข้าว).

แต่แรกเริ่ม และเป็นการควบคุมที่มีผลต่อระบบความสัมพันธ์ทางพื้นที่ทางสังคมได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด

พลังของการมีอำนาจเหนือการควบคุมแต่แรกเริ่มของการปกครองสมัยพญามังราย และราชวงศ์มังราย ทำให้ก่อเกิดอัตลักษณ์แรกเริ่มซ้อนทับกับกลุ่มอัตลักษณ์ที่ปรากฏก่อนหน้านั้น กล่าวคือ กลุ่มอัตลักษณ์ที่ปรากฏตัวตนเดิมบนพื้นที่แห่งนี้ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกสร้างให้เห็นถึงความแตกต่างของอำนาจเหนือระหว่างกลุ่มต่อกลุ่มในนามของ “กลุ่มลัวะ” ดังเดิมในบริเวณแห่งนี้ ดังนั้นกลุ่มอัตลักษณ์ซ้อนทับอัตลักษณ์เดิม ก็คือ การกวาดต้อนผู้คนที่ถูกเรียกขานให้เห็นถึงความแตกต่างตามแหล่งที่มาของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่นำไปสู่การสร้าง ความแตกต่างของพื้นที่ทางกายภาพและความแตกต่างของพื้นที่ทางสังคม ซึ่งข้อสนับสนุนสันนิษฐานดังกล่าวเกิดขึ้นจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆถูกนำเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่บนพื้นที่สังคมเก่าของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ เป็นกลุ่มที่มาจากความหลากหลายตามชาติพันธุ์พื้นที่ทางภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางกายภาพ อาทิเช่น ผู้คนของเมืองพะเยา เมืองสุโขทัย รวมถึงเมืองเงินยาง เมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย ฯลฯ ที่นำเข้ามาในพื้นที่เหล่านี้ และรวมไปถึงผู้คนชาวมอญจากทริภุญไชยที่ผู้นำทั้งสามต่างช่วยกันวางแผนเพื่อตีเอาเมืองเพื่อเอาผู้คนและสิ่งอื่นๆที่จะเอื้อต่อการสร้างเมือง ดังนั้นพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ที่นำเข้ามาตั้งบ้านเรือนเป็นไทยวนจำนวนมาก น้อยจากนั้นก็ชาวมอญ ลัวะ ข่า กะเหรี่ยง ลื้อ ฯลฯ นอกเหนือไปจากการทำสงครามตีเมืองแล้วกวาดต้อนผู้คนเข้ามาอีกจำนวนมากในภายหลัง สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการควบคุมอำนาจต่อกลุ่มชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆที่มาจากหลากหลายเมืองของกลุ่มพญามังราย ก็คือการควบคุมผู้คนผ่านพื้นที่ทางกายภาพที่ได้สร้างระบบโครงสร้างทางอำนาจปกครองและผู้นำผ่านระบบความสัมพันธ์ทางสังคมกลุ่มชนต่างๆ ในสัญลักษณ์ของรูปผังเมืองเชียงใหม่

ชุมชนที่อาศัยอยู่ “ลุ่มแม่น้ำข่า” เป็นอีกส่วนหนึ่งที่สันนิษฐานว่าน่าจะมีกลุ่มชาวข่าตั้งถิ่นฐานริมทั้งสองฝั่งแม่น้ำแห่งนี้ จึงกล่าวเรียกแม่น้ำแห่งนี้ในเวลาต่อมาว่า “แม่น้ำข่า” เป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานเดิมของ ชาวข่า ซึ่งเดิมอาจอยู่ภายใต้การควบคุมอำนาจภายในกลุ่มชาวข่าเอง และ/หรืออาจขึ้นอยู่กับอำนาจของเมืองทริภุญไชยหรือกลุ่มสังคมเมืองลัวะที่ปรากฏเป็นประวัติศาสตร์ก่อนสร้างเมืองเชียงใหม่ ซึ่งภายหลังจากที่ตีเมืองทริภุญไชยแล้วพบว่าในบริเวณลุ่มน้ำข่าแห่งนี้ยังพบกลุ่มชุมชนชาวมอญที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานร่วมอยู่ด้วย และในเวลาต่อมากลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้สยบยอมอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพญามังราย ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะประกอบอาชีพกสิกรรมเกษตรกรรมเพราะอาศัยอยู่ริมแม่น้ำ

นอกเหนือไปจากนี้ พบว่า การควบคุม โดยใช้ อำนาจการปกครองต่อกลุ่มชาติพันธุ์เล็กกลุ่มชาติพันธุ์น้อยภายในเมืองเชียงใหม่ การขยายการควบคุมอำนาจการปกครองในลักษณะนี้ก็คือ การกำหนด การควบคุมและขยายพื้นที่ทางกายภาพ โดยใช้ความเชื่อมโยงของเครือข่ายพื้นที่ทาง

สังคมของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่กระจัดกระจายทั่วไปตามหมู่บ้านเล็กหมู่บ้านน้อยด้วยสายใยของระบบการค้าขายแบบแลกเปลี่ยน การค้าขายแบบแลกเปลี่ยนสินค้านี้เป็นระบบความสัมพันธ์ที่ควบคุมพื้นที่ทางสังคมด้านวิถีชีวิตประจำวันได้แนบแน่นระหว่างหมู่บ้าน ระหว่างเมืองและระหว่างรัฐได้ดี โดยพบว่าลักษณะการควบคุมวิถีชีวิตของผู้คนภายในเมืองในลักษณะการสร้างอำนาจเฉพาะกลุ่มขึ้นมาที่เรียกว่า อำนาจแนวราบที่ปรากฏเฉพาะกลุ่มชนชั้นไพร่อยู่กลุ่มหนึ่ง ในนามของ “ตลาดนัด” ดังนั้น ตลาดนัด หรือตลาดมั่ว เป็นสถานที่ที่ทำให้อำนาจกลุ่มชาวบ้านระดับล่างมีเสรีภาพทางสังคมในการเลือกสรรสินค้าแลกเปลี่ยนต่างๆ ตามความพึงพอใจ

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการอธิบายข้างต้น เป็นอธิบายถึงการควบคุมวิถีชีวิตของแนวคิดที่ปรากฏความเป็นเมืองของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง และกลุ่มที่อยู่ภายใต้การปกครองหรือกลุ่มไพร่พลเวียงเชียงใหม่ ความแตกต่างของกลุ่มอำนาจสองส่วนนี้ก็คือ การใช้อำนาจที่มีระบบพลวัตที่แตกต่างกัน อำนาจทางการเมือง จะเป็นอำนาจที่เล่นผ่านระบบการปกครอง และเป็นการปกครองในระดับชนชั้น ที่ปรากฏเป็นอำนาจที่ควบคุมตามลำดับชั้นจากบนไปล่าง ซึ่งแตกต่างไปจากอำนาจของกลุ่มที่อยู่ภายใต้การปกครอง ที่เกิดขึ้นเฉพาะกลุ่มลำดับชนชั้นเดียวกัน เช่น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มชนชั้นเดียวกันหรือมีความเท่าเทียมกัน ซึ่งมักปรากฏอยู่ลำดับชั้นไพร่พลหรือกลุ่มชุมชนชาติพันธุ์ในระดับไพร่พลเมือง

การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมหรือกลุ่มชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ได้ปรากฏขึ้นมาอีกช่วงหนึ่งที่สำคัญของชุมชนเชียงใหม่ก็คือ อัตลักษณ์ชุมชนในช่วงเชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ในราว พ.ศ.2101 เป็นเวลานานถึง 216 ปี ในยุคที่พม่าปกครองเชียงใหม่ (พ.ศ.2101-2317) พม่าได้ทำนุบำรุงวัดสำคัญในเชียงใหม่จำนวนมาก เช่น มีการหยาดน้ำถวายเข้าพระแก้ววัดพระสิงห์ โดยให้พวกยางจำนวนหนึ่งทำหน้าที่หาน้ำมันจุดไฟบูชาพระพุทธรูปสังข์ นอกจากนั้นพบว่า ยังมีการทำนุบำรุงวัดเกต มีการนำพระพุทธรูปที่ชำรุด มาหลอมและหล่อใหม่ เป็นพระพุทธรูปทองสำริดปางมารวิชัยสามสูง 241 ซม. หนักสองล้านทองตั้งชื่อว่า “พระพุทธรูปเมืองรายเจ้า” ประดิษฐานเป็นพระประธานวัดปราเกียบ จากหลักฐานต่างๆ ดังกล่าวทำให้เข้าใจกันว่า ช่วงพม่าปกครองเมืองเชียงใหม่ ได้มีการดูแลชุมชนต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนวัดซึ่งมีกลุ่มศรัทธาอยู่ จึงน่าจะมีการดำรงอยู่ของชุมชนต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนดั้งเดิมต่างๆ ที่คอยดูแลวัดวาอาราม หรือชุมชนอื่นๆ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ถูกกวาดต้อนมาภายหลังที่พม่าเกณฑ์เข้ามาจากกลุ่มน้ำคง (สาละวิน) ลักษณะชุมชนต่างๆ เหล่านี้ มีความผูกพันร่วมกันมาช้านานนับตั้งแต่การทำศึกระหว่างเชียงใหม่กับพม่า และมีการกวาดต้อนกันไปมาอยู่เสมอ จึงสันนิษฐานว่า ชุมชนชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่และกลุ่มชุมชนชาติพันธุ์ที่อยู่กลุ่มน้ำคง (สาละวิน) มีความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายเครือญาติ ระบบความสัมพันธ์กันเช่นนี้มีสัมพันธ์ผ่านระบบการค้าขายทางบก

จึงมิได้ผ่านระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้ปกครองระหว่างเมืองทั้งสอง ดังนั้นเมื่อพม่าได้เข้ามาปกครองเชียงใหม่ พม่ายังคงรักษาและดูแลชุมชนต่างๆ อยู่เสมอ และรักษาระบบธรรมเนียมประเพณี ทำนุบำรุงวัดวาอารามของเมืองเชียงใหม่ให้ดำรงไว้ การเกิดชุมชนของพม่าที่สำคัญในช่วงยุคนี้ก็คือ การที่พม่ากวาดต้อนผู้คนของตนจากพม่าเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่ จึงเกิด “ชุมชนม่าน” ขึ้น ซึ่งคนไทยวนเรียกพม่าว่า “ม่าน” และคาดว่าชุมชนม่านน่าจะมีมาตั้งแต่พม้ามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่บ้างแล้ว โดยได้มีการสร้างชุมชนวัดพุกามหรือวัดพุกาม มีเถระพุกาม มังหลุงหลว้างมาอยู่เชียงใหม่ เช่น การสร้างวัดม่านที่ตั้งอยู่แจ้งชะด้า และวัดม่านทุ่งช้างคลาน (วัดร้างไปแล้ว) (สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 14)

อย่างไรก็ตาม การปกครองของพม่า ซึ่งมีชาวไทยวนเช่นอดีตก็มีปัญหาอย่างมากในหลายกรณีในเมืองเชียงใหม่มีสภาพที่วุ่นวาย แม้ว่าเอกสารว่าด้วยช่วงการปกครองของพม่ามีบันทึกเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่อย่างมาก อาจด้วยพม่ามิได้ใส่ใจประชาชนหรือบ้านเมืองเท่ากับเมืองของพม่าเอง และมีปัญหาเรื่องการเมืองภายในพม่าเองที่ส่งผลให้การปกครองเชียงใหม่มีความยุ่งยากด้วย การปกครองของพม่าเน้นหนักเรื่องผลประโยชน์มากกว่าการปกครองบ้านเมือง ดังนั้นจึงเน้นเรื่องการแบ่งผลประโยชน์ระหว่างขุนนางพม่ากับขุนนางท้องถิ่น จึงก่อเกิดการยอมรับอำนาจของพม่าในบางคราว และบางครั้งก็เกิดการต่อต้านการปกครองของพม่าไปด้วย ซึ่งสุรัสวดี ได้อธิบายถึงสภาพบ้านเมืองที่พม่าปกครองเชียงใหม่และหัวเมืองแคว้นต่างๆ ที่เคยเป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่ไว้ว่า การสูญเสียเอกราชให้แก่ศัตรูของพม่าทำให้ราชวงศ์มังรายได้สูญเสียอิสรภาพทั้งหมดลงอย่างสิ้นเชิง ด้วยความผูกพันระบบเครือญาติ และความเชื่อ จารีตการเมืองต่างๆ ได้ถูกทำลายไปหมดสิ้น และนั่นย่อมหมายถึงเชื้อสายราชวงศ์มังรายด้วย ดังนั้นทำให้เมืองใหญ่น้อยต่างๆ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์มังรายได้แตกแขนงเป็นอิสระเหมือนเช่นเคยเกิดขึ้นก่อนราชวงศ์มังราย เพราะพม่าไม่สามารถปกครองเมืองต่างๆ ไว้ได้ เพราะภายในเมืองพม่า เกิดกบฏของชนกลุ่มน้อยตลอดเวลา พม่าจึงไม่ค่อยมีเวลาปกครองดูแลหัวเมืองล้านนาได้ทั้งหมด เมื่อปราบชนกลุ่มชนในพม่าได้สงบลง จึงได้มาปราบหัวเมืองล้านนาและเมืองเชียงใหม่ ล้านนาจึงถูกแบ่งเป็นแคว้นหลายรัฐ ซึ่งเป็นเช่นนี้ตลอดการปกครอง 216 ปี การพยายามที่จะกู้อิสรภาพจากพม่าได้เกิดขึ้นหลายลักษณะ เช่นการกอบกู้คล้ายกองโจรแอบซุ่มโจมตีกองทัพพม่า แต่ก็ถูกพม่าปราบลงได้สำเร็จ และผู้นำท้องถิ่นหรือขุนนางท้องถิ่นต่างได้พยายามต่อต้านอำนาจของพม่า ทำให้ลักษณะของบ้านเมืองจึงถูกทำให้แคว้นต่างๆต่างเอาตัวรอดแบบต่างฝ่ายต่างต่อสู้กับอำนาจการปกครองของพม่า รวมถึงการประกาศอิสรภาพของบ้านเมืองตน ซึ่งทำให้บ้านเมืองมีสภาพที่อ่อนแออย่างมาก ซึ่งในสภาพของพม่า นอกจากการปราบขุนนางและกลุ่มกบฏโจรเพื่อรักษาอำนาจของตนแล้ว พม่ายังมี

ปัญหาการปกครองต่อการรุกรานจากอยุธยาที่มีความพยายามจะเข้ามาบีบบทบาทต่อเมืองเชียงใหม่ด้วย (สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2539: 225-226)

ด้วยลักษณะการเมืองดังกล่าว ทำให้นโยบายการปกครองของเมืองเชียงใหม่ถูกแบ่งเป็น 2 ส่วน ในยุคของพม่าปกครองยุคแรกราว พ.ศ.2101 ถึง พ.ศ.2207 พม่ายังไม่สามารถปกครองเชียงใหม่ได้ทั้งหมด จึงกำหนดให้เป็นเขตปกครองโดยอยู่ภายใต้การปกครองตนเองได้ระดับหนึ่งคือ สันนิษฐานว่าคงให้เจ้านาย(ราชวงศ์มังราย)และขุนนางปกครองร่วมกันพม่า โดยอยู่ภายใต้การกำกับของกษัตริย์พม่า ลักษณะการปกครองแบบคนต่างชาติพันธุ์ และเรียกชื่อตามชาติพันธุ์ ดังนั้นพม่าจึงเรียกคนล้านนาทั้งหมดว่า “ยวน” เรียกไทใหญ่ว่า “ชาน” ส่วนมอญเรียกว่า “ตะเลง” ดังนั้นการปกครองยุคแรก ซึ่งผู้ที่เข้ามาปกครองและมีอำนาจเหนือเชียงใหม่ คือ พระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งพระเจ้าบุเรงนองให้การสนับสนุนการปกครองเหมือนเช่นที่ราชวงศ์มังรายปกครองทุกประการมิได้เบียดเบียนราษฎรและเจ้านาย และยังให้เจ้านายราชวงศ์มังรายปกครองเชียงใหม่เช่นเดิม แต่อยู่ภายใต้อำนาจการตัดสินใจของกษัตริย์พม่า การปกครองเมืองเชียงใหม่ดังกล่าวมีมาถึง พ.ศ.2207 พม่าได้พยายามรวบรวมกำลังพลของแคว้นต่างๆ ในล้านนาและเกณฑ์เข้าสู่การทำสงครามกับอยุธยาและลาว และช่วงนี้เองที่ พระเจ้าบุเรงนองได้แต่งตั้งพระนางวิสุทธิเทวีครองเชียงใหม่ (พ.ศ.2107-2121) เนื่องจากท้าวแม่กูดต่อต้านอำนาจพระเจ้าบุเรงนอง และการสร้างเครือข่ายการปกครองระบบเครือญาติของพม่าเริ่มต้นขึ้น เมื่อพระนางวิสุทธิเทวีมีโอรสร่วมกับพระเจ้าบุเรงนองที่ชื่อ “พระเจ้ามังนรธาซอ” ดังนั้นการรวบรวมกำลังพลเพื่อโจมตีกรุงศรีอยุธยาจึงเกิดขึ้นได้ง่าย เพราะเชียงใหม่เป็นแหล่งเสบียงอาหาร อาวุธ และกำลังพล ซึ่งการเสียกรุงศรีอยุธยาทั้งสองครั้ง พม่าต้องยึดครองเชียงใหม่ก่อน และการเสียกรุงศรีอยุธยา ได้ทำให้พม่าได้กวาดต้อนผู้คนเมืองเชียงใหม่กลับไปเมืองหงสาวดีจำนวนมาก และได้คัดเลือกเฉพาะ “ไพร่ชั้นดี” เข้าเมืองเท่านั้นเพื่อรับใช้ราชสำนักพม่า ไพร่ชั้นดีที่พม่าถูกกวาดต้อนกลับไป เช่น ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างคำ ช่างเงิน ช่างหล่อ ช่างทำเครื่องเงิน ช่างปักผ้า ช่างย้อม ช่างทำน้ำหอม และผู้เชี่ยวชาญการดูแลและฝึกฝนช้างและม้า (สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2539: 227-236)

ในสมัยพระเจ้ามังนรธาซอเอง ได้มีการสร้างวัดวาอารามแบบผสมผสานระหว่างศิลปะเชียงแสนและศิลปะพม่าร่วมกัน การสร้างชุมชนของเชียงใหม่ยังคงขยายและดำเนินต่อไป การสร้าง “วัดศรีสร้อยทราญมูล” ในราวปี พ.ศ.2130 วัดนี้ต่อมากลายเป็นแหล่งระบบการจัดการเหมืองฝายที่สำคัญของเชียงใหม่ภายในเมือง และเรียกวัดแห่งนี้ต่อมาว่า “วัดหัวฝาย” (สำนักงานเจ้าคณะอำเภอเมืองเชียงใหม่, 2548: 149) ในสมัยนี้ตรงกับสมัยของพระธรรมราชาของกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.2112-2133) และช่วงต่อของสมัยพระนเรศวร (พ.ศ.2133-2147)

อย่างไรก็ตาม แม้พระเจ้ามังฆราวาส โอรสได้สืบการปกครองต่อมา (พ.ศ.2121-2150) แต่เมื่อมักใช้เชื้อพระวงศ์อ้างความชอบธรรมจากพม่าเสมอ และพระเจ้ามังฆราวาสมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับพระนเรศวร กษัตริย์แห่งอยุธยา ทำให้พม่าไม่สามารถปกครองเชียงใหม่ได้เด็ดขาด ดังนั้นหลังจากพระเจ้ามังฆราวาสสิ้นพระชนม์แล้ว พม่าจึงไม่ให้เชื้อพระวงศ์ได้ปกครองเชียงใหม่อีกเลยนับแต่นั้นมา ดังนั้นพม่าปกครองเชียงใหม่ด้วย แต่เฉพาะการทำนุบำรุงพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง แต่พระพุทธศาสนาของพม่าแทบจะไม่มีอิทธิพลเหนือชาวไทยวนหรือล้านนา (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2539: 238)

ในยุคแรกที่พม่าปกครองเชียงใหม่ พบว่า ช่วงที่กษัตริย์เข้าปกครองนั้น กษัตริย์พม่าได้พยายามทำให้คนที่อาศัยอยู่ในเชียงใหม่มีความเป็นอยู่และมีวิถีชีวิตเช่นที่เคยได้รับในสมัยราชวงศ์มังรายปกครอง คือทำตามจารีตประเพณีเดิม แต่อย่างไรก็ตาม พบว่า บางช่วงได้มีการกวาดต้อนผู้คนที่มีฝีมือจำนวนมากไปรับใช้ในราชสำนักของพม่า การเก็บส่วยยังคงเป็นไปตามปกติ การค้าขายยังคงปกติ เว้นแต่การปกครองบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลง คือ มีราชวงศ์ของกษัตริย์พม่าเข้าร่วมปกครองเจ้านายดั้งเดิมของเชียงใหม่ และค่อยๆ ยึดอำนาจจากกษัตริย์เดิม เมื่อถึงคราวสิ้นพระชนม์ ดังที่การสูญเสียพระเจ้ามังฆราวาสในปีพ.ศ. 2150 หลังจากสิ้นพระชนม์ของพระนเรศวรเพียง 3 ปี สภาพของบ้านเมืองจึงมีความระส่ำระสายเป็นอย่างมาก แม้ราชบุตรเขยของกษัตริย์อยุธยาของพระเจ้ามังฆราวาสมี 3 พระองค์ เช่น องค์โต “พระทูลอง” ซึ่งพระเอกาทศรถส่งพร้อมกองทัพมาช่วยเหลือให้ครองเมืองเชียงใหม่แต่ได้เสียชีวิตลงระหว่างทาง จึงยกทัพกลับ ราชบุตรเขยองค์สุดท้อง “พระซ้อย” หรือสโศกยอ ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางเชียงใหม่ในครองเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2151 (ครั้งที่ 1) แต่ได้ถูกปลดโดยขุนนางอีกกลุ่มหนึ่ง และได้ยกราชบุตรเขยองค์กลาง “พระชัยทิพราช” ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่แทน แต่ขัดแย้งกับพวกขุนนาง จึงถูกประหารขุนนางจึงยก “พระซ้อย” ขึ้นครองเป็นครั้งที่ 2 แต่เกิดศึกแย่งชิงอำนาจของขุนนาง พม่าจึงยกทัพเข้ามาปราบยึดเมืองเชียงใหม่ และกวาดต้อนเชลยไปยังหงสาวดีจำนวนมาก ช่วงการปกครองของพม่าต่อเชียงใหม่ นับแต่ปี พ.ศ.2148 - 2191 พม่าใช้ยุทธวิธีให้เจ้าเมืองต่างๆ เช่นเจ้าเมืองน่าน เจ้าเมืองเชียงแสน เจ้าเมืองลำปาง ฯลฯ ขึ้นตรงต่อพม่า และใช้วิธีการกำจัดเจ้าเมืองเชียงใหม่และเชื้อสายเจ้าเมืองเชียงใหม่ด้วยเหตุต่อต้านพม่าไปขังไว้หรือบางส่วนไปขังไว้ที่พม่า (คาดว่าบางส่วนถูกประหาร) บ้านเมืองขณะนั้น ชาวบ้านต่างพยายามหนีไปยังเมืองอื่นๆ จนกระทั่งมีการออกกฎหมายห้ามการเคลื่อนย้ายไพร่ในการเดินทางจะต้องมีหนังสือเพื่อรู้ว่าจะไปที่ไหน ต้องแจ้งต่อแก่บ้าน โดยมีรายละเอียดจะไปเมื่อใด และกลับเมื่อใด (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2539: 228-244)

แม้ต่อมาในพ.ศ.2207-2317 ระบบการปกครองเมืองเชียงใหม่ที่เคยอยู่ในรูปของคนต่างชาติต่างภาษา นำไปสู่การปกครองให้เมืองเชียงใหม่และรัฐต่างๆเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของพม่า โดย

แต่งตั้งขุนนางพม่าเข้าปกครองทุกหัวเมืองทั้งเล็กและใหญ่ และป้องกันการรุกรานจาก พระนารายณ์ของอยุธยา จากการศึกษาดินแดนรัฐล้านนาเช่นนี้ ทำให้ขุนนางพม่าเข้มแข็งแกชาวบ้านของเชียงใหม่และเมืองอื่นๆ เช่น การเก็บส่วยที่เข้มข้น การปราบปรามกลุ่มการเมืองที่เคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง เช่น กลุ่มการเมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ เมืองน่าน ฯลฯ ทำให้ชาวบ้านมีความทุกข์ยากลำบาก ซึ่งขุนนางพม่าใช้วิธีการแสวงหาผลประโยชน์ของชาวเมืองไปแบ่งปันกันและเก็บรวบรวมส่วยเงินทองนำไปส่งราชสำนักพม่า หรือการเกณฑ์กำลังแรงงานอย่างทุกข์ยากลำบาก เพราะช่วงขณะนั้น พม่าทำสงครามกับกองทัพเงินราชวงศ์มังรายที่แตกทัพถอยหนีการปราบของราชวงศ์จักรุกราณเข้ามาทางดินแดนตอนเหนือของรัฐล้านนา และการกวาดต้อนผู้คนที่กระจายอยู่ทั่วไปทำศึกสงครามอโยธยา-ม่านในพ.ศ.2322 ผู้คนที่ถูกกวาดต้อนจำนวนมาก ประกอบด้วย เมืองแสนหรือเมืองเชียงแขง เมืองสาด เมืองยอง เมืองน่าน เมืองเชียงตุงซึ่งเป็นกลุ่มกวาดต้อนจากทางตอนเหนือของรัฐล้านนาตั้งทัพที่เชียงแสน รวมถึงชาวบ้านชาวเมืองตอนกลาง เช่น เมืองพะเยา เมืองเชียงราย เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน ฯลฯ ตั้งทัพเมืองเชียงใหม่ เพื่อเดินทัพเข้าทำสงครามกับอยุธยา การกวาดต้อนผู้คนจำนวนมาก ได้รับความเดือดร้อนแสนสาหัส หากใครขัดขืนได้รับโทษประหารและเป็นการเร่งระดมแรงงานทั้งกลางวันและกลางคืน (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2539: 249-250)

เหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งต่อการสร้างและการเปลี่ยนแปลงตัวตนที่ปรากฏตัวอยู่บนพื้นที่ลุ่มแม่น้ำข่าในยุคนี้ก็คือ การก่อเกิดความเป็นชุมชนรูปแบบใหม่ขึ้นตามอำนาจทางการเมืองที่มีต่อกลุ่มและชุมชนของพื้นที่แห่งนี้ โดยพบว่าในช่วงปลายรัชสมัยราชวงศ์มังราย เมืองเชียงใหม่ได้ถูกรุกรานจากอำนาจเหนือการครอบงำของราชวงศ์จักรุกรีพม่า การรุกรานของการขยายพื้นที่ทางกายภาพเหนือระหว่างกันกับราชวงศ์มังราย นับเป็นจุดวิกฤตของการเปลี่ยนแปลงตัวตนของผู้คนเมืองเชียงใหม่อย่างมาก การแบ่งขั้วอำนาจของความแตกต่าง แม้จะมีการผสมระหว่างราชวงศ์ทั้งสองก็มิได้แสดงให้เห็นถึงความเหมือนร่วมกันของทั้งสองรัฐใหญ่ ดังจะพบว่า การปรากฏของกลุ่มผู้คนบนพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ข่า การสร้างวัดที่ชื่อ “วัดศรีทรายมูล” ในปี พ.ศ. 2130 นับเป็นการพยายามกลืนหรือสร้างให้อำนาจของกษัตริย์และราชวงศ์มังรายอ่อนด้อยกำลังน้อยลงตามลำดับจากกระบวนการสร้างความหมายและตัวตนผ่านการควบคุมอำนาจกลุ่มไพร่พลเมืองเชียงใหม่

กลุ่มผู้คนที่ถูกอพยพเข้ามายังเชียงใหม่เพิ่มเติมในขณะที่พม่าปกครองเชียงใหม่ ซึ่งถูกทำให้กลายเป็นกลุ่มชุมชนม่าน ในนิยามความหมายตามการปกครองของพม่าในขณะนั้นในบริเวณลุ่มน้ำแม่ข่า แทรกอยู่กับกลุ่มคนพื้นเมืองเชียงใหม่ที่ปรากฏอยู่โดยรอบแล้ว ก็คือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกอพยพมาจากที่ต่างๆ เช่น กลุ่มคนชาวปากีสถาน กลุ่มคนชาวจีนฮ่อ กลุ่มคนชาวพม่า เข้ามาตั้งถิ่นฐานมากยิ่งขึ้น ทำให้กลุ่มอำนาจเดิมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนต้องการรักษาฐานอำนาจของตนไว้มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามพบว่า บริเวณกำแพงชั้นนอกชั้นในลุ่มน้ำแม่ข่านี้ มักเป็นกลุ่มพ่อค้าทางบกที่

นิยมเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ในขณะที่อาจมีกลุ่มม่านอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียงกันด้วย เนื่องจากปรากฏวัดที่ถูกสร้างขึ้นมาในระยะนี้แลเช่นวัดศรีทรายมูล ก็เป็นวัดที่สันนิษฐานว่าน่าจะมีชุมชนม่านที่อพยพเข้ามา และกลุ่มคนพื้นเมืองเชียงใหม่หรือกลุ่มคนไทยวน

การควบคุมการเมืองของผู้คนต่างๆ ในเชียงใหม่จะถูกควบคุมโดยกลุ่มผู้นำการปกครองในที่นี้หมายถึงพระมหากษัตริย์ และกลุ่มที่ถูกปกครองเป็นไพร่พลเมืองเชียงใหม่ ซึ่งการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างพบว่า กลุ่มอำนาจแนวราบในเชียงใหม่เกิดขึ้นจากฐานความสัมพันธ์ระบบเครือข่ายเครือญาติ และความสัมพันธ์ระบบเครือข่ายถิ่นกำเนิด ที่ยินยอมให้กษัตริย์และขุนนางควบคุมได้ แต่เมื่อมีอำนาจผู้นำปกครองที่อื่นเข้ามาปกครองเช่นกษัตริย์และขุนนางของพม่า ทำให้ฐานการปกครองไม่แน่ชัด หากแต่กลุ่มใต้การปกครองยังคงอยู่ภายใต้กษัตริย์ราชวงศ์มังราย ดังนั้นเมื่อพม่าเข้าปกครองในสมัยนี้ จึงเกิดการปะทะของผู้นำการเมืองทั้งสองฝ่าย มีผลให้กลุ่มอำนาจแนวราบหรือกลุ่มใต้การปกครองเดิมเกิดความไม่พึงพอใจและนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ขึ้นมา เป็นการเปรียบเทียบของผู้ที่อยู่ใต้อำนาจของทั้งสองฝ่ายคือกษัตริย์ราชวงศ์มังรายและกษัตริย์ราชวงศ์ตองอูเกิดขึ้น จึงแยกความเป็นชุมชนเชียงใหม่ออกเป็นสองฝ่ายการเมืองการปกครอง กล่าวคือ การแบ่งแยกออกเป็นกลุ่มชุมชนไทยวนหรือคนพื้นเมืองเชียงใหม่ และกลุ่มชุมชนม่านของพม่าที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่ โดยสรุปและมีข้อสันนิษฐานว่า กลุ่มชุมชนม่านมีสิทธิทางการเมืองและการค้าขายสูงกว่ากลุ่มชนชั้นไพร่พลคนพื้นเมืองเชียงใหม่ ดังจะพบว่า กลุ่มช่วงชิง 2 ชั่วโมงปรากฏอยู่นั้น การปรากฏค่านิยมของหมู่บ้านที่ตั้งของ “วัดศรีทรายมูล” ถูกแบ่งช่วงระหว่างความเป็นพื้นเมืองเชียงใหม่และม่านคละปนกันอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มพ่อค้าแขกปากีสถานหรือกลุ่มพ่อค้าแขกปาตานีในบริเวณทุ่งช้างคลาน ที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานการค้าขายและการเลี้ยงสัตว์ต่างๆ บริเวณทุ่งช้างคลานมีอาณาบริเวณความกว้างขวางมากบริเวณเหล่านี้เคยใช้เป็นสถานที่ฝึกช้าง ม้า โค กระบือ เพื่อการพร้อมเป็นพาหนะสงครามมาก่อนในสมัยราชวงศ์มังราย

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของ “ชุมชน” ในรัฐจารีตล้านนานั้นมีส่วนอย่างยิ่งในการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนชาวบ้าน เพราะอำนาจรัฐล้านนาอาศัยการแสวงหาผลประโยชน์จากการเป็นช่างฝีมือของชาวชุมชนในการแลกเปลี่ยนในตลาด ซึ่งกระบวนการทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ยังคงมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนให้เป็น “ชุมชนวัด” และ “ชุมชนช่างฝีมือและกลุ่มชาติพันธุ์”

เมื่อเมืองเชียงใหม่ถูกปกครองโดยพม่านานถึง 216 ปีนั้น และการทำศึกสงครามครั้งสุดท้ายที่พม่ากวาดต้อนผู้คนเมืองเชียงใหม่ ถอยร่นไปยังเมืองเชียงแสนและกลับไปพม่าจำนวนมาก ทำให้ผู้คนภายในเมืองเชียงใหม่มีจำนวนน้อย ไม่เพียงพอต่อการตั้งบ้านเมืองขึ้นมาใหม่ และแม้ว่า

หลังจากพม่าถอยทัพกลับพม่าแล้ว สงครามระหว่างพม่าและเชียงใหม่ก็ยังคงเกิดขึ้นหลายครั้ง และช่วงสมัยของเจ้ากาวิละ(พ.ศ.2317-2358) ได้มีการ “เทครัว” หรือ “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”⁴ ได้กำลังคนจากเมืองต่างๆ ในลุ่มน้ำคงในพม่า ลุ่มน้ำเงิน ในสิบสองปันนา อย่างต่อเนื่อง โดยใช้วิธีทั้งการเกลี้ยกล่อมผู้คนที่ยอพยพหลบภัยสงครามที่ไปอาศัยอยู่ตามป่าเขาให้กลับเข้ามาอยู่ในล้านนา ซึ่งวิธีการเช่นนี้ได้กระทำกันทั้งในช่วงต้นรัตนโกสินทร์และล้านนา เช่น กลุ่มไทยยวนเมืองระแหง (ตาก) และเมืองเถิน ที่พากันหนีภัยสงครามไปหลบบ้านป้อมกรุงเก่า (อุรุยา) ได้รับอนุญาตจากรัชกาลที่ 1 ให้กลับมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองตาก และเมืองเถินเช่นเดิม⁵ สำหรับล้านนา การเกลี้ยกล่อมกลุ่มพวกไทท้าวแดง หรือกลุ่มยางแดง (กะเหรี่ยง) ซึ่งเคยเป็นไพร่ของเจ้าอุปราชก่อนแล้ว ได้มาจากเมืองยวม ทำฝัองผานูนและริมแม่น้ำคง (สาละวิน) ได้พวกยางบ้านตองโพะ และต่อมาได้เกลี้ยกล่อมเมืองเชียงตุง (ไทจีน) เจ้าเมืองและราชวงศ์เชียงตุงพร้อมไพร่พลยินยอมเข้ามาตั้งถิ่นฐานเชียงใหม่ กลุ่มเจ้าเมืองพยากได้พาครอบครัวและไพร่พลและพลเมืองเข้ามาอ่อนน้อมต่อเชียงใหม่ครั้งเชียงใหม่ขึ้นตีพม่าที่ตั้งฐานที่เมืองเชียงแสน ดังนั้นนอกเหนือไปจากวิธีการไกล่เกลี่ยแล้ว ยังให้วิธีการ โจมตี ต่อสู้ เพื่อกวาดต้อนผู้คนเมืองเล็กใหญ่ต่างๆ เพื่อส่งสมกำลังต่อสู้ขับไล่พม่ากลับคืนมา และเพื่อสร้างบ้านบำรุงเมืองใหม่ให้กลับคืนสู่สภาพปกติดังเช่นสมัยราชวงศ์มังรายปกครอง เช่นได้ไพร่พลมาจากเมืองของ (ไทลื้อ) เมืองสาต (ไทจีน) เมืองชวาด เป็นต้น

ภายหลังจากการที่เชียงใหม่สามารถที่จะขับอำนาจของผู้ปกครองพม่าได้ โดยมีความสัมพันธ์อยู่กับอำนาจรัฐใหม่ที่ยังคงเป็นรัฐแบบจารีตอยู่ มีการทำสงครามกวาดต้อนกลุ่มชนลี้ภัยและรวมถึงการรวบรวมผู้คนที่มาตั้งถิ่นฐานในแคว้นล้านนาดังเดิม ซึ่งกำลังพลส่วนใหญ่มาจากเมืองในสิบสองปันนา และบริเวณฟากตะวันออกของแม่น้ำคง (โดยเฉพาะเมืองยอง) ซึ่งน่าจะเป็น “ชาวไทลื้อ” เป็นส่วนมาก กลุ่มที่มาจากเมืองเชียงตุงและบริเวณใกล้เคียงน่าจะเป็น “ชาวไทจีน” นอกจากนั้นก็จะมี “ไทใหญ่” “มอญ” และ “พม่า” ที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาด้วยถึงกลุ่มนี้ส่วนมากจะมาจากเมืองสาตและฟากตะวันตกของแม่น้ำคง สำหรับผู้คนที่มาจากเมืองเชียงแสน เชียงราย พะเยา และเมืองยวม (อำเภอแม่สะเรียง ปัจจุบัน) ชาวเมืองเหล่านี้น่าจะเป็น “ชาวไทยยวน”(ฟอลเกอร์ กราบ็อฟสกี (Volker Grabowsky, 2536: 7)

การกวาดต้อนนำเอาผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเมืองนั้นมีหลายชนชั้นหลายอาชีพ ซึ่ง ฟอลเกอร์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า กลุ่มหรือพวกที่เป็นช่างฝีมือหรือ ไพร่ชั้นดีในตั้งถิ่นฐานในตัวเมืองเชียงใหม่ เช่น ไทจีนที่ถนนวัวลายในบริเวณกำแพงเมืองชั้นนอก ส่วนไพร่ที่ไม่เป็นช่างฝีมือให้ตั้งถิ่นฐานไว้นอก

⁴ ฟอลเกอร์ กราบ็อฟสกี อธิบายความหมายของ “การเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” เป็นคำกล่าวที่หมายถึง การรวมกำลังคนให้แก่บ้านเมือง

⁵ อ้างแล้ว, 2536 หน้า 2

เมือง เช่น ไทเงินที่อำเภอสันทราย อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ หรือกลุ่มไทลื้อ (ชาวยอง) ที่จังหวัดลำพูน บรรดาผู้คนที่ถูกกวาดต้อนมานิยมตั้งชื่อหมู่บ้านของตนตามชื่อบ้านเมืองเดิม เช่น เมืองมาง เมืองสาต เมืองหลวย เมืองยู่ เมืองวะ เมืองซอน เมืองพยาก เป็นต้น (พอลเกอร์ กราบีอ์ฟสกี, 2536: 7) นอกเหนือไปจากการตั้งชื่อหมู่บ้านตามบ้านเมืองที่ตนเคยพำนักแล้ว ก็ยังตั้งบ้านเรือนตามชื่อวัดที่ถูกพาไปตั้งพำนักใหม่ด้วย ดังรายชื่อวัดและนิกายต่างๆ ในเมืองเชียงใหม่ เนื่องด้วยการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของผู้คนที่กวาดต้อนมานั้น จำต้องนำพระสงฆ์ของผู้คนเหล่านั้น มาด้วย ถ้าหากไม่มีพระสงฆ์ก็จะนำไปอยู่ในกลุ่มเชื้อสายและแหล่งที่มาเดียวกัน และกุศโลบายของพระเจ้ากาวิละนั้นก็คือ การตั้งชุมชนตามรายชื่อวัดต่างๆ ที่มีอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ที่สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์มังราย โดยสามารถทราบถึงที่มาของผู้คนที่อพยพนั้นได้จากนิกายสงฆ์ ดังรายชื่อ นิกายสงฆ์ต่อไปนี้จะทราบมาผู้คนที่อพยพเข้ามาเป็นกลุ่มชนชาติพันธุ์ใด

นิกายเชียงใหม่	คนไทยวนเชียงใหม่
นิกายเชียงแสน	คนไทยวนจากเชียงแสน
นิกายน่าน	คนไทยวนจากเมืองน่าน
นิกายแพร่	คนไทยวนจากเมืองแพร่
นิกายมอญ	คนมอญ
นิกายเลน	คนจากเมืองเลน
นิกายวัวลาย	คนจากบ้านวัวลาย
นิกายเงิน	คนไทเงิน
นิกายครง	คนจากบริเวณแม่น้ำคงหรือแม่น้ำสาละวิน
นิกายแม่ปละ	คนจากบริเวณบ้านแม่ปละ
นิกายยอง	คนยองจากเมืองยอง
นิกายลวง	คนไทลื้อจากเมืองลวง
นิกายหลวย	คนไทจากเมืองหลวย
นิกายเงี้ยว	คนไทยใหญ่จากรัฐฉาน
นิกายลัวะ	คนลัวะในเชียงใหม่และบางส่วนของพม่า จากที่อื่น

ความน่าสนใจต่อวิธีการจัดระบบการจัดตั้ง “ชุมชนวัด” ในยุคสมัยนี้ ช่วยทำให้เข้าใจถึงการให้ความสำคัญต่อจำนวนไพร่พล การควบคุมไพร่พล และการสร้างระบบความสัมพันธ์ผูกพันของแต่ละชุมชน ซึ่ง ฟอลเกอร์ กราบิโอฟสกี ได้อธิบายถึงเหตุผลดังกล่าวเช่นกันว่า การเรียกนิกาชองฆ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ นั้นหมายถึง การแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของพิธีกรรมและประเพณีทางศาสนา ในที่นี้หมายถึง ความหลากหลายของเชื้อชาติมากกว่า ในขณะที่ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้ให้ความคิดเห็นว่า การเรียกนิกาชองฆ์ในสมัยนั้น เพื่อแสดงว่านิกายนั้นหมายถึงชื่อของชาติพันธุ์ของชุมชนนั้นๆ ด้วย เป็นต้นว่า นิกายลัวะเป็นวัดและคณะสงฆ์ของชุมชนชาวลัวะ อาจจะมีประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาแตกต่างจากนิกายอื่นๆ แม้ว่าจะนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน นิกายเงิน นั้นแสดงให้เห็นว่าเป็นวัดและคณะสงฆ์ของชาวไทยเงินที่อพยพมาจากเมืองเชียงตุง นิกายเลน ก็จะเป็นวัดและคณะสงฆ์ของชาวไทยลื้อที่อพยพมาจากเมืองเลน ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ทำให้ช่วยให้ทราบที่ตั้งของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้เป็นอย่างดี สำหรับความคิดเห็นของนิกายเชียงใหม่นั้น สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึง วัดและคณะสงฆ์ของชุมชนชาวไทยวน หรือไม่ก็อาจเป็นชุมชนที่มาจากชาติพันธุ์หลายกลุ่มมาอยู่ร่วมอาศัยด้วยกัน (ฟอลเกอร์ กราบิโอฟสกี, 2536: 8) ในขณะเดียวกันการจัดระบบของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์นี้ หมายถึงการจัดระบบความสำคัญของลำดับชนชั้นทางการปกครองด้วย โดยสังเกตจากการกระจายของชุมชนเมืองเชียงใหม่ดังนี้คือ

ชุมชนในเขตกำแพงเมืองชั้นในเป็นคนพื้นเมืองเชื้อสายไทยวน

ชุมชนที่ตั้งอยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในและชั้นนอก เป็นของชนชาติพันธุ์ต่างๆ

ชุมชนที่อยู่เขตนอกกำแพงเมืองชั้นนอกมีหมู่บ้านชเลย์ตีก หรือผู้อพยพกระจายอยู่

ทั่วไป เช่น ในเขตอำเภอสันกำแพง จะเป็นชุมชนชาวไทยเงิน ไทลื้อ และไทยอง ในเขตอำเภอดอยสะเก็ด จะเป็นชุมชนชาวไทยลื้อและชาวลัวะ ในเขตอำเภอสันทราย จะเป็นกลุ่มชนชาวไทยใหญ่ และไทเงิน ในเขตอำเภอสันป่าตองจะเป็นกลุ่มชุมชนชาวไทยเงิน สำหรับเขตรอบนอกและใกล้เคียงตัวเมืองเชียงใหม่เช่นในอำเภอสารภี และอำเภอหางดง นั้น จะเป็นกลุ่มชุมชนชาวไทยวนเกือบทั้งหมด ส่วนพวกลัวะที่อำเภอหางดงนั้น สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นกลุ่มชาวพื้นเมืองดั้งเดิมเช่นกัน การกระจายตัวของชาวไทยวนมักจะกระจายแทรกไประหว่างกลุ่มชนชาติพันธุ์อื่นๆ ที่เป็นกลุ่มชุมชนเชื้อสายอื่นๆ (ฟอลเกอร์ กราบิโอฟสกี, 2536: 8) ซึ่งการจัดระบบลำดับกลุ่มชุมชนดังกล่าวเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการปกป้องบ้านเมืองไม่ให้เกิดการหนีของกลุ่มไพร่พลที่กระจายนอกเมือง และสามารถควบคุมกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ มิให้ก่อกบฏได้

ดังนั้นจึงพบว่า เมืองเชียงใหม่สมัยพระเจ้ากาวิละและราชวงศ์กาวิละ ได้เกิดชุมชนโดยใช้ฐานชุมชนวัด ซึ่งมีคณะสงฆ์ของแต่ละนิกายเป็นเครื่องมือผูกสายโยงใยระหว่างกันและกัน และระหว่างชุมชนต่อชุมชน ความเป็นสงฆ์ของเมืองเชียงใหม่มีบทบาทที่สำคัญต่อระบบการปกครอง

ของเชียงใหม่มาก ดังนั้นเจ้าอาวาสของคณะสงฆ์แต่ละนิกายแต่ละวัดจำเป็นต้องเป็นผู้ที่ถูกคัดเลือกและมักจะเลือกจากผู้ที่เป็นเชื้อสายเจ้านายและเชื้อพระวงศ์ เพื่อที่จะสามารถควบคุมฐานของจิตวิญญาณของผู้คนภายในชุมชน หากกลุ่มชุมชนใดไม่มีเชื้อพระวงศ์บวชเป็นสงฆ์จากเจ้าเมืองเชียงใหม่จะให้ผู้มีเชื้อสายพระวงศ์ไปปกครองเป็นเจ้าอาวาสแก่คณะสงฆ์ของชุมชน บทบาทของพระสงฆ์จึงมีสูงสุดในฐานะที่ปรึกษาเจ้าเมืองเชียงใหม่ และเป็นส่วนหนึ่งในการพิพากษาคดีต่างๆ ของเมือง ดังนั้นหนึ่งวัดจึงเปรียบเสมือนกลุ่มชุมชนกำลังขนาดใหญ่ของเมือง ซึ่งเชื่อมร้อยรัดด้วยศาสนา ในขณะที่เดียวกันกลุ่มไพร่บางส่วนที่ต้องการเข้าไปสู่ระบบการปกครองและการเมือง เช่น กลุ่มขุนนางต่างๆ การเข้าบวชในวัดที่มีชื่อเสียงและมีอำนาจทางการเมืองจะช่วยให้สามารถเข้าไปสู่ระบบแควตราชการเมืองมากขึ้น หรือแม้แต่ผู้ที่ได้รับการบวชเรียนซึ่งนับถือว่าเป็นผู้มีความรู้ นับเป็นปราชญ์นั้น จะได้รับการยกย่องจากทุกชุมชนและหรือได้รับตำแหน่งของชุมชน ขุนนางที่ได้รับการยกตำแหน่งจากวัดใด สามารถเรียกหรือเกณฑ์ไพร่พลเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ ของเมือง เช่น การจัดระบบการทำงานทั้งเรื่องอุปโภคบริโภคและผลิตภัณฑ์ผลผลิตต่างๆ รวมทั้งเกณฑ์สร้างบ้านเรือน ถนนหนทางต่างๆ รวมไปถึงการรวบรวมกำลังพลเมื่อเข้าสู่ภาวะสงครามได้ด้วย

ชุมชนต่างๆ เหล่านี้ อพยพเข้ามาพร้อมๆ กับนำความเชี่ยวชาญและองค์ความรู้ที่มีความสามารถเข้ามายังเมืองเชียงใหม่ด้วย สมโชติ อ๋องสกุล พบว่า ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้น่าจะเป็นกลุ่มชุมชนช่างต่างๆ และกลุ่มชุมชนช่างที่สำคัญมักจะอาศัยอยู่ในบริเวณภายในเมืองเชียงใหม่ เช่น กลุ่มชุมชนวัดพวกแต้ม ชุมชนวัดช่างแต้ม ชุมชนวัดดอกคำ เป็นต้น และอีกส่วนหนึ่งจะอยู่ระหว่างกำแพงชั้นในกับกำแพงชั้นนอกของเมืองเชียงใหม่ (สมโชติ อ๋องสกุล, 2540 อ้างใน สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 18) เช่น กลุ่มชุมชนวัดนันทาราม ชุมชนวัวลาย ชุมชนวัดศรีสุพรรณ เป็นต้น

กลุ่มช่างต่างๆ เหล่านี้ เป็นกลุ่ม “ชุมชนช่างฝีมือ” ที่กระจัดกระจายอยู่ตามชุมชนทั้งภายในเวียงและภายนอกเวียง ยกตัวอย่างเช่น

กลุ่มช่างฟ่อน	จะมีประจำทุกชุมชน เพราะเป็นกลุ่มฟ่อนของกลุ่มหญิงสาวและชายหนุ่มของกลุ่มศรัทธาวัด แต่ที่มีชื่อเสียง เช่น วัดเจ็ดยอด เป็นต้น
กลุ่มช่างไม้	เช่น กลุ่มช่างไม้วัดเจ็ดยอด เป็นต้น
กลุ่มช่างแกะสลัก	เช่น กลุ่มช่างไม้วัดเจ็ดยอด เป็นต้น
กลุ่มช่างอิฐ	เช่น กลุ่มชุมชนบ้านดอน วัดเจ็ดยอด เป็นต้น
กลุ่มช่างคร่ำ	เช่น การผลิตน้ำหนัง ของชุมชนนันทาราม การผลิตบุหรี ชุมชนพวกแต้ม การย้อมหนังก้อ ชุมชนพวกแต้ม การทำหนังพอง ของกลุ่มชุมชนวัดป่าเป้า เป็นต้น

กลุ่มช่างเงิน	เช่น ชุมชนนันทารามและบริเวณใกล้เคียง เช่นชุมชน วัด ยางทอง ชุมชนหัวฝ้าย ชุมชนดาวคะดิ่งส์ ชุมชนเมือง มาง ชุมชนบ้านฮ่อม เป็นต้น
กลุ่มช่างครีวดอง(เครื่องประดับทำจากงานทองเหลือง) เช่น สร้อยคอ สร้อย แขน แหวน กำไล ต่างหู เข็มกลัด กำไลข้อเท้า เล็บข่างพ็อน ดอกไม้ไหว ของชุมชนพวกแต้ม เป็นต้น	
กลุ่ม “ช่างคำ”(การทำเครื่องประดับ) เช่น แหวน กำไล และอัญมณี ต่างๆ ของกลุ่มชุมชนวัดป่าเป้า ช่างตีทอง ทำแหวน ทำกำไล กลุ่มชุมชนบ้านฮ่อม เป็นต้น	
กลุ่มช่างเงิน	เช่น กลุ่มชุมชนวัวลาย และกลุ่มชุมชนวัดศรีสุพรรณ เป็นต้น
สล่ายา(หมอเมือง)	เช่น ยาสมุนไพรบำรุงธาตุ แก้โรคภัย โรคริดสีดวง ที่ เรียกว่า “ยามะโหค” และสมุนไพรรักษาโรคฟัน (สมเขี้ยว) ของกลุ่มชุมชนบ้านวัวลาย ยาผงเหลือง ยาผง แดง ยาแก้ลมสาร ยาแก้ลมมะเร็งฤดูต ยาแก้ลมเกี้ยว ยาหอมอินทจักร์ ยาแก้บิด ยาแก้กินผิด ยาแก้โรคเบา หวาน ฯลฯ ของกลุ่มชุมชนวัดนันทาราม เป็นต้น
กลุ่มช่างหล่อ	เช่น ชุมชนวัดช่างหล่อ เป็นชุมชนหล่อพระพุทธรูป (ปัจจุบันชุมชนนี้ไม่มีแล้ว)
กลุ่มช่างแต้ม	เช่น การ “แต้ม” หรือการลงลวดลายการวาดและเขียน ภาพ ของกลุ่มชุมชนช่างแต้ม วัดพวก (ต๋อง) แต้ม เป็นต้น
กลุ่มช่างกระเบื้องดินขอ	เช่น การทำ “เป็นเกล็ด” ของกลุ่มชุมชนพวกแต้ม เป็นต้น
กลุ่มช่างเป่าแก้ว	เช่น กลุ่มชุมชนพวกแต้ม เป็นต้น
กลุ่มช่างค้าขาย	เช่น การทำรองเท้าและเข็มขัดจากหนังวัว ของกลุ่ม ชุมชนวัดป่าเป้า
กลุ่มช่างเครื่อง	เช่น เครื่องช่างทำอาวุธ ของกลุ่มชุมชนวัดเกตุ เป็นต้น
กลุ่มช่างปั้นดินเผา	เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผา ของกลุ่มชุมชนวัดป่าเป้า เป็นต้น

กลุ่มสถา	เช่น กลุ่มช่างทำงานก่อสร้าง กลุ่มชุมชนวัดป่าเป้า เป็นต้น
กลุ่มช่างต้อง	เช่น กลุ่มช่างทำลวดลาย ช่างแกะสลัก เช่น ชุมชนช่าง ต้อง(ชุมชนวัดพวก(ต้อง)แต้ม) ⁷ เป็นต้น
กลุ่มช่างดอกไม้ประดิษฐ์	เช่น ช่างทำดอกไม้ประดิษฐ์ (ดอกต่าง-ตองกะลิก- ตองยู) “ต่าง” เป็นไม้เนื้ออ่อน ลำต้นคล้ายโสน นิยมทำ ดอกเอื้อง (กล้วยไม้) มะลิ หรือทำตุ๊ก เป็นต้น “ตองกะ ลิก” เป็นกระดาษที่คล้ายกับกระดาษเงินกระดาษทอง มีลักษณะเป็นเลื่อม นิยมทำดอกไม้และทำตุ๊ก กลุ่ม ชาวชุมชนบ้านฮ่อม เป็นต้น
กลุ่มช่างเหล็ก	เช่น การผลิตเตาถ่านหรือเหล็กหุ้มล้อเกวียน ของกลุ่ม ชุมชนบ้านฮ่อม(วัดพันตองและวัดช่างฆ้อง) เป็นต้น
กลุ่มช่างกระดาษ	เป็นกลุ่มช่างที่ผลิตกระดาษสาของชุมชนทำกระดาษ เป็นต้น
กลุ่มช่างเครื่องดนตรี	เช่น ทำเครื่องดนตรีพื้นเมือง สะล้อ ซอ ซึง กลอง ของกลุ่ม ชาวชุมชนวัดท่ากระดาษ เป็นต้น

ดังนั้นจะสังเกตได้ว่า ชุมชนในยุคนี้มีระบบความสัมพันธ์ทั้งด้านความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ และช่างฝีมือที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเป็นจุดสำคัญของการตั้งถิ่นฐานและการพยายามรักษาเอกลักษณ์ ความเป็นตัวตนที่มีทั้งความแตกหลายหลากหลายทั้งรูปแบบของความเชื่อ พฤติกรรม ในขนบธรรมเนียมประเพณีและการรู้จักเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน กลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญ ซึ่งได้กล่าวไปแล้วข้างต้นที่มีความเชี่ยวชาญพิเศษเฉพาะกลุ่มและส่งผลกระทบต่อระบบการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างรัฐ เมือง และชุมชน ก็คือกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ภายในเวียงและเวียงระหว่างกำแพงชั้นนอกและ

⁷ กลุ่มช่างต้องช่างแต้ม ที่อยู่รายล้อมวัดพวก(ต้อง)แต้ม ในสมัยราชวงศ์มังราย “พวกต้องแต้ม” เป็นพวกกลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ที่รับพระบรมราชโองการจากกษัตริย์และมหาเทวีโดยตรง ที่จะหน้าที่ควบคุมงาน “ช่างต้อง-ช่างแต้ม” ทำให้พวกขุนนางผู้ใหญ่จำเป็นต้องเอา “ข้าววัด” กลุ่มช่างต้อง-ช่างแต้ม ไปอาศัยอยู่ภายในพื้นที่กำแพงชั้นในด้วยอันเป็นที่อยู่ของกลุ่มชนชั้นปกครอง ดังนั้น พวกต้องแต้ม จึงเป็นชื่อตำแหน่งของขุนนางในสมัยนับแต่ราชวงศ์มังราย เป็นต้นมา จึงสันนิษฐานว่า กลุ่มชาวบ้านที่อยู่รายล้อมวัดพวกแต้ม(วัดพวกต้องแต้ม) เป็นกัลปนา“ข้าววัด”ของวัดพวกแต้ม (วัดพวกต้องแต้ม)

ชั้นใน การนำกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญไว้ภายในเวียง มีบทบาทที่สำคัญมากต่อราชวงศ์และระบบการปกครองของเจ้าผู้ครองเมือง เพราะเวียงจะได้ผู้ที่มีคุณภาพดีที่สุดจะสงวนไว้เฉพาะกษัตริย์และราชวงศ์เท่านั้น ดังนั้นจึงพบว่า กลุ่มอาศัยภายในเวียงจึงมีบทบาทต่อระบบความสัมพันธ์ใน 2 ส่วนด้วยกันก็คือ ความสัมพันธ์ในระบบการเมืองการปกครอง และระบบความสำคัญต่อชนบทรรมนิยมศาสนา ซึ่งพบว่าภายในเวียง คนไทยวนที่เป็นกลุ่มช่างพิเศษเกี่ยวกับศาสนาเท่านั้น ถึงจะอาศัยอยู่ภายในเวียงได้ ดังเช่น กลุ่มช่างแต้ม ช่างดอง นอกเหนือไปจากนั้นจะอยู่นอกเวียง หรืออยู่กำแพงชั้นนอก ในขณะที่เดียวกันพบว่า การเลือกที่จะให้ชุมชนตั้งร่วมกันนั้นก็มีความสำคัญยิ่ง

นอกเหนือไปจากนั้น การเลือกที่ตั้งของกลุ่มผู้คนที่ได้นำเข้ามาในแต่ละครั้งจะกำหนดจุดที่เหมาะสม กล่าวคือ ลักษณะการจัดลำดับชั้นความสำคัญออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรก คือ จุดศูนย์กลางเมือง ตั้งอยู่ภายในเมืองกำแพงชั้นใน บริเวณนี้เป็นที่อยู่อาศัยของกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เชื้อพระวงศ์ ขุนนาง และไพร่ชั้นดี โดยกลุ่มไพร่ชั้นดีก็คือบุคคลที่หาได้ยากยกตัวอย่างเช่น ผู้ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษ ที่จะสร้างคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง เช่น กลุ่มหมอโหร นายช่างฝีมือ ผู้รู้หนังสือ ผู้ต้นฐานต่างประเทศ และกลุ่มเศรษฐีทั้งหลายจัดเป็นไพร่หายาก ดังนั้นกษัตริย์จึงต้องสงวนรักษาไว้ ไม่มีการประหาร (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2525: 74) ในชั้นต่อมา คือกลุ่มชุมชนที่ตั้งอยู่ระหว่างกำแพงชั้นในและกำแพงชั้นนอก นับว่าเป็นกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาวิจัยครั้งนี้นั้น พบว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มพิเศษ ซึ่งจะอธิบายในหัวข้อต่อไป

นอกจากกลุ่มที่ถูกจัดวางภายในเวียงแล้ว กลุ่มถัดมาก็คือ การตั้งกลุ่มชุมชนในบริเวณเขตชั้นนอกกำแพงเมืองเชียงใหม่ จัดเป็นพื้นที่ของไพร่ชั้นกลางตั้งอาศัยและมีอาชีพทำการเกษตร โดยเฉพาะการทำนาหลวงให้กับเจ้าหลวงเชียงใหม่และขุนนางบางส่วนเป็นกลุ่มเกณฑ์แรงงานหลักสำหรับการตั้งบ้านเรือนกลุ่มไพร่ชั้นล่างสุด คือ กลุ่มทาสหรือข้า เป็นกลุ่มชนชั้นที่สามารถซื้อขายกันได้ คล้ายคลึงกับทาสในภาคกลาง อยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าข้าหรือนายเงิน จะเป็นอิสระก็ต่อเมื่อมีการไถ่ถอนตัว และหรือมอบถวายเป็นข้าวัดคอยรับใช้วัดและพระสงฆ์ ก็สามารถไถ่ถอนจากทาส เป็นไพร่ชั้นกลางได้ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2525: 54-75)

การจัดระบบชนชั้นการปกครองดังกล่าวมีผลให้การจัดหมวดวัดอุโบสถมีความสำคัญยิ่ง เพราะการจัดหมวดวัดอุโบสถ จะทำให้ทราบถึงความสำคัญของกลุ่มชุมชนในหมวดวัดนั้นๆ ได้ว่ามีความสำคัญต่อเมืองเชียงใหม่เช่นไร

สิ่งที่น่าสนใจต่อระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มชุมชนที่อยู่ร่วมความเป็นหมวดวัดเดียวกันนั้น มีผู้เชี่ยวชาญหลายท่านออกมาแสดงความคิดเห็นที่น่าสนใจยิ่ง งานศึกษาของ สมโชติ อ๋องสกุล ในเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนในเมืองเชียงใหม่: การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ได้ให้เหตุผลอยู่ 2 ประการด้วยกัน ก็คือ หนึ่ง เนื่องกลุ่มชนชาติพันธุ์เหล่านี้เคยอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน

มาก่อน และกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มาจากบริเวณใกล้เคียงกัน ซึ่งในที่นี้ก็คือ เป็นกลุ่มที่มาจากบริเวณ ฟากตะวันตกของแม่น้ำคง (สาละวิน) และเหตุผลประการที่สองก็คือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ คือกลุ่มเจ้านายราชวงศ์เชียงตุง ซึ่งเจ้าเมืองและเชื้อพระวงศ์ รวมถึง ข้าราชการไพร่พลอพยพเข้ามาจากการไถ่เกลียดของเจ้ากาวิละ ในช่วงปี พ.ศ.2347 โดยเจ้ากาวิละได้สร้างคุ้มหลวงแก่เจ้าเชียงตุงอยู่บริเวณวัดนันทาราม ซึ่งนับว่าเป็นวัดที่เก่าแก่ที่สุดวัดหนึ่งของเมืองเชียงใหม่พร้อมด้วยเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการ สำหรับบริวารส่วนหนึ่ง และไพร่พลชาวเงินนั้น ได้ถูกแบ่งแยกไปตั้งเป็นชุมชนเงินอยู่ที่อำเภอสันทราย

หมวดวัดอุโบสถวัดนันทาราม เป็น 1 ใน 13⁸ หัววัดที่อาศัยอยู่ในเวียงเชียงใหม่ ประกอบด้วยวัดทั้งหมด 9 วัด คือ ชุมชนวัดหมื่นสาร (นิกายจิวลสาย) วัดนันทาราม(นิกายเงิน) วัดพอกเปีย(นิกายทรง) วัดหัวฝาย(นิกายเชียงใหม่⁹) วัดคูคีคำ(นิกายเงิน) วัดยางควง(นิกายเงิน) วัดเมืองมาง (นิกายน่าน) วัดศรีสุพรรณ (นิกายทรง) และวัดดาวเวดิงส์ (นิกายเงิน) กลุ่มชุมชนวัดดังกล่าวนี้พบว่าตลอดช่วงเวลานับการอพยพมาตั้งถิ่นฐาน มีผู้คนอพยพเข้า-ออกกันหลายระลอก และกลุ่มผู้คนเหล่านี้มักเดินทางมาติดต่อกับชุมชนดั้งเดิมที่เคยอพยพมาและกลุ่มชุมชนเดียวกัน จึงจัดกลุ่มชุมชนเหล่านี้อยู่ในหมวดเดียวกัน กรณีการจัดระบบหมวดวัดของวัดหัวฝายนับพบว่า ได้มีการเปลี่ยนแปลงการเรียกนามของวัด ซึ่งเดิมวัดแห่งนี้สร้างขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2130 เดิมมีชื่อว่า “วัดศรีทรายมูล” ซึ่งบริเวณนี้จะมีลักษณะคล้ายบริเวณทั่วไปของชุมชนอื่นๆ กล่าวคือ มีลักษณะที่เป็นทุ่งนากว้างขวาง ชาวชุมชนมีอาชีพทำการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ และมีแม่น้ำแม่จ่าไหลขนานวัด บริเวณหน้าวัดจะมีการจัดระบบการทำเหมืองฝายขนาดใหญ่ ด้วยมีฝัมน้ำเข้าไปยังนาต่างๆ ที่อยู่รายล้อมวัดและชุมชน จึงทำให้วัดแห่งนี้ได้ถูกเรียกชื่อใหม่ว่า “วัดหัวฝาย” นับตั้งแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะเป็นกลุ่มที่มาจากแหล่งเดียวกัน แต่ระบบวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มดังที่กล่าวไปบางส่วนข้างต้น ทำให้รูปแบบความเชื่อชาตเฉพาะด้านมีความแตกต่างกัน ดังจะ

⁸ งานศึกษาวิจัยของ สมโชติ อ๋องสกุล โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่ : การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น รายงานฉบับสมบูรณ์ ในปี 2546 นี้ ได้อธิบายถึงการจัดหมวดอุโบสถวัดขึ้นในช่วงแรกของระบบ

เทศบาลที่ยังไม่ได้จัดการระบบปกครองสงฆ์ ดังนั้นข้อมูลการจัดหมวดอุโบสถวัดนี้ พบเมื่อช่วงปี พ.ศ. 2440

⁹ นิกายเชียงใหม่ ปกติแล้วนิกายเชียงใหม่ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มชนชาวไทยวนที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ แต่สำหรับ นิกายเชียงใหม่ที่อยู่บริเวณกลุ่มหมวดวัดที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์นั้น มักหมายถึง กลุ่มชนต่างๆที่มีหลากหลายมาอยู่ร่วมกัน ซึ่งไม่สามารถจะกำหนดแน่ชัดว่าเป็นนิกายใด จึงให้วัดแห่งนั้นๆเป็นนิกายเชียงใหม่ และมีพระสงฆ์ของนิกายไทยวนเชียงใหม่เข้ามาปกครองดูแลและประกอบพิธีกรรมแลกเปลี่ยนเดียวกันขนบธรรมเนียมพระสงฆ์เชียงใหม่ ซึ่งจะแตกต่างไปจากนิกายอื่นๆ ที่มีพระสงฆ์ประจำกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามาปกครองดูแลวัด เช่น นิกายเงิน นิกายทรง เป็นต้น กรณีชุมชนหัวฝาย ได้มีกลุ่มชาติพันธุ์หรือคนต่างชาติเข้ามาอาศัยอยู่อย่างหลากหลาย เช่น กลุ่มไทเงิน ไทใหญ่ ไททรง ชาวฮ่อ ฯลฯ จึงทำให้รูปแบบของชุมชนจะหลากหลาย

พบว่า ชาวเชียงตุงหรือคนไทเงินนั้นเป็นช่างเครื่องเงินที่มีชื่อเสียงมากที่สุด และด้วยเป็นชุมชนที่มีอิทธิพลและอำนาจทางการเมืองร่วมกับเจ้าหลวงเชียงใหม่ เช่นเครือญาติการเสกสมรสระหว่างกลุ่มเจ้าเมืองทั้งสอง ทำให้การผลิตเครื่องเงินขยายแพร่ไปยังกลุ่มชุมชนในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งพบได้ว่ามีความสามารถในการทำเครื่องเงินจวบจนถึงปัจจุบัน ชุมชนบริเวณใกล้เคียงดังกล่าวเช่น ชุมชนชาวเงินวัดดาวะคิงส์ ชุมชนชาวเงินวัดเมืองมาง ชุมชนชาวเงินวัดธาตุคำ ชุมชนชาวเงินวัดหมื่นสารวัวลาย (ปะปนกับกลุ่มชาววัวลาย) ชุมชนชาวเงินวัดศรีสุพรรณ รวมไปถึง ชุมชนชาวเงินบางส่วนวัดหัวฝาย ในขณะที่กลุ่มชาวคง (ชาวคง คือ กลุ่มคนที่อยู่บริเวณแม่น้ำสาละวิน)หรือชาววัวลาย (งัวลาย เป็นชื่อของชุมชนดั้งเดิมก่อนที่จะอพยพมายังเชียงใหม่ อยู่บริเวณกลุ่มน้ำคง) ของกลุ่มชุมชนวัดหมื่นสารวัวลายและชุมชนวัดศรีสุพรรณมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเรื่องการผลิตเครื่องเงิน นับว่าเป็นกลุ่มช่างที่สำคัญกลุ่มหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ และนับได้ว่า กลุ่มหมวดวัดอุโบสถทั้ง 9 ชุมชนนี้ มีความสามารถในการผลิตชิ้นช่างฝีมือทั้งสองประเภทที่สำคัญยิ่งของเมืองเชียงใหม่ และยังปรากฏความสำคัญนั้นจนถึงปัจจุบันนี้ด้วย

นอกเหนือไปจากกลุ่มชุมชนเหล่านี้มีความสามารถพิเศษที่มีผลต่อความเป็นเมืองเชียงใหม่แล้ว ระบบการค้าขายของกลุ่มชุมชนนี้ยังมีความสำคัญต่อเมืองเชียงใหม่ด้วย ระบบการค้าขายของเชียงใหม่ ระบบการค้าขายของเชียงใหม่อยู่ในระบบแลกเปลี่ยน และมีการใช้ระบบเงินตราอย่างมาก และระบบการค้าที่แลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชน ระหว่างรัฐ ระหว่างเมือง นั้น การค้าที่มีอิทธิพลมากก็คือ การค้าแบบ “พ่อค้าวัวต่าง” หรือกองคาราวานที่บรรทุกสินค้ามา-ล่อเพื่อค้าขาย ซึ่งกลุ่มชาวจีนฮ่อได้เผยแพร่การค้าขายในลักษณะเช่นนี้ การค้าระบบ พ่อค้าวัวต่าง จะมีกลุ่มพ่อค้าในรูปแบบพ่อค้าอาชีพ เช่น กลุ่มชาวฮ่อและไทใหญ่ ซึ่งจะมีความเชี่ยวชาญชำนาญด้านการค้าขาย และกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่น อยู่ในรูปของการค้าขายนอกเวลาทำการเกษตรหรือทำนาหลวง เพื่อนำเอาสินค้าการผลิตของชุมชนและของเมืองไปแลกเปลี่ยนหรือค้าขายชุมชนอื่นๆ หรือเมืองอื่นๆ เมื่อค้าขายจนถึงฤดูทำนาหลวงก็จะกลับมาทำนาหลวง เมื่อได้ผลผลิตก็จะนำไปค้าขายยังเมืองอื่นๆ ลักษณะพ่อค้าทั้งสองประเภทนี้ ได้เข้ามาทำการค้าขาย โดยระหว่างกลุ่มชุมชนระหว่างกำแพงชั้นในและกำแพงชั้นนอกนี้ถือได้ว่า ชุมชนวัดหมื่นสารวัวลายเป็นศูนย์กลางการค้าขายดังกล่าว เช่น การค้าขายวัว ล่อ ช้าง ม้า และผลิตภัณฑ์ต่างๆ โดยเฉพาะการค้าวัว เนื่องด้วยชุมชนวัดหมื่นสารวัวลายเป็นแหล่งเลี้ยงวัวเพื่อการค้า ในช่วงเวลาดังกล่าวทำให้การค้าชนิดนี้ขยายทั่วบริเวณทุ่งช้างกลาน นับว่ากลายเป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ ดังนั้นการผลิตเครื่องเงิน และเครื่องเงิน รวมทั้งสินค้าการเกษตรอื่นๆ รวมถึงสินค้าจากต่างถิ่น เช่น เกลือ ไม้ขีดไฟ ฯลฯ กลายเป็นจุดแลกเปลี่ยนที่สำคัญของศูนย์กลางแห่งนี้

ดังจะพบหลักฐานข้อมูลว่า มีกลุ่มชาวต่างชาติได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อการค้าขายในบริเวณดังกล่าวจำนวนหนึ่ง กล่าวคือ กลุ่มชุมชนชาวมุสลิม¹⁰ ซึ่งนับว่าเป็นกลุ่มพ่อค้าทางบกที่มีเส้นทางทางการค้าขายระหว่างเมืองเชียงใหม่ไปตามเส้นทางมะละแหม่ง ฮอด แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ หรือเส้นทางมะละแหม่ง ระแหง(ตาก) ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ แพร่ น่าน มานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2300 เป็นต้นมา(อยู่ในช่วงที่พม่าปกครองเชียงใหม่) นำโดย มุฮัมมัด อุสมาน อาลี เมยาฮี จากกัลกัตตามาอยู่อย่างกึ่งพักหนึ่ง แล้วเดินทางอพยพผ่านมะละแหม่ง แม่สอ ดาก ลำปาง ลำพูน มาตั้งถิ่นฐานเชียงใหม่ในบริเวณทุ่งข้างคลานเนื่องด้วยเห็นว่าเหมาะสมกับการเลี้ยงปศุสัตว์และทำการค้าขาย (สมโชติ อ๋องสกุล, 2539: 124-129) ชุมชนมุสลิมแห่งนี้ เมื่ออพยพมาอยู่ที่ข้างคลานได้ยึดอาชีพทำนา ทำปศุสัตว์เลี้ยงวัว และจับปลาริมฝั่งแม่น้ำปิง จนได้ชื่อว่าเป็นพวกกลุ่มที่มีความชำนาญในการจับปลา¹¹ มากนอกเหนือจากการเลี้ยงวัว เป็นพ่อค้าขายเนื้อ ขายนม ดังนั้นจะพบว่าภายในชุมชน

¹⁰ สมโชติ อ๋องสกุล ได้อธิบายกลุ่มชุมชนชาวมุสลิม ที่เก่าแก่ที่สุดที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่ มี 2 กลุ่มคือ มุสลิมเชื้อสายปากีสถาน-อินเดีย ซึ่งอพยพมาจากภาคตะวันออกของอินเดีย(ต่อมากลายเป็นประเทศปากีสถาน ตะวันออกและประเทศบังกลาเทศ) และ สอง กลุ่มมุสลิมเชื้อสายจีนยูนนาน โดยเดินทางผ่านประเทศพม่าเข้าสู่ภาคเหนือของประเทศไทย ชุมชนมุสลิมที่นับว่ากลุ่มที่เก่าแก่ที่สุดก็คือ กลุ่มชาวมุสลิมที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ย่านมัสยิดข้างคลาน โดยเข้า มานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2300 เป็นต้นมา นำโดย ท่านมุฮัมมัด อุสมาน อาลี เมยาฮี เป็นผู้นำชุมชน โดยกลุ่มมุสลิมรุ่นนี้บุกเบิกเป็นพ่อค้าทางบกเดินทางติดต่อค้าขายไปกับกองคาราวาน ระหว่างเมืองร่างกุ้ง-มัลเมียง(ได้พำนักในกัลกัตตา ต่อมาอยู่อย่างกึ่งพักหนึ่ง) แล้วเดินทางอพยพผ่านมะละแหม่ง แม่สอ ดาก ลำปาง ลำพูน มาตั้งถิ่นฐานเชียงใหม่ เมื่อแรกตั้งฐานที่ริมคูเมืองด้านหน้าวัดทรายมูลเมืองแจ่งชะด้า ต่อมาเมื่อมุสลิมเชื้อสายอินเดียจากพม่าอพยพเข้ามาสมทบมากขึ้น ทำให้ที่อยู่คับแคบ จึงได้ขออนุญาตเจ้าหลวงเชียงใหม่ย้ายไปอยู่ในที่ใหม่บริเวณ “ทุ่งข้างคลาน” ริมฝั่งแม่น้ำปิงตะวันตกเนื่องจากมีสภาพพื้นที่เป็นทุ่งนาส่วนใหญ่เหมาะแก่การเลี้ยงสัตว์ เรียกบริเวณดังกล่าวว่า “ปูท่าก้อน” และต่อมาก็มีมุสลิมจากปากีสถาน อินเดีย พม่า มุสลิมจากมลายูจากรัฐปาหังมาอยู่เพิ่มขึ้น ภายหลังตั้งหลักแหล่งมั่นคงแล้ว ชุมชนมุสลิมจึงได้ร่วมมือกันสร้างมัสยิดข้างคลานเป็นศูนย์กลางชุมชน อาคารมัสยิดหลังแรกทำด้วยไม้ไผ่ หลังคามุงจาก ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีนมาซ และท่านอุสมาน เมยาฮี ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่ง “อิหม่าม” ผู้นำศาสนาชุมชนมุสลิมแห่งแรกของเชียงใหม่ ต่อมาที่ดินบริเวณป่าปูท่าก้อน ถูกน้ำแม่ปิงกัดเซาะตลิ่งพังลงทุกปีในช่วงฤดูน้ำหลาก ท่านอุสมาน เมยาฮีจึงหาที่ตั้งมัสยิดแห่งใหม่ ซึ่งเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้อนุญาตให้ใช้ที่ดินเนื้อที่ประมาณ 3 งานเศษบนถนนเจริญประเทศ ข้างคลานให้เป็นที่ก่อสร้างมัสยิดแห่งใหม่ สืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ ครั้งแรกอาคารมัสยิดได้สร้างด้วยไม้เนื้อแข็ง หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา ใน โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่: การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ พฤษภาคม พ.ศ. 2546 หน้า 23

¹¹ ดังมีเรื่องกล่าวกันว่า ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ มีมุสลิมชาวอินเดียคนหนึ่งชื่อ ลาซอน อาลี พักอยู่บ้านท่านอุสมาน เมยาฮี ย่านข้างคลาน ได้รับตั้งจากเจ้าหลวงเชียงใหม่เรียกไปเฝ้าและมอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลหนองปลาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่อยู่บ้านหนองแบน(บ้านหนองแบน ตำบล

วัดหัวฝายมีบริเวณกว้างขวางที่เป็นทั้งแหล่งเพาะปลูกและแหล่งเลี้ยงปศุสัตว์ที่สำคัญแห่งหนึ่งของกลุ่มหมวดวัด ซึ่งงานศึกษาที่มวิจัย ของศรีนพร พุ่มมณีและคณะ ก็ให้การสนับสนุนเช่นเดียวกันว่า บริเวณโดยรอบของชุมชนวัดหัวฝาย เรียกพื้นที่แห่งนี้ว่า “ทุ่งช้างคลาน” ซึ่งกลุ่มชาวบ้านภายหลังจำนวนหนึ่งรับจ้างแขกปาทานทั้งทำนาและเลี้ยงปศุสัตว์ บริเวณแห่งนี้เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มแขกปาทานและกลุ่มชนไทใหญ่ โดยแขกปาทานจะมีอาชีพเลี้ยงวัว แดบทุ่งช้างคลาน ส่วนไทใหญ่นั้นทำรองเท้า เข็มขัดที่ทำมาจากหนังวัวเพื่อส่งขาย (ศรีนพร พุ่มมณี และคณะ, 2547: 116 และศรีนพร พุ่มมณี และคณะ, 2544: 1)

ในระบบการค้าขายของเมืองเชียงใหม่ พบว่า การค้าขายแลกเปลี่ยนเช่นนี้ โดยเฉพาะของกลุ่มชาวบ้านจะไม่ได้มุ่งเน้นเพื่อกำไรสูงสุดหรือมีอาชีพด้วยการทำการค้าเพียงอย่างเดียว ดังนั้น ส่วนใหญ่สภาพความเป็นพ่อค้า การค้าขายแลกเปลี่ยนจะมีลักษณะหลายรูปแบบหลายระดับ นับตั้งแต่การค้าในตลาดในระดับหมู่บ้าน ลักษณะนี้เกิดจากการรวมตัวกันของหลายๆหมู่บ้าน และในระดับตลาดหมุนเวียนหรือปัจจุบันเรียกว่า ตลาดนัด ส่วนใหญ่เป็นตลาดนัดที่มีการค้าขายในทุกๆ 3 หรือ 5 วัน ลักษณะเช่นนี้ รัตนาพร เศรษฐกุล ได้อธิบายไว้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะกลุ่มตลาดไท ไม่ว่าจะเป็นตลาดในเชียงตุง ลาว สิบสองปันนา หรือล้านนาทั่วไป และลักษณะประการหนึ่งคือจะไม่มีตลาดถาวรทุกวัน และจะหมุนเวียนไปตามที่ต่างๆ ดังนั้นผู้ผลิตจึงไม่สามารถทำการค้าได้ทุกวันแจกเช่นเดียวกันพ่อค้าไทใหญ่และพ่อค้าฮ่อ โดยลักษณะตลาดดังกล่าวจะเริ่มต้นขึ้นในตอนเช้ามีด โดยกลุ่มชาวบ้านที่เดินทางมาร่วมการค้าขายและกลุ่มชาวบ้านในบริเวณชุมชนที่มีตลาดนัดจะนำสินค้าต่างๆที่ตนผลิตได้มาขายและซื้อหรือแลกเปลี่ยนของใช้เล็กๆน้อยๆกลับไป ในขณะที่ตลาดคาราวานขนสินค้าของกลุ่มพ่อค้าชาวนา พ่อค้าไทใหญ่(พ่อค้าเงี้ยว) พ่อค้าฮ่อ โดยสังเกตได้จาก หากเป็นกลุ่มพ่อค้าชาวนาและกลุ่มพ่อค้าไทใหญ่จะมีพาหนะคือวัวต่าง ไว้ขนสินค้า ในขณะที่กลุ่มพ่อค้าฮ่อนั้นจะมี ล่อและม้า เป็นพาหนะขนสินค้า ดังนั้น บทบาทที่สำคัญของกลุ่มพ่อค้าเหล่านี้ก็คือ เป็นตัวกลางในการขนถ่ายสินค้าจากท้องถิ่นหนึ่งไปสู่อีกท้องถิ่นหนึ่ง เป็นรูปแบบการกระจายผลผลิตและทดแทนการขาดแคลนผลผลิตในบางท้องถิ่น ทำให้เกิดความพอเพียงในทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นต่างๆ (รัตนาพร เศรษฐกุล, 2542: 5)

ในลักษณะเช่นนี้เอง รัตนาพร ยังคงอธิบายต่อไปว่า เป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนขึ้นเป็นรูปแบบของเมือง ซึ่งจะมียุทธศาสตร์มากกว่าการเป็นศูนย์กลางทางการปกครอง

สันทราย อำเภอสารภี เชียงใหม่) ในราวเดือนมกราคมของทุกปี ท่านลาซอน อาลี ก็จะนำปลาบรทุกใส่เรือส่งไปให้เจ้าหลวงเชียงใหม่ ทำให้เป็นที่โปรดปรานยิ่ง และได้พระราชทานที่ดินให้แก่ท่านลาซอน อาลีเป็นจำนวนมาก หลังจากนั้นจึงมีกลุ่มชาวมุสลิมอพยพไปสมทบกับครอบครัวท่านลาซอนอาลีมากยิ่งขึ้นจนได้สร้างมัสยิดหนองแบน(มัสยิดคนุรุลหุดา)ขึ้น -สมโชติ อ่องสกุล, 2546: 387-388.

เพราะในแง่ระบบเศรษฐกิจลักษณะนี้เป็นเศรษฐกิจการผลิตสินค้าเฉพาะถิ่นเป็นพื้นฐานของการค้าแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน ซึ่งให้เห็นถึงลำดับต่อมาของระบบความสัมพันธ์ในการค้าขายแลกเปลี่ยน และความต้องการความสะดวกในการค้าขายและการขนส่งสินค้าจากชุมชนผู้ผลิตที่อยู่ห่างไกล เป็นแหล่งที่ผู้บริโภคหรือผู้ซื้อสามารถหาซื้อสินค้าได้ โดยไม่ต้องเดินทางไกลไปถึงแหล่งที่ผลิตที่อาจจะอยู่ห่างไกล อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการค้าขายแบบนี้จะมีบทบาทการขยายผลผลิตสินค้าก็ตาม แต่ก็ยังถือได้ว่า เป็นการส่งเสริมความสำคัญของเมืองหรือการขยายตัวและขยายบทบาทของเมือง ตลอดจนอำนาจของผู้ปกครอง อย่างกรณีของอาณาจักรสุโขทัยหรือแม้แต่พญามังรายเองให้ความสำคัญมากที่สุด ดังนั้นสมัยนี้การค้าจะให้ผลประโยชน์สูงสุดแก่ชนชั้นปกครองมากกว่าประชาชน ที่ปรากฏอยู่ในระบบของภาษีและค่าธรรมเนียมจากการซื้อขายสินค้า เช่นนี้เองชนชั้นการปกครองทุกยุคสมัยของล้านนาจะมีบทบาทสูงทางการค้า โดยมีตำแหน่งขุนนางที่ทำหน้าที่ดูแลพ่อค้าต่างเมือง ตรวจตราสินค้า มีระบบการผูกขาดสินค้าบางประเภทและตัดสินใจคิดความที่เกี่ยวกับการค้า และผลผลิตที่เข้าสู่ผู้ครองเมืองนอกจากได้รับในรูปแบบของภาษีและส่วยแล้ว เจ้าหลวงหรือเจ้าผู้ครองเมืองจะเป็นผู้ครอบครองสินค้าจำนวนมากทั้งหมดเพื่อที่จะสามารถส่งขายให้กับพ่อค้าคาราวานที่เดินทางค้าขายอย่างสม่ำเสมอ ทำให้เกิดเป็นรายได้จำนวนมาก ดังนั้นเจ้าผู้ครองเมืองและขุนนางสามารถเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่มารับใช้ตนเองได้ มีส่วนส่งเสริมให้เกิดการผลิตสินค้าหัตถกรรมต่างๆที่เจ้าหลวงหรือเจ้าผู้ครองเมืองเป็นผู้ลงทุนให้ นอกจากนั้นกลุ่มเจ้านายจะมีกลุ่มค้าขายหรือร้านค้าเล็กๆของตนในตลาดเพื่อขายสินค้าที่รับซื้อมาจากคาราวานพ่อค้าที่มาเป็นครั้งคราว ทำให้มีสินค้าเพื่อถักตุณขายหวังพอกำไร โดยเฉพาะกลุ่มสินค้าฟุ่มเฟือยต่างๆ เช่น ผ้าไหม ผ้าแพรเพชรพลอย และเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ (รัตนพร เศรษฐกุล, 2542: 6-8)

ลักษณะดังกล่าวทำให้มองเห็นถึงความเป็นชุมชนของกลุ่มหมวดวัดแห่งนี้และกลุ่มหมวดวัดอื่นๆ เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มชุมชนผลิตทั้งรูปแบบการค้าและการเมืองของเจ้าหลวงและกลุ่มผู้ปกครอง นอกจากนั้นรูปแบบการขยายตัวทางการค้าของกลุ่มชุมชนมีส่วนที่กำหนดทิศทางของอำนาจและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มชุมชนและกลุ่มชุมชนอื่นๆ ด้วย ดังจะเห็นว่า แรกเริ่มการค้าขายวัวต่าง การค้าขายข้าวสารและผลิตผลทางการเกษตรของชุมชนหมื่นสารวัวลาย กลุ่มชุมชนบริเวณใกล้เคียงรวมถึงชุมชนวัดหัวฝ้าย

วิถีชีวิตของคนที่อาศัยในชุมชนหัวฝ้ายนั้น ไม่ได้แตกต่างไปจากชุมชนที่อยู่ในหมวดวัดเดียวกัน ก็คือ ในเวลาปกติแล้วจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเอง มีจุดหมายในการผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวเป็นหลัก ซึ่งจะมีการผลิตสิ่งของที่ทำเป็นในการดำรงชีวิตหลายๆ ชนิด ดังนั้นภายในชุมชนเองสันนิษฐานว่าน่าจะทำทั้งเกษตรกรรมและหัตถกรรมควบคู่กันไป สำหรับการเพาะปลูก สังคมล้านนาก็มีลักษณะเช่นเดียวกันกลุ่มสังคมอื่นในช่วงเวลาเดียวกันนี้ สยามเองก็

เป็นสังคมาการเพาะปลูก โดยเฉพาะการปลูกข้าว และยังปลูกพืชผลอื่นๆ อีก เช่น มะพร้าว หนาก พลุ ยาสูบ พริก และผักสวนครัวจำพวก ฟักทอง บวบ แตงกวา ฯลฯ ไว้รับประทาน โดยลักษณะการทำไร่ของชาวบ้านจะเลือกพื้นที่ป่าใกล้บ้าน แล้วถางต้นไม้แล้วเผา หลังจากนั้นก็จะปลูกข้าวโพด ฟักทอง พริก และพืชผลอื่นๆ ซึ่งผลผลิตเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเก็บเอาไว้ทำพันธุ์ และอีกส่วนหนึ่งต้องนำไปเสียบายให้แก่รัฐด้วย การเสียบายให้เจ้าหลวงมีความแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ถ้าเป็นชาวบ้านที่ทำนาเป็นหลัก จะต้องนำข้าวเปลือกมาเสียบายให้เจ้าหลวงที่เค้าสนามหลวง จำนวน 3 ถังต่อพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก 1 ถัง ถ้าปลูกฝ้ายใช้เมล็ดพันธุ์ 1 ถัง เสียบายเป็นฝ้าย 3.65 ปอนด์ ถ้าเป็นยาสูบทุกๆ 1,000 ต้น เสียบายเป็นยาสูบหนัก 7.30 ปอนด์ ถ้าปลูกต้นหมาก เสียบายเป็นหมาก 288 ลูก ถ้าปลูกพริก 1 สวน เสียบายเป็นพริก 3.65 ปอนด์ นอกเหนือไปจากนี้ คนในชุมชนยังนิยมเลี้ยงสัตว์เลี้ยงทั้งเพื่อใช้งาน และเพื่อเป็นอาหารสำหรับครอบครัว ได้แก่ วัว ควาย เป็ด ไก่ ตลอดจนจิ้งจอกและม้า โดยเฉพาะวัวนับเป็นสัตว์เลี้ยงที่สำคัญมากที่สุด ทั้งสามารถใช้แรงงานไถนา และใช้บรรทุกของเป็น “วัวต่าง” ในการเดินทางไกลได้ ในด้านหัตถกรรมในครัวเรือนนั้น พบว่า ทุกชุมชนมักจะปลูกกอไม้ขึ้นทั่วไป ชาวบ้านในชุมชนจะนำเอาไม้ไผ่มาปลูกสร้างบ้านเรือนและทำหัตถกรรมจักสานเป็นภาชนะ เครื่องมือเครื่องใช้ในบ้าน เช่น ตะกร้า กระบุง ตลอดจนเครื่องมือจับสัตว์น้ำ การจักสานภาชนะจากไม้ไผ่เป็นหน้าที่ของผู้ชาย โดยใช้เวลาว่างจากฤดูกาลทำนา ส่วนผู้หญิงมีหน้าที่ปั่นด้ายและกรอผ้าเพื่อทอผ้าฝ้ายสำหรับใช้เองภายในครอบครัว (พูนพร พูลทาจกร, 2530: 17-18)

ดังนั้นจึงพบว่าในยุคนี้ วิถีวัฒนธรรมของชุมชนหัวฝาย ซึ่งมีกลุ่มบ้านภายในชุมชน เช่น บ้านระแกง บ้านแม่ข่า บ้านแม่จิง จึงมีลักษณะตามวัฒนธรรมยุคศักดินา การกำหนดกฎเกณฑ์สิ่งใดๆ เกิดขึ้นได้จากกฎกติกาของเจ้าหลวง ลักษณะการปกครองเช่นนี้อำนาจที่สำคัญจึงขึ้นอยู่กับเจ้าหลวง อย่างไรก็ตามเวลาปกติเจ้าหลวงและขุนนางจะควบคุมชาวบ้านเพื่อต้องรักษาขุ้ข้าวหลวงให้สมบูรณ์อยู่ตลอดเวลา ขุ้ข้าวหลวงนอกเหนือไปจากความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองแล้วที่ชาวบ้านต้องดูแลเจ้าหลวงในเวียงให้อิ่มหน้าสำราญแล้ว ยังหมายถึงการกักตุนอาหารของเมืองเชียงใหม่ไว้ในยามฤดูกาลที่ผิดปกติ เช่น หน้าแล้ง หรือเกิดอุทกภัยใดๆ ขึ้น ขุ้ข้าวหลวงจะมีความสำคัญต่ออาหารสำรองของเมือง และไพร่พลบางส่วนที่อยู่ในช่วงถูกเกณฑ์กำลังพลช่วยงานเจ้าหลวง ชาวบ้านของเมืองเชียงใหม่ จึงต้องดูแลและถูกดูแลจากกลุ่มขุนนางทั้งหลายเพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง วิธีคิดเรื่องการเก็บส่วยหรือภาษีเป็นส่วนหนึ่งที่จะรักษาความเป็นเมืองและรักษาอำนาจในการควบคุมพลของเจ้าหลวงได้ อย่างไรก็ตามชาวบ้านในชุมชนมีอิสรภาพพอสมควรในการเลือกในการดำเนินชีวิตประจำวัน ชุมชนหัวฝายเป็นชุมชนหลักแห่งหนึ่งที่มีวิถีชีวิตผูกติดอยู่กับการทำนาเป็นหลักใหญ่ การที่ใช้จุดศูนย์กลางของวัดเป็นจุดผ่นน้ำหรือการแบ่งสรร

น้ำเข้าหัวนาหรือชักน้ำเข้านาที่มีบริเวณกว้างขวางแห่งนี้ ทำให้บริเวณแห่งนี้เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์มากแห่งหนึ่ง ช่วงเวลาเว้นว่างจากฤดูการทำนา ชาวบ้านในชุมชนซึ่งมีหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มชาวจีน กลุ่มชาวไทยใหญ่ กลุ่มชาวมุสลิม กลุ่มชาวฮ่อ ฯลฯ ต่างมีรูปแบบการใช้ชีวิตยามเว้นว่างหลังช่วยกันเก็บเกี่ยวผลผลิตเรียบร้อยแล้ว ก็จะมิงงานหัตถกรรมที่กลุ่มของตนนัดทำกันเป็นกลุ่มก้อนภายในชุมชน กลุ่มชาวจีนจะทำเครื่องเงิน และมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชนนันทาราม ชุมชนศรีสุพรรณ ชุมชนวัวลายและชุมชนอื่นๆ กลุ่มชาวไทยใหญ่ ก็จะชอบทำการค้าขาย และสัมพันธ์กับกลุ่มชาวไทยใหญ่ด้วยกันที่บริเวณวัดพวกช้างซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่อาศัยอยู่ กลุ่มชาวมุสลิมซึ่งจะมีมัสยิดของชุมชนด้วย ที่นิยมเลี้ยงและเพาะพันธุ์สัตว์เลี้ยงเช่นวัว เป็นต้น ขณะเดียวกันภายในชุมชนก็มีระบบความสัมพันธ์ใกล้ชิด และสร้างระบบความสัมพันธ์ด้วยระบบเครือญาติ อย่างไรก็ตามวิธีการสร้างระบบความสัมพันธ์แต่ละชุมชนจะมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง งานของสมโภชดี ทำให้เข้าใจถึงระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ยกตัวอย่างเช่น ในช่วงที่กลุ่มไทเงินอพยพเข้ามาในเชียงใหม่ครั้งแรกปี พ.ศ.2347 นั้นซึ่งมีเจ้าหอคำ เจ้าฟ้า ขุนนาง ภิกษุและไพร่นั้น ความสัมพันธ์แบบเจ้ากับไพร่ยังคงมีอยู่ ไพร่จะเรียกเจ้าเชียงใหม่ว่า “ข้าเจ้า” และเรียกบรรดาลูกหลานของเจ้านายที่มีเชื้อสายว่า “เจ้า” นำหน้าชื่อสกุลเช่นเดียวกับคำเรียกเจ้านายฝ่ายเหนือ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนจะมีความสัมพันธ์ค่อนข้างแน่นแฟ้นผ่านระบบเครือญาติ บรรดาชาวไพร่ไทเงินที่ติดตามมานั้น ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณใกล้เคียงละแวกวัดดาวดิ่งสี่ วัดเมืองมาง วัดธาตุคำ วัดหมื่นสาร (วัวลาย) และวัดศรีสุพรรณ (จิตติศิลาปี เพชรรัตน์, 2543: 35 ใน สมโภชดี อ่องสกุล, 2546: 286) ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่ในละแวกหมวดหัววัดนันทารามทั้ง 9 วัดจึงมีฐานะเกี่ยวดองเป็นญาติพี่น้องกันเกือบทั้งหมดและสัมพันธ์กับชุมชนอื่นด้วย

ในเวลาปกตินั้นชาวบ้านจะอยู่ร่วมกันอย่างสงบ แต่เมื่อมีการทะเลาะวิวาทกันหรือมีกรณีขัดแย้งกันภายในชุมชน หรือภายในหมู่บ้าน จะมีการนำข้อพิพาทไปให้ญาติผู้ใหญ่ของคู่กรณี หรือคู่ความนั้นทั้งสองฝ่ายเป็นคนไกลเกลี่ยตัดสินความ แทนการไปพึ่งพาผู้นำแบบเป็นทางการ เช่น ตำรวจ ภายในหมู่บ้านและชุมชนชาวบ้านจะให้การเคารพนับถือผู้ใหญ่ สำหรับความสัมพันธ์ภายนอกชุมชนหรือชุมชนอื่นๆ ชาวบ้านจะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในหมู่บ้านใกล้เคียงโดยจะมีการแต่งงานระหว่างหมู่บ้านหรือชุมชน เช่น การแต่งงานระหว่างคนบ้านนันทารามกับคนบ้านศรีสุพรรณ หรือบ้านช่างหล่อ บ้านวัวลาย ฯลฯ เป็นต้น จนกระทั่งมีการหยอกล้อผู้หญิงของแต่ละหมู่บ้านที่ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวที่ชายหนุ่มจะกล่าวเป็นการหยอกล้อว่า “สาวงามบ้านเงินสาวเค็นงัวลาย” ซึ่งหมายความว่า ผู้หญิงสาวสวยจะอยู่ที่บ้านเงิน โดยเฉพาะบ้านเงินนันทาราม ส่วนผู้หญิงที่ไม่ค่อยได้แต่งงานมักอยู่บ้านวัวลาย โดยเฉพาะบ้านวัวลายวัดหมื่นสาร (ข้อมูลสัมภาษณ์ เทียมตา จิโนรส อังไฉ จิราวรรณ กาวิละ, 2544: 48 อ้างใน สมโภชดี อ่องสกุล, 2546:

313) สาวสวยบ้านนันทารามจึงเป็นที่หมายปองของชายหนุ่ม เป็นจำนวนมาก ซึ่งเห็นจะเป็นเช่นนั้นก็ด้วยเหตุที่ชุมชนนันทารามนั้นนับได้ว่าเป็นกลุ่มเจ้านายดั้งเดิมอาศัยอยู่ กลุ่มไพร่ที่อยู่ในชุมชนนันทารามจึงนับได้ว่ามีเชื้อสายเจ้านายเชิงสูง ซึ่งการสร้างระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจและการเมืองจึงมีผลให้การหยอกล้อต่อระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญไม่น้อย

นอกเหนือไปจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเช่นนั้นแล้ว ความแตกต่างทางวัฒนธรรมเล็กๆ น้อยๆ ของคนในชุมชนบริเวณเหล่านี้ เช่น ภาษาพูด ก็เป็นส่วนหนึ่งที่เห็นถึงความแตกต่างดังกล่าว โดยสมโชติ อธิบายว่า ความแตกต่างด้านภาษาพูด โดยเฉพาะ “สำเนียง” ของคำนั้นๆ จะมีสำเนียงไม่เหมือนกันเลยแม้ว่าอยู่ในบริเวณชุมชนหมวดวัดเดียวกันและความหมายเหมือนกัน เช่น คำว่า “น้ำคูล” แต่ละหมู่บ้านก็จะออกเสียงสำเนียงคนละอย่างกัน

ในด้านระบบความเชื่อของชุมชนแต่ละชุมชนจะมีระบบความเชื่อที่คล้ายคลึงกันมากกว่าจะแตกต่างกัน เนื่องด้วยเกิดการผสมผสานกลมกลืนด้านวัฒนธรรมความเชื่อ ชุมชนเกษตรกรรมส่วนใหญ่จะมีความเชื่อเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติ ลักษณะความเชื่อเช่นนี้เหมือนกันทั่วไปของชาวล้านนา กล่าวคือ ชาวบ้านทุกชุมชนจะให้ความนับถือผีป๋วย่า (ผีประจำตระกูล) ผีเสื้อบ้าน (ผีดูแลรักษาหมู่บ้าน) ผีเสื้อวัด (ผีอารักษ์ประจำวัด) ผีเสื้อนา (ผีอารักษ์ดูแลรักษาที่นาและผลผลิต) ผีฝ้าย (ผีดูแลรักษาเหมืองฝ้าย) (สมโชติ อ่องสกุล, 2546: 268) สำหรับบางชุมชนอาจมีความเชื่ออื่นๆ ด้วย เช่น ชาวชุมชนวัวลายจะมีความเชื่อเรื่อง การนับถือผีเจ้านาย(เช่น เล่าสืบมาว่าได้มีการนำเอาผีเจ้านายใส่กระบอกไม้ไผ่หาบมาจากแขวงเมืองป๋น ในแถบลุ่มแม่น้ำคง (แม่น้ำสาละวิน) ครั้งเมื่ออพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนเชียงใหม่) ผีมด และมีความเชื่อทางไสยศาสตร์ โชคลางและความเชื่อในเรื่อง “จีด” (สมโชติ อ่องสกุล, 2546: 314) ซึ่งนับว่าความเชื่อเรื่อง “จีด” คนในชุมชนและคนในล้านนาทั่วไปจะให้ความเคารพนับถือมาก เพราะ “จีด” คือกฎระเบียบแบบแผน ขนบธรรมเนียมที่สำคัญในการดำเนินในชีวิตประจำวันอย่างถูกต้องของคนล้านนา ดังนั้นในชุมชนวัวลายจึงมีผีเจ้านายเป็นผีอารักษ์ประจำหมู่บ้าน และมีการประทับทรงม้าขี่ (คนทรงเจ้า) ซึ่งจะมีชาวบ้านมาราบไหว้บูชา ให้เสกเป่าสิริระ ผูกข้อมือขอพร การผูกดวงสืบชะตา รวมทั้งขอคำปรึกษาปัญหาชีวิตในเรื่องต่างๆ เช่น ปัญหาสุขภาพ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความเชื่อไสยศาสตร์ในเรื่องผีอื่นๆ เช่น ผีกะ ผีม้า กรณีความเชื่อผีกะ ผีกะจะเป็นผู้หญิงที่จะสวยในเวลากลางคืน ถ้าหญิงนี้แต่งงานมีสามี สามีจะเสียชีวิตเร็ว หรือผีกะไปเจอเด็กเด็กจะร้องไห้ไม่ยอมหยุด ถ้าผีกะหักท่ายผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะประสบแต่โชคร้ายหรือสิ่งไม่ดีในชีวิต สำหรับผีม้า เป็นผีผู้หญิง ที่สามารถแปลงร่างเป็นม้าได้ เป็นต้น (สมโชติ อ่องสกุล, 2546: 314-316) หากเป็นความเชื่อและประเพณีของชาวไทยใหญ่ ซึ่งนับว่าชาวไทยใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความเคร่งครัดในการนับถือพุทธศาสนาอย่างมาก กล่าวคือ เป็นกลุ่มชุมชนที่ไม่ดื่มเหล้าและไม่ฆ่าสัตว์ทุกชนิด (รวมทั้ง

ยุงด้วย) คนที่มาสัตว์ ขายเนื้อสัตว์ชาวไทใหญ่จะไม่คบหาสมาคมด้วย นอกจากนั้นยังไม่นิยมนานไชคิบ ดังนั้นถ้าจะทานอาหารเกี่ยวกับสัตว์จะซื้อสัตว์ที่ตายแล้วรวมทั้งไข่ก็จะซื้อไข่ที่มีรอยร้าวและแตกแล้ว ไม่ซื้อไข่คิบเพราะถือว่ายังมีชีวิตอยู่ ความสำคัญของความเชื่อกลุ่มไทใหญ่เชื่อในเรื่องการทำบุญเพื่อโลกนี้และโลกหน้ามาก เชื่อว่าถ้าทำบุญมาก เมื่อตายแล้วจะได้ไปอยู่บนสวรรค์ ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนให้เห็นคติเตือนใจประการหนึ่งว่า “อย่ากินอย่างม่าน (พม่า) อย่าทานอย่างเงี้ยว (ไทใหญ่)” กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่จะไม่นับถือผีปู่ย่า บ้านไทใหญ่จะมีแต่หิ้งพระในบ้านเท่านั้น จะมีความเชื่อจัดงานฉลองวันปอยปีใหม่(ประเพณีเดือนเจ้ง) การทำบุญ “ตานข้าวใหม่” และ “ข้าวค่างา (ข้าวคลูกงา)” งานปีใหม่นั้นเรียกว่า “งานก้อเจ้ง(ตรงกับเดือนมกราคม) มีอาหารจัดงานก้อเจ้งประกอบด้วย ข้าวปลูก(ข้าวคลูกงา) ข้าวเส้น ข้าวซอย ข้าวเมล็ดค่างาย ข้าวเหลือง ข้าวฟืน ข้าวแค้น ถั่วพู เป็นต้น ซึ่งอาหารดังกล่าวทั้งหมดเป็นอาหารของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ทั้งสิ้น วันปีใหม่จะเริ่มต้นเมื่อ “ดอกเจ้ง”หรือ “ดอกซากุระ” บนดอยบาน จะมีการยิงปืนใหญ่ ปืนเล็ก ตีฆ้องตีกลอง เกลิมฉลอง การแข่งขี่ช้างขี่ม้า เล่นเซ็งฮอก เซ็งดาบ ฟ้อนเซ็ง เป็นต้น เพื่อต้อนรับปีใหม่ (สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 421-422) แต่อย่างไรก็ตามนับว่าพ่อค้าไทใหญ่ในระยะแรกเริ่มตลอดทั่วเมืองเชียงใหม่ การค้าขายแทบทั้งสิ้นเป็นกลุ่มพ่อค้าไทใหญ่ซึ่งมีจำนวนมากกว่าพ่อค้าจีนฮ่อซึ่งค่อยๆอพยพเข้ามาเชียงใหม่ในระยะหลังก่อนที่จะมีบทบาทการค้าแทนกลุ่มพ่อค้าชาวไทใหญ่

ดังนั้นระบบความสัมพันธ์และความเชื่อของชาวบ้านในหมวดวัดแห่งนี้จะมีความสัมพันธ์ในชุมชนละแวกใกล้เคียงกันหมดทั้ง 9 ชุมชน คือ ชุมชนวัดหมื่นสาร วัดนันทาราม วัดพวกเป็ย วัดหัวฝาย วัดคู่อี้คำ วัดยางควง วัดเมืองมวง วัดศรีสุพรรณ และวัดดาววะดิงส์ จึงมีความใกล้ชิดกันมาก ด้วยเกี่ยวข้องกันทั้งระบบสืบผ่านทางสายโลหิตและเป็นญาติพี่น้องกันเกือบทั้งหมด โดยจะมีการเดินทางไปมาหาสู่ ทำการค้าหรือเมื่อมีงานบุญตามประเพณี เช่น งานศพ งานแต่งงานบุญขึ้นบ้านใหม่ งานปอยหลวง ก็จะส่งข่าวบอกให้รู้ถึงกันหมด ซึ่งชาวบ้านในแต่ละชุมชนใกล้เคียงเหล่านี้ก็จะให้ความร่วมมือกันอย่างดี

ในขณะที่สภาพความเป็นอยู่ทางพื้นที่ทางกายภาพกำลังถูกสร้างขึ้นมาใหม่ในบริบทความหมายเดิม การตีตราพื้นที่การค้าของกลุ่มการค้าในบริเวณแถบนี้เห็นได้ชัดว่า ชุมชนของวัดหมื่นสาร ซึ่งเป็นกลุ่มวัวลาย หรือชาวคอง(ลุ่มน้ำสาละวิน)ได้ผลิตกิจกรรมหลักของกลุ่มชาติพันธุ์คือเครื่องเงิน และกลุ่มชาติพันธุ์ที่แผ่อำนาจทางการเมืองอย่างเช่นกลุ่มผลิตกิจกรรมการค้าอย่างไทเงิน หรือ ผลิตกลุ่มเครื่องเงินอันลือชื่อของเมืองเชียงใหม่ การผลิตกิจกรรมทั้งในมิติของอำนาจทางการเมืองและอำนาจทางการค้า เป็นปรากฏรูปธรรมอันสำคัญของการให้ความหมายเชิงคุณค่าของความเป็นเจ้านายเชียงใหม่ นอกเหนือไปจากกิจกรรมอื่นๆ ที่มีความสำคัญต่อความเป็นเมืองเชียงใหม่ เช่น การสร้างระบบความอุดมสมบูรณ์ของเมืองด้วยการทำเกษตรกรรมของเมือง

เชียงใหม่ ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้พื้นที่โดยรอบของวัดศรีทรายมูลได้สร้างความหมายทับซ้อนของความหมายดั้งเดิมของเมือง ซึ่งจะพบว่า บริเวณเหล่านี้ได้กลายเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ประการหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงชื่อของวัดจาก “ศรีทรายมูล หรือศรีสร้อยทรายมูล” มาเป็น “วัดหัวฝาย” ได้เกิดขึ้นเมื่อไรไม่ปรากฏ แต่คาดว่าน่าจะเกิดขึ้นภายหลังการสร้างระบบเหมืองฝายขึ้นในบริเวณแหล่งกสิกรรมจากลุ่มน้ำข่า หรือการผันน้ำเข้าท้องนา และน่าจะเกิดขึ้นก่อน พ.ศ.2440 ซึ่งข้าหลวงกรุงเทพฯ ได้ขึ้นมาสำรวจและบันทึกหมวดอุโบสถวัดเชียงใหม่และชุมชนเชียงใหม่ขึ้น และสันนิษฐานว่าวัดแห่งนี้สัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัดหมื่นสาร ซึ่งเป็นนิคมทรง (ลุ่มน้ำสาละวิน) เพราะมีการดูแลพระสงฆ์และเนรให้ขึ้นตรงต่อวัดหมื่นสารในปี พ.ศ.2424-2433 และการที่วัดหัวฝายอยู่ใกล้วัดพวกเปีย ซึ่งเป็นวัดของกลุ่มชาติพันธุ์ไททรง ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสามารถในทำกิจกรรมผลิตเครื่องเงินที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่

ในบริบทของความเป็นหมู่บ้านแห่งนี้ จึงเปรียบเปรยพร้อมไปกับการตั้งชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ตามหมวดวัด เช่น ระบบความสัมพันธ์ระหว่างวัดด้วยกัน ซึ่งการที่พบว่า วัดหัวฝายเป็นวัดนิคมเชียงใหม่ ระบบอำนาจการควบคุมหัวหมวดวัดจึงต้องดูในบริบทใกล้เคียง ในที่นี้พบว่า วัดหัวฝายมีความใกล้ชิดกับวัดหมื่นสารวัวลายและวัดพวกเปียมากกว่าวัดนันทาราม แต่ในขณะเดียวกันพบว่า วัดนันทารามดูแลวัดหัวฝาย ในความหมายของการควบคุมอำนาจในระบบพระสงฆ์ต่ออำนาจทางการเมืองพบว่า วัดพวกเปียและวัดหมื่นสารวัวลาย เป็นวัดชาวกองที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดพิเศษกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ และพบว่า ในบริเวณชุมชนรอบวัดหมื่นสารวัวลายตลอดมา ถึงวัดพวกเปียและวัดหัวฝายเป็นแหล่งการค้าพ่อค้าทางบกและพ่อค้าวัวต่างที่สำคัญ การที่ชุมชนวัดหัวฝายมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่มากกว่าหนึ่งชาติพันธุ์ คือ มีทั้งกลุ่มไทยวน ไทใหญ่ ไททรง ฮ่อ และรวมถึงกลุ่มแขกปาตานซึ่งต่อมากลายเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่แห่งหนึ่งของพื้นที่ดินทางกายภาพแห่งนี้ และกลายเป็นแหล่งรวบรวมผลิตผลทางกิจกรรมที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่รวมด้วยกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่เข้ามาอาศัยและร่วมกระบวนการในกิจกรรมร่วมกัน ทั้งรูปแบบผลผลิตภาคเกษตรกรรม ทั้งข้าวสาร พืชผลไร่นาดต่างๆ ตลอดไปจนถึงผลผลิตภัณฑ์เครื่องฝีมือ

ดังนั้นจึงพบว่าในยุคนี้ ความเป็นตัวตนของการปรากฏตัวของกลุ่มต่างๆในเชียงใหม่ มีร่องรอยการสร้างซ้อนทับ อยู่ 2 ระดับแล้ว ขึ้นกับอำนาจการเมืองที่ควบคุมและจัดการกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมตามจารีตประเพณีวัฒนธรรมของตนเองอย่างเป็นรูปธรรม เช่น กลุ่มไทเงินจะยังปรากฏจารีตของตนเองทั้งเรื่องแต่งกาย ภาษาที่ใช้ อาหารการกินอยู่ รวมถึงสภาพบ้านเรือน ตลอดไปถึงการมีพิธีกรรมเฉพาะกลุ่ม ซึ่งความแตกต่างลักษณะวิถีชีวิตความเป็นอยู่นี้ เป็นตัวบ่งชี้ถึงรากฐานแห่งที่มาของความเป็นชาติพันธุ์ดั้งเดิมของกลุ่มต่างๆที่อยู่เมืองเชียงใหม่ อาทิ ชาวอง ชาวลื้อ ชาวทรง

ชาววัลลาบ ชาวไทใหญ่ ชาวจีนฮ่อ ฯลฯ ซึ่งกลุ่มเหล่านี้อาศัยอยู่บนพื้นที่โดยรอบวัดหัวฝายและบริเวณทุ่งข้างกลาน

ดังนั้นจึงพบว่า ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมเช่นนี้ได้สร้างกลุ่มอัตลักษณ์หรือตัวตน ทั้งจากการถูกสร้างให้เป็นกลุ่มช่างที่มีความชำนาญพิเศษ และถูกสร้างให้อยู่ในระบบความสัมพันธ์ อำนาจทางการเมือง อย่างไรก็ตามฐานที่สำคัญของพื้นที่ทุ่งข้างกลานนี้ ได้กล่าวแล้วว่ามี ความสำคัญต่อระบบการค้าขายพ่อค้าทางบกและพ่อค้าวัวต่าง ซึ่งนำผลผลิตสินค้าทั้งภาคการเกษตร ผลผลิตภัณฑ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ รวมถึงช้าง ม้า โค กระบือ ล่อ เป็ด ไก่ ฯลฯ นำไปแลกเปลี่ยน ซื้อขายระหว่างกันและกัน

ด้วยวิถีชีวิตของกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่เหล่านี้ เห็นได้ชัดว่าจะมีอิสระเสรีในการดำเนิน ชีวิตอยู่พอสมควร และสามารถทำสิ่งต่างๆได้อย่างตามความพึงพอใจ โดยไม่ไปขัดกับ “จืด” หรือ ระบบของขนบธรรมเนียมประเพณีของวัฒนธรรมเจ้าหลวง หรือวัฒนธรรมหลวงของเมือง เชียงใหม่ ซึ่งปรากฏอยู่กับการแสดงอำนาจของผู้ปกครองที่มาจากกลุ่มเจ้าหน้าที่ทางการ ทั้งหมด ก็สามารถทำให้การดำรงชีวิตมีอิสระเสรี คิดอ่านสิ่งใดก็สามารถทำได้ ประการที่ สอง “จืด” เป็นระบบที่จัดวางในการสั่งสอนการใช้วิถีชีวิตให้ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม มัก เป็นข้อห้าม และข้อแนะนำให้ชาวบ้านชาวเมืองปฏิบัติตาม ซึ่งหากมีการปฏิบัติตามสิ่งที่ถูกกำหนด ให้กลายเป็นบทบัญญัติของวิถีชีวิตจาก “จืด” แล้ว ก็จะทำให้การใช้ชีวิตของชาวบ้านชาวเมืองอิสระ เสรีมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการสร้างบทบัญญัติวิถีชีวิตของผู้คนของเมืองเชียงใหม่ ทำให้เกิดการสร้าง อำนาจฐานความสัมพันธ์ของเครือข่ายเครือญาติทางชาติพันธุ์ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เพราะแนวปฏิบัติ จากประเพณี วัฒนธรรมหลวง เป็นรูปแบบเดียวกัน และถูกจัดให้อยู่ภายใต้การควบคุม ครอบงำใน ระบบเดียวกัน ซึ่งแตกต่างไปจากฐานอำนาจเครือข่ายเครือญาติที่มีอยู่แล้วเฉพาะของแต่ละฐานของ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่ดำเนินชีวิตอยู่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในระบบประเพณีดังกล่าวจะถูกทำให้เกิด การสร้างอัตลักษณ์วิถีชีวิตซ้อนอยู่ร่วมกันจนเป็นเนื้อเดียวกัน ก็คือ การสร้างระบบฐานอำนาจผู้นำ ทางการเมือง และการสร้างระบบฐานอำนาจเครือข่ายเครือญาติของชาติพันธุ์ที่จะปรากฏในชีวิต ประจำวัน ดังนั้นจึงพบว่า การอธิบายเชิงการเมืองในแง่ของการครอบงำและควบคุมในอำนาจแนว คึงเป็นระบบการครอบงำและควบคุมจากอำนาจการปกครองจากบนสู่ล่างได้เพียงส่วนเดียว ใน ขณะวิถีของชีวิตอื่นๆ มีอิสระภาพที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ดังจะพบว่า คนที่อาศัยอยู่เชียงใหม่ มี ระบบการดำเนินชีวิตที่ค่อนข้างอิสระมากกว่าถูกเข้มงวดจากกฎระเบียบจนเกินไป และฐานการ ครอบงำปรากฏอยู่เฉพาะการใช้วิถีทางการเมืองของวัฒนธรรมหลวงเท่านั้น ซึ่งปรากฏจากบท บัญญัติของ “จืด” และการยึดถือปฏิบัติธรรมทางศาสนาที่ถูกสร้างขึ้นให้เข้าไปแทรกอยู่กับการ ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามแบบแผนที่ถูกสร้างให้เกิดขึ้นทั่วไปว่าเป็นสิ่งที่ดีงามและถูกต้องร่วมกัน

ดังนั้น เมื่อถูกทำให้เกิดการครอบงำให้กลายเป็นหนึ่งเดียวกันในระบบ “จิต” จึงพบว่า การอธิบายอำนาจเครือข่ายเครือข่ายของภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์จึงถูกทำให้หมดไป แต่ในลักษณะความเป็นจริง “จิต” แบบเสมือนกฎหมายร่วมของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในเมือง และการควบคุมไม่ให้กลุ่มต่างระดับชนชั้นประพาศข้ามชนชั้นระหว่างกันและกัน จึงทำให้พบว่า การประพาศปฏิบัติเฉพาะกลุ่มชนชั้นต่างๆ เป็นการจัดวางให้ก่อเกิด ช่องว่างและการจัดวางอำนาจเครือข่ายเครือข่ายของชาติพันธุ์ระหว่างชนชั้นต่างๆ เกิดขึ้นได้เสมอ เหตุนี้เองจึงได้อธิบายว่า อำนาจแนวราบของระดับชนชั้นไพร่พลสามัญ เป็นอำนาจแนวราบที่มีอิสระต่อการใช้ชีวิตชีวิต การเลือกในการทำมาหากิน และการเลือกที่จะจัดการวิถีทางของชีวิตตนเองได้ในระดับหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันก็พบว่า ด้วยการสร้างระบบให้ถูกครอบงำและควบคุมที่เหนือไปกว่าการใช้ชีวิตประจำวัน จะสร้างระบบวัฒนธรรม ความกลัว และความเกรงใจ เกิดขึ้น จึงพบว่า ระบบอาวุโสของทุกระดับชนชั้นจะได้รับความยอมรับและถูกทำให้กลายเป็นอำนาจพื้นฐานอันสำคัญของทุกชีวิตในการต่อรอง ในแง่ของการปรึกษาหารือหรือการพยายามสร้างระบบถูกทำให้มีความเชื่อ ถูกทำให้ต้องรับฟัง และถูกทำให้ต้องปฏิบัติตาม ซึ่งกฎจารีตเช่นนี้ได้รับบัญญัติไว้ใน “จิต” แทบทั้งสิ้น

การอธิบายถึง อำนาจเครือข่ายเครือข่ายของภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นการอธิบายกลุ่มที่เกิดขึ้นในระดับชนชั้นไพร่พล เป็นกรณีที่ทำให้เข้าใจถึงการสร้างเครือข่ายทางเครือข่ายของอำนาจที่มาจากฐานอำนาจในระดับชนชั้นเดียวกัน ในขณะที่อำนาจควบคุมทางการเมือง เป็นอำนาจการควบคุมเชิงกฎบัญญัติหรือกฎหมายของเมือง แต่การสร้างอำนาจเครือข่ายเครือข่ายของภูมิปัญญาชนชั้นเฉพาะวัฒนธรรมกลุ่มขึ้นมาในระดับชนชั้นไพร่พลเมืองเชียงใหม่ ทำให้ก่อเกิดอำนาจเครือข่ายเครือข่ายของภูมิปัญญาที่สำคัญที่สุดของอำนาจการเมือง ก็คือ “อำนาจแนวราบระดับชนชั้นไพร่พลเมือง ได้ก่อเกิดอำนาจแนวราบที่เรียกว่า อำนาจฐานสัมพันธ์ทางเครือข่ายเครือข่าย” การใช้อำนาจลำดับชนชั้นของชนชั้นไพร่พลที่มีอยู่ก็คือ การสร้างฐานอำนาจความสัมพันธ์ทางเครือข่ายเครือข่ายในระดับเท่าเทียมกัน เพื่อการให้ก่อเกิดความช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปัน และการผูกมิตรไมตรีเป็นอำนาจควบคุมครอบงำกันเองในระดับเครือข่าย ดังนั้น อำนาจฐานเครือข่ายเครือข่ายเป็นส่วนสำคัญในสร้างระบบคิดระหว่างกันและกันของความเป็นญาติพี่น้อง และรวมไปถึงการสร้างกลุ่มพันธมิตรระหว่างละแวกใกล้เคียงกันของกลุ่มหมู่บ้านและชุมชน ในทางตรงกันข้ามอาจรวมไปถึงการจัดวางแบ่งกลุ่มสร้างระบบความสัมพันธ์ทางเครือข่ายเครือข่ายระหว่างกันและกันได้ด้วยตามความพึงพอใจ เช่น การสร้างกลุ่ม “ป๊อกบ้าน” ต่างๆ เช่น บริเวณรอบวัดหัวฝายก็จะปรากฏกลุ่มป๊อกบ้าน เช่น กลุ่มป๊อกบ้านหัวฝาย บ้านระแงง บ้านแม่ข่า บ้านระมิง บ้านแม่จิง ฯลฯ ซึ่งกลุ่มบ้านเหล่านี้ก็มีฐานอันเกิดมาจากความเป็นชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่แตกต่างกันนั่นเอง

ดังนั้น อัตลักษณ์ของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณเหล่านี้ ยังคงเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงปศุสัตว์หลักใหญ่แห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ และยังปรากฏเป็นจุดศูนย์กลางการค้าขายแห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ ดังจะเห็นว่า ในอดีตการกวาดต้อนผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์จากที่ต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานจำนวนมากแล้ว บริเวณรอบวัดศรีทรายมูลได้กลายเป็นแหล่งชุมชนแห่งใหม่ที่กลายเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆตามถิ่นฐานที่จากมา และบางส่วนได้ปรากฏความเป็นชาติพันธุ์จากแหล่งช่างฝีมือ เช่น กลุ่มช่างไทเงิน กลุ่มช่างวัลลาย ฯลฯ กลุ่มช่างฝีมือจะบ่งถึงความรู้และความสมบูรณ์พูนสุขของเมืองหรือแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าของเมือง และได้รับการยอมรับให้กลายเป็นสิ่งที่สำคัญ รวมถึงการถูกสร้างให้เมืองมีความหมายได้จากกลุ่มช่างฝีมือได้ ดังนั้น ช่างเงิน และช่างเครื่องเงินจึงมีบทบาทต่อความเป็นเมืองเชียงใหม่ ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ตั้งอยู่ระหว่างกำแพงชั้นในและกำแพงชั้นนอกซึ่งได้สร้างรายได้และชื่อเสียงให้แก่เชียงใหม่เป็นเวลานาน ดังนั้นกลุ่มช่างเงินและช่างเครื่องเงินจะได้รับสิทธิพิเศษทางการเมือง เช่น ได้รับยศตำแหน่งจากเจ้าหลวง โดยปรากฏว่าเครื่องเงิน และเครื่องเงินเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคที่ได้รับการยกย่องและยอมรับจากเจ้าหลวงและพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ให้เป็นศิลปะชั้นสูงของเมือง ดังนั้นพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมได้ถูกจัดวางตำแหน่งตามอำนาจของกลุ่มช่างฝีมือด้วย และเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้อำนาจของกลุ่มชาวไทเงิน ชาววัลลายได้รับการยอมรับจากสังคมโดยทั่วไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งจัดเป็นระบบการสร้างอัตลักษณ์และตัวตนที่สำคัญยิ่งของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ นอกจากนี้แล้วบริเวณโดยรอบพื้นที่ทุ่งช่างคลานหรือแหล่งที่ตั้งของวัดศรีทรายมูลหรือวัดหัวฝายแห่งนี้ ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งก็คือ กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาทำการค้าขาย ซึ่งบริเวณแหล่งนี้ในอดีตก็คือเป็นแหล่งการค้าขายมาก่อนแล้ว ฐานอำนาจที่สำคัญต่อไปก็คือฐานอำนาจการจัดพื้นที่บางส่วนให้เป็นแหล่งการค้า การเลี้ยงสัตว์ และการทำการเกษตรกรรม นอกจากนี้แล้วกลุ่มชาวปากีสถานก็อยู่ในละแวกบริเวณทุ่งช่างคลานด้วยกัน ซึ่งมีอาชีพเลี้ยงสัตว์และทำการค้าขายในบริเวณแห่งนี้ด้วย

ดังนั้น จะเห็นว่า กระบวนการสร้างความเป็นตัวตนของกลุ่มที่ปรากฏอยู่บนพื้นที่ของชุมชนบริเวณรอบวัดหัวฝาย แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ที่มีความแตกต่างเฉพาะกลุ่ม สิ่งที่น่าจะกล่าวต่อไปก็คือ ความเป็นตัวตนของแต่ละกลุ่มสัมพันธ์อยู่บนฐานอำนาจอิงแอบการเมืองว่าด้วยกลุ่มอำนาจของชนชั้นผู้ปกครอง การศึกษาข้อมูลพบว่า ระบบความสัมพันธ์ยังคงมีความคล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่ 2 ประเภท คือ ประเภทแรกเป็นการอุปถัมภ์ของกลุ่มผู้นำการปกครองที่ควบคุมจากบนสู่ล่างซึ่งมักเรียกว่าอำนาจแนวตั้ง และประเภทที่สอง เป็นการเรียกระบบอุปถัมภ์ของกลุ่มลำดับชนชั้นเดียวกันที่สัมพันธ์ในระบบเครือข่ายเครือญาติตามกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลาย ระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อกันเช่นนี้มักเรียกว่า

“อำนาจแนวราบ” การสร้างฐานของกลุ่มอำนาจแนวดิ่ง ขึ้นอยู่กับอำนาจทางการเมืองของกลุ่มผู้นำ การปกครองเมือง ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญระดับชนชั้นสูง-ต่ำ ในบทบาทที่ต้องครอบงำ กระตุ้น และสร้างความชอบธรรมในการจัดระบบสังคมตามแนวคิดของชนชั้นปกครองที่มีสิทธิเด็ดขาดในการจัดการบริหารกับกลุ่มอำนาจแนวราบของกลุ่มอำนาจถูกครอบงำหรือควบคุม และถูกสร้างระบบความสัมพันธ์ในระดับกลุ่มชนชั้นเดียวกัน มีพฤติกรรมที่ถูกหล่อหลอมครอบงำในมิติเดียวกัน และอำนาจแนวราบนี้พบว่า มีพลังอยู่ภายใต้การยินยอมและการถูกให้สมยอมด้วยการสร้างแนวคิดและทัศนคติที่มีต่อระบบลำดับชั้นของชนชั้นการปกครอง การใช้อำนาจแนวราบของชนชั้นไพร่พลที่มีอยู่ก็คือ การสร้างฐานอำนาจความสัมพันธ์ทางเครือญาติในระดับเท่าเทียมกัน การให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันและการผูกมิตรไมตรี ให้อิสระเชิงความคิดระหว่างกันของเครือข่ายญาติพี่น้อง และสร้างเครือข่ายกลุ่มสัมพันธ์มิตรในละแวกใกล้เคียงกัน และแบ่งกลุ่มสมัครพรรคพวกตามความพึงพอใจของตน กลุ่มที่มีอยู่ในชุมชนบริเวณวัดหัวฝายนี้ถูกแบ่งออกตามอำนาจของกลุ่มต่างๆ ตามการเรียกขานของพื้นที่ทางกายภาพ พบว่า พื้นที่ทางกายภาพมีความสัมพันธ์ในความหมายเชิงอำนาจกับพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มหรือหมู่บ้านนั้นๆ ชุมชนบริเวณโดยรอบวัดหัวฝาย เช่น บ้านแม่จิง บ้านแม่ข่า บ้านระแงง บ้านหัวฝาย บ้านริมปิง ฯลฯ กลุ่มบ้านเหล่านี้ นับว่าได้ถือกำเนิดจากแหล่งกลุ่มตามชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากที่เดียวกันและแบ่งจัดกลุ่มตั้งกลุ่มหมู่บ้านตามความพึงพอใจในภายหลัง การแบ่งกลุ่มหมู่บ้านแสดงให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกัน ลักษณะของความเป็นอิสระของการดำเนินชีวิตประจำวัน การใช้ช่วงเวลาที่ไม่มีกรควบคุมโดยผู้คนด้วยกันเองและความเป็นอิสระได้รับการยินยอมให้ถูกกำหนดช่วงเวลาและบทบาทตามกาลเวลาของฤดูกาลนั้น ดังนั้นความเป็นอิสระต่อการคิดและสร้างสรรค์ของการมีวิถีชีวิตของกลุ่มชนชั้นไพร่พลจึงผูกพันกับช่วงเวลาของธรรมชาติ ในฤดูกาลต่างๆ เช่น หน้าฝนต้องทำนา หน้าแล้งเลี้ยงสัตว์ หน้าหนาวทำการค้าขาย และรวมถึงหน้าร้อนด้วย ลักษณะระบบความสัมพันธ์ที่ผูกติดกับช่วงเวลาของฤดูกาลหรือเวลาของธรรมชาติเช่นนี้ทำให้เกิดความคิดอิสระในการดำเนินชีวิตในระดับหนึ่ง และเรียกระบบอิสระภาพทางความคิดและการใช้วิถีชีวิตเช่นนี้ว่า “อำนาจแนวราบ”

อำนาจแนวราบ กับ อำนาจแนวดิ่ง อาจมีการเกิดกรณีทั้งขัดแย้งกันและการสมยอมร่วมกันก็ได้ ในบางช่วงเวลาที่ถูกรับอำนาจทางการเมืองจากเบื้องบน สั่งการลงมาให้กลุ่มไพร่พลต้องทำงานให้หลวงหรือเจ้าหลวง การขัดคำสั่งของผู้ปกครอง จะถือเป็นความผิดสูงสุดในความหมายของการไม่เคารพต่อกติกาของส่วนร่วมที่อยู่ร่วมกันภายใต้กติกาที่ออกมาจากผู้มีอำนาจเหนือการเมืองและความรุนแรง การลงโทษต่อผู้ที่ขัดคำสั่งจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ในขณะที่เดียวกัน การพยายามทำตามคำสั่งจะถูกทำให้บริบททางสังคมยอมรับว่าเป็นผู้ที่ดีงาม ได้รับการยอมรับจากกลุ่มหมู่บ้าน และ

ชนชั้นลำดับต่างๆ ทั้งนี้การสั่งหรือการบังคับให้สมยอมในการทำงานให้หลวง ได้ถูกให้ความหมายถึงความถูกต้องเหมาะสมด้วย

2.2 กระบวนการสร้าง “อัตลักษณ์ชุมชน” ในช่วงรัฐไทยสมัยใหม่ถึง พ.ศ.2500

ความเปลี่ยนแปลงใน “อัตลักษณ์ชุมชน” ของชุมชนหัวฝายได้เกิดขึ้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบรัฐจากรัฐจารีตมาสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ในช่วงปัจจุบันนี้ การอธิบายกระบวนการความเปลี่ยนแปลงจะแบ่งออกเป็นสองประเด็น ได้แก่ความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจการเมืองและอัตลักษณ์ที่ซ้อนทับ : อัตลักษณ์ชุมชน “วัด” “ช่างฝีมือ” และพื้นที่เปิดสำหรับการปรับตัว

2.2.1 ความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจการเมือง

การเข้ามาของพ่อค้าชาวอังกฤษในช่วงปี พ.ศ. 2372 ตรงกับสมัยพระยาพิฑูรย์วงศ์เจ้าหลวงองค์ที่ 4 ครองเชียงใหม่(พ.ศ.2369-2389) และตรงกับกาลครองราชย์ของรัชกาลที่ 3 แห่งรัฐสยาม โดย ดร.ริชาร์ดสัน ที่เข้ามาติดต่อกับการค้ากับล้านนาผ่านทางพม่า เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองและหมู่บ้านชุมชนของเชียงใหม่ ในสมัยนี้ตรงกับพระยาพิฑูรย์วงศ์เจ้าหลวงองค์ที่ 4 (พ.ศ.2369-2389) จุดเปลี่ยนระบบคิดของชาวบ้านที่ได้ขายสัตว์เลี้ยง คือ ช้าง โค กระบือ ให้แก่ ดร.ริชาร์ดสัน นั้นทำให้เห็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งของระบบคิดแก่คนต่างชาติที่มาพร้อมอำนาจ และการขัดแย้งระบบการควบคุมกำลังไพร่เมือง และกลุ่มไพร่เมืองชาวบ้านได้เริ่มมองเห็นถึงความแตกต่างของกฎระเบียบเมือง เมื่อชาวบ้านต้องคืนเงินที่ ดร.ริชาร์ดสันได้จ่ายไปแล้วคืน และได้รับ ช้าง โค กระบือ คืนเข้าเมืองเชียงใหม่ โดยถือว่าการค้าขายครั้งนั้นขัดกับกฎหมายบ้านเมือง ถ้าจะพิจารณาถึงเรื่องมูลเหตุนี้ ทำให้ทราบเบื้องต้นว่า ชาวบ้านแรกเริ่มมีสิทธิที่จะขายสินค้า วัว ควาย ช้าง ในระบบการค้าขายปกติได้แต่ต้องถูกจำกัดให้อยู่ในปริมาณน้อย เมื่อ ดร.ริชาร์ดสัน กว้านซื้อสัตว์เหล่านี้จำนวนมาก ทำให้กฎหมายของบ้านเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง และเป็นมูลเหตุให้รัฐสยามได้เริ่มเข้ามาจัดการกับความขัดแย้งทางการค้าดังกล่าว เมื่อ ดร.ริชาร์ดสันได้ร้องเรียนต่อรัฐสยาม (สร้อยศรี อ่องสกุล, 2539: 332-333)

นอกเหนือไปจากนี้ ระบบการค้าขายภายในเมืองเชียงใหม่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เมื่อธุรกิจกิจการป่าไม้ถูกนำไปให้สัมปทานแก่ชาวอังกฤษ โดยการเช่าที่ดินป่ากับเจ้าหลวง ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งด้านการค้าอย่างมาก เมื่อเจ้าหลวงมักไม่ยอมทำตามในข้อตกลงกันไว้ก่อนแล้วหรือให้สัมปทานซื้อขายระหว่างบริษัทที่เข้ามาทำการค้าในเชียงใหม่ เช่น บริษัทบริติช บอร์เนียว (British Borneo Company Ltd.) บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา (Bombay Burmah Trading Corporation Ltd.)

และบริษัทสยามฟอเรสต์ (Siam Forest Company Ltd.) และมีบริษัทของประเทศฝรั่งเศส เช่น บริษัทเทรเม็เดอมองตินยี บริษัท เอ.อาร์. ชาร์กเกอร์ของสหรัฐอเมริกา บริษัทเอมาร์ควอลด์แอนกัมปะนีของเยอรมัน และบริษัทพิคคนแพคแอนด์กัมปะนี ของเดนมาร์ก การเข้ามายังเชียงใหม่ ก็คือ การนำผู้คน คนงานของบริษัทเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่จำนวนมากทำให้เกิดชุมชนใหม่ที่เป็นของคนในบังคับอังกฤษและประเทศอื่นๆในเมืองเชียงใหม่เพิ่มมากขึ้น เช่น ชุมชนแม่ยวม ชุมชนแม่แจ่ม ชุมชนแม่ต๋ำ ชุมชนแม่ต้า ชุมชนแม่บ้านแม่ลาย ชุมชนแม่ฮอด ชุมชนแม่ทาต ชุมชนแม่ห่อพา ฯลฯ ซึ่งแรกเริ่มตั้งใกล้บริษัทค้าไม้ฝั่งวัดเกตทั้งสองฟากแม่น้ำปิง แต่ต่อมาขยายออกไปชานเมืองและขับเข้ามาพร้อมกับกลุ่มชุมชนดั้งเดิมในเมือง บริษัทค้าไม้ของต่างชาติอาณานิคมจะตั้งฐานที่บริเวณแม่น้ำปิง หน้าวัดเกตซึ่งเป็นกลุ่มคนจีนดั้งเดิมที่เริ่มอพยพเข้ามาครั้งแรก และจีนอพยพจากรัฐสยาม เมื่อรัฐสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เริ่มเข้ามาควบคุมและปกครองเชียงใหม่ในระบบเทศาภิบาลมณฑลพายัพ โดยได้ลอบทาบทออำนาจทางการเมืองของเจ้าหลวงเชียงใหม่และเจ้านายพื้นเมืองลง ทั้งบทาบทการปกครองและบทาบททางผลประโยชน์ทางด้านการค้า โดยมีเจ้าหลวงและขุนนางขึ้นมาควบคุม การเข้ามาของชุมชนต่างชาติอาณานิคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเมืองเชียงใหม่ขึ้น เมื่อชุมชนดังกล่าวได้สร้างสโมสรของกลุ่มตนเองเรียกว่า “ยิมคานา” ทำให้ชุมชนสองฝั่งแม่น้ำปิงเริ่มหนาแน่นมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านชาวเมืองเริ่มรับรู้และเข้าใจเรื่อง “ความทันสมัย” ของนายฝรั่ง การเรียนรู้เรื่องด้านแรงงาน ซึ่งมีผลกระทบสำคัญของระบบเดิมที่ชาวบ้านต้องส่งส่วยส่งเงินให้แก่มูลนายหรือเจ้าหลวง กลายเป็นการให้แรงงานของชาวบ้านชาวเมืองของเจ้าหลวง เจ้าหลวงต้องเสียดำรงงานการจ้างนั้น การมีแนวคิดเรื่อง “ค่าแรง” ทำให้ชาวบ้านเชียงใหม่ไม่กล้าที่จะเข้าไปรับจ้างนายฝรั่งเพราะเกรงกลัวอาญาของเจ้าหลวง ในด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะระบบค้าขาย ทำให้ชาวบ้านชาวเมืองเกิดความระส่ำระสายมากที่สุด เพราะระบบการค้าขายเดิมเป็นระบบการแลกเปลี่ยนสินค้ากันเป็นส่วนใหญ่ แต่ระบบใหม่ของชาวต่างชาติอาณานิคมนั้นมีการแลกเปลี่ยนด้วยการใช้เงินตรา ทำให้กลุ่มชาวบ้านระดับล่างที่มีได้มีส่วนร่วมในการค้าขาย ต่างมีตลาดหรือภาคของหมู่บ้านที่ยังคงแลกเปลี่ยนสินค้าการเกษตรและสินค้าอื่นๆอย่างจำกัด และต้องเรียนรู้เรื่องการสะสมเงิน ซึ่งไม่มีอยู่ในระบบวัฒนธรรมมาก่อน สิ่งที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เลือกก็คือยังคงอยู่ในระบบวัฒนธรรมเดิมของตน สำหรับกลุ่มพ่อค้าที่เคยมีบทบาทสำคัญของเชียงใหม่ก่อนหน้านี้ เช่น กลุ่มชาวไทยใหญ่ กลุ่มฮ่อ ได้ลอบทาบททางอย่างมาก เมื่อเส้นทางการค้าได้เริ่มต้นโดยทางเรือและมีการค้าเสียดำรงสินค้าอย่างมีระบบมากกว่าเดิม บทบาทของพ่อค้าจีนที่อพยพเข้ามาจากรัฐสยามเริ่มต้นในเชียงใหม่มากขึ้น ทำให้กลุ่มพ่อค้า “วิวต่าง” และกลุ่มพ่อค้า “กองคาราวาน” ได้เริ่มหายไปจากเชียงใหม่ซ้ำๆ ยังคงเหลืออยู่เฉพาะกลุ่มชาวบ้านขนาดเล็กที่มีบทบาทต่อเชียงใหม่้น้อยมาก ในด้านสุขภาพอนามัย มีองค์ความรู้เรื่องการจัดระบบของ “ความสะอาด-ความสกปรก” เข้ามาเป็น

บรรทัดฐานแก่เมืองเชียงใหม่ กลุ่มที่มีบทบาทสำคัญเรื่องสุภาพอนามัยก็คือ กลุ่มมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาในเชียงใหม่โดยให้องค์ความรู้แก่คนในบังคับอังกฤษก่อนจะขยายไปยังกลุ่มชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะองค์ความรู้ด้านการศึกษาสมัยใหม่ ที่แตกต่างทั้งระบบคิด ระบบความเชื่อ สำหรับคนในชุมชนเชียงใหม่

แม้แต่กลุ่มข้าหลวงและขุนนางที่ขึ้นไปประจำเชียงใหม่ครั้งแรกวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2417 ในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดฯให้พระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ปลัดกรมพระกลาโหมเป็นข้าหลวงสามหัวเมืองขึ้นประจำที่เชียงใหม่ และหลวงเสนีพิทักษ์จากกรมมหาดไทยเป็นข้าหลวงที่ 2 พร้อมด้วย ทหาร เสมียน ล่าม ไพร่ประมาณ 70 นายประจำในเชียงใหม่ ทำให้เกิดชุมชนขุนนางจากส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรก (สมโชติ อ๋องสกุล, 2539: 29) และภายหลังก็มีกลุ่มขุนนางจากสยามเข้ามาพำนักมากขึ้น และรวมถึงขุนนางสยามซึ่งเป็นชาวต่างชาติอีกจำนวนหนึ่ง

การเปลี่ยนแปลงภายในเมืองเชียงใหม่เกิดขึ้นมากมายดังที่ได้กล่าวมาแล้วเบื้องต้น ระบบความคิด และระบบความเชื่อของคนท้องถิ่นเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทีละน้อย เนื่องจากเจ้าหลวงผู้ ซึ่งมีอำนาจและบทบาทสูงสุดของเมืองเชียงใหม่กำลังถูกทำให้อำนาจนั้นลดถอยด้วยคุณค่าลงไปตามลำดับ บทบาทของชาวต่างชาติเริ่มมีมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะการเปลี่ยนหัวอำนาจทางการเมืองจากเจ้าหลวงเชียงใหม่มาเป็นหัวอำนาจของการปกครองจากขุนนางและข้าราชการจากรัฐสยาม โดยอ้างเหตุเรื่องความไม่เป็นธรรม และไร้ซึ่งความยุติธรรมที่ได้รับจากการปกครองของเจ้าหลวงเชียงใหม่

การเรียกร้องให้รัฐสยามเข้าไปดูแลประสานกับกงสุลอังกฤษที่ตั้งอยู่ในเชียงใหม่แล้ว ขณะนั้น โดย รัชกาลที่ 5 ได้ร่วมลงนามสัญญาครั้งแรกกับรัฐบาลอังกฤษที่เมือง กัลกัตตา ว่า “สัญญาเชียงใหม่” วันที่ 14 มกราคม พ.ศ.2416 เป็น “สัญญาระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดีย เพื่อส่งเสริมการค้าติดต่อทางพาณิชย์ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน” โดยรัฐบาลอังกฤษ ได้แจ้งให้รัฐสยามเรื่องปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับปัญหาโจรสลัดชายแดนภาคเหนือ และคดีความที่เกี่ยวกับคนในบังคับอังกฤษ ดังนั้น สัญญาฉบับนี้ซึ่งมีทั้งหมด 16 ข้อ โดยมีสาระสำคัญเน้นหนักที่นอกเหนือไปจากการป้องกันการปราบปรามพวกโจรสลัดแล้ว ก็เรื่องการพิจารณาตัดสินคดีความและการป่าไม้โดยเฉพาะ นั่นก็คือการมีเจตนาร่วมของชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษได้เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายในเขตประเทศราชภาคเหนืออย่างเต็มที่นั่นเอง (วิมลพรรณ ปิตร์วัชชัย, 2547: 120-121) ซึ่งเหตุการณ์เมืองของสัญญาฉบับนี้จึงเป็นการซอ้นทับอำนาจที่น่าสนใจยิ่ง กล่าวคือ เป็นสัญญาที่แสดงให้เห็นถึงการลดถอนอำนาจของเจ้าหลวงเชียงใหม่ และอำนาจของขุนนางรุ่นเก่าที่ขึ้นไปปกครองดูแลเมืองประเทศราชภายใต้การดูแลของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ดูแลการบ้านเมืองในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินสยามอยู่ และ

ความต้องการการแทรกแซงการเมืองผ่านการทูตระหว่างประเทศครั้งนี้ ทำให้ความสัมพันธ์การเมืองของกงสุลอังกฤษและรัฐสยาม (รัชกาลที่ 5) แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ในส่วนของชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษก็มีอำนาจทางการค้าขายในเชียงใหม่มากยิ่งขึ้น ไม่ต้องเกรงกลัวการขัดแย้งการค้าขายกับเจ้าหลวงเชียงใหม่ซึ่งเป็นขั้วผลประโยชน์ที่สำคัญของอังกฤษในฐานะเป็นผู้ให้สัมปทานป่าไม้แก่ชาวต่างชาติโดยตรงนับแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ดังนั้นจะเห็นว่า นับแต่ พ.ศ. 2416 เป็นต้นมาอำนาจของชาวต่างชาติในเมืองเชียงใหม่จึงเพิ่มขึ้นตามลำดับ การมีศาลต่างประเทศตั้งในเชียงใหม่ โดยไทยจะตั้งตุลาการศาลต่างประเทศขึ้น มีอำนาจหน้าที่พิจารณาคดีแพ่งและอาญา ที่เกี่ยวข้องเฉพาะคนในบังคับอังกฤษในเมืองเชียงใหม่ ถ้าปาง และลำพูนทั้งหมด โดยใช้กฎหมายไทย และคนในกงสุลอังกฤษมีสิทธิเข้านั่งพิจารณาคดีและมีสิทธิถอนคดีไปพิจารณาเองในศาลของตน เป็นต้น และการอนุญาตให้การตั้งกงสุลอังกฤษขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2426 ซึ่งให้อำนาจในการดูแลผลประโยชน์คนในบังคับอังกฤษ มีสิทธิและอำนาจในการดูแลการทำสัญญาป่าไม้เป็นสิ่งสำคัญ อย่างไรก็ตาม ประเด็นการเมืองและการเพิ่มหรือลดถนนทางการเมืองซึ่งจะส่งผลกระทบต่อชาวชุมชนเมืองเชียงใหม่ในระยะต่อมา ก็เพื่อที่รัฐสยามจะสามารถควบคุมอำนาจการปกครองหัวเมืองประเทศราชให้ผ่านพ้นวิกฤตที่อังกฤษเข้ามาในเขตเมืองประเทศราชของไทย ดังจะพบว่า เจ้านายฝ่ายเหนือจะมีความเกลียดชังชาวต่างชาติเป็นอย่างยิ่ง จึงมักข่มเหงรังแกคนในบังคับอังกฤษอยู่เนืองๆ ทำให้ชาวอังกฤษมักใช้อำนาจทหารเข้าแก้ปัญหาเฉกเช่นกับที่ได้กระทำแก่พม่า แม้อังกฤษจะไม่มีนโยบายที่ชัดเจนยึดประเทศราชของไทยก็ตาม เป็นเหตุผลที่ทำให้รัฐสยามต้องเร่งเข้าไปเพื่อยุติปัญหาดังกล่าว ดังนั้นนับแต่ปีพ.ศ.2427 เป็นต้นมา รัฐสยามก็เริ่มปรับปรุงการปกครองในประเทศราชภาคเหนือเป็นครั้งแรก เพื่อเป็นการวางฐานอำนาจของรัฐบาลไทยให้มั่นคงขึ้น

การเปลี่ยนแปลงที่นับว่าได้รับอิทธิพลจากชาวต่างชาติ ยกตัวอย่างเช่น 1) การให้ค่าตอบแทนแก่ผู้ทำงานให้ต่างชาติเป็น “อัตราเงิน” หรือ “ค่าตอบแทน” ซึ่งพบว่าแรงงานของคนในบังคับอังกฤษไม่ว่าจะเป็น ขมุ ข่า ตองสู้ และกลุ่มเงี้ยว พวกขมุรับจ้างทำงานป่าไม้ยอมรับค่าจ้างปีละ 30-50 รูปีต่อปี และได้รับค่าจ้างเพิ่มขึ้นเป็น 100-120 รูปีเมื่อมีกลุ่มชาวต่างชาติอื่นๆ เริ่มทยอยเข้ามาในเชียงใหม่ เช่น ชาวฝรั่งเศสเข้ามาทำให้ค่าจ้างแรงงานคนในบังคับต่างชาติอื่นๆ เพิ่มขึ้น แต่สำหรับคนพื้นเมืองล้านนานั้นไม่มีส่วนในกิจการป่าไม้เลยในระยะต้นๆ โดยทางความคิดเห็นของกงสุลอังกฤษอธิบายไว้ว่า “...แรงงานพื้นเมืองแม้จะหาได้แต่ก็เกียจคร้านและไม่แข็งแรงไม่ค่อยรับจ้างเป็นเวลานานติดต่อกัน...” (พูนพร พูนทาจกร, 2530 :29-30) โดยเหตุผลที่ทำให้กลุ่มคนพื้นเมืองล้านนาไม่สามารถเข้าไปสู่ระบบของกิจการป่าไม้หรืออื่นๆของชาวต่างชาติได้ก็เพราะกฎระเบียบวัฒนธรรมที่ยึดหลักปฏิบัติตามเจ้าหลวงเชียงใหม่ในการเกณฑ์แรงงานยึดอยู่กับระบบการค้าแบบเดิมๆ เช่นการแลกเปลี่ยนแม้จะมีการค้าขายแลกเปลี่ยนด้วยอัตราเงิน

เพิ่มขึ้นในตลาดการค้าโดยใช้เงินรูปีที่ชาวอังกฤษได้นำเข้ามาใช้ในเชียงใหม่ นอกจากนั้นชาวพื้นเมืองยังอยู่ในกลุ่มอาชีพกสิกรรม มีอาชีพทำไร่ทำนาซึ่งต้องทำในฤดูฝน เป็นช่วงเวลาเดียวกับกิจการป่าไม้ที่ต้องตัดฟันไม้ในฤดูฝนเช่นกัน รวมทั้งการล่องแพซุงก็ต้องกระทำในฤดูน้ำหลากหรือฤดูฝนเช่นกัน ดังนั้นด้วยเหตุผลนี้ทำให้ชาวพื้นเมืองเชียงใหม่จึงไม่สามารถรับจ้างทำงานในกิจการป่าไม้ได้ 2) ระบบการคุ้มครองหรือการมีสิทธิบางประการ ลักษณะวิถีคิดและวิธีการเช่นนี้ส่งผ่านการปฏิบัติของกลุ่มมิชชันนารี เช่น กลุ่มมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งนับว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มแรกที่เข้าไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและทำงานในเชียงใหม่และล้านนาเป็นระยะเวลายาวนาน โดยกลุ่มนี้จะมิพบทบาทที่สำคัญที่เข้าไปให้ความช่วยเหลือชาวบ้านยามที่ชาวบ้านมีเหตุการณ์ต่างๆเกิดขึ้น เช่น เมื่อชาวบ้านมีปัญหาเกี่ยวกับเจ้านายหรือข้าราชการ ก็จะเข้าไปขอความช่วยเหลือจากมิชชันนารีให้ช่วยแก้ไขปัญหามาให้ตั้งแต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ เช่น เหตุการณ์ทหารลาวลามผู้หญิงชาวบ้านที่อาบน้ำที่ท่าวัดเกตุซึ่งเป็นบริเวณที่พักของกลุ่มมิชชันนารี ไปจนถึงกรณีหนักหนาสาหัส เช่นกรณีที่เจ้าหอหน้า ยื่นมือมาเกี่ยวข้องกับปัญหาการแต่งงานของชาวพื้นเมืองที่ริเริ่มเข้ารีต(คริสเตียน) ในขณะเดียวกัน กลุ่มมิชชันนารีก็เริ่มจะเล่นการเมืองระหว่างเจ้าหลวงเชียงใหม่กับข้าราชการสยาม โดยจะให้การสนับสนุนฝ่ายที่เป็นประโยชน์กับตนมากที่สุด เช่น สนับสนุนพระยาเทพประชูซึ่งพยายามลดอำนาจเจ้าหอหน้า ด้วยการประกาศให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาในล้านนา ซึ่งทำให้เจ้าหอหน้าเสียหายอย่างยิ่ง เป็นต้น รวมถึงการต่อต้านการใช้แรงงานที่เจ้าหลวงหรือเจ้าหอคำสั่งให้เกณฑ์แรงงานชาวบ้านขนข้าวไปส่งยุ้งฉางของเจ้าหลวงดังที่เคยปฏิบัติกันตามประเพณีกันมาแต่เก่าก่อน ซึ่งกลุ่มมิชชันนารีเข้าไปเป็นตัวกลางช่วยร้องเรียนแทนชาวบ้านกับเจ้าหลวง และข้าราชการรัฐสยาม ให้ระงับการเกณฑ์แรงงานชาวบ้านทันที นอกจากนั้น กลุ่มมิชชันนารียังให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการสังคมสงเคราะห์แก่ชาวบ้านทุกแห่งหนที่มีสถานีมิชชัน(อนามัยหรือโรงพยาบาล) โดยได้จ้างกลุ่มชาวบ้านไปให้ช่วยทำงานในโรงพยาบาล โรงเรียน การประกาศศาสนาและทำงานภายในบ้านเรือนของกลุ่มมิชชันนารี การประกาศศาสนาของมิชชันนารีจะให้องค์ความรู้แบบใหม่ โดยเฉพาะการรักษาพยาบาลแบบสมัยใหม่แก่ชาวบ้าน แจกอาหารแก่คนยากจนและคนพิการ ให้ที่พักแก่ผู้ที่ยากไร้บ้านเรือนอาศัยหรือกลุ่มคนที่สังคมไม่ยอมรับ เช่น กลุ่มคนโรคเรื้อนหรือผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผีกะ รวมถึงการพยายามแก้ปัญหาความทุกข์ยากของชาวบ้าน จากโรคมาเลเรีย โรคเรื้อน และโรคอื่นๆที่ยาพื้นบ้านไม่สามารถรักษาได้ ทำให้กลุ่มมิชชันนารีได้รับการยอมรับและการต้อนรับอย่างดีจากชาวบ้านทุกแห่งหนในทุกกลุ่มสังคม (พูนพร พูนทจักร, 2530: 15-18) ดังนั้นชาวบ้านโดยทั่วไปจะมีความเชื่อว่า มิชชันนารีจะมีอำนาจพิเศษ ดังเช่นที่กลุ่มชาวบ้านจำนวนมากมีความเชื่อว่า “ผีกะ” จะเข้าสิงร่างกายคนแล้วออกไปคอยทำร้ายผู้อื่น ทำให้คนจำนวนหนึ่งถูกขับไล่ออกจากหมู่บ้าน เร่รอนไปหาที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ห่างไกลจากบ้านเดิม ได้รับความยากลำบากมาก

กลุ่มนี้เองทางมิชชันนารีจะต้อนรับและเลี้ยงดูเป็นอย่างดีให้ที่พักพิงและช่วยให้ชีวิตใหม่ ดังนั้นคนที่ถูกฝึกเข้าสิง เมื่อได้เข้ารีตเป็นคริสเตียนแล้วฝึกก็จะพ่ายแพ้หนีหายไป คนๆนั้นก็ไม่ได้รับอันตรายใดๆ ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นอีกเลย ทำให้สามารถกลับมาอยู่ร่วมกับชุมชนเดิมได้อีก

บทบาทของกลุ่มมิชชันนารีนี้มีความสำคัญทั้งต่อระดับท้องถิ่น และระดับประเทศด้วย ดังจะพบว่า มิชชันนารีได้กลายเป็นผู้ที่เริ่มมีอิทธิพลในสังคมมากขึ้นเรื่อยๆ ในฐานะได้รับการเคารพนับถือ ได้รับเชิญเพื่อไปคำปรึกษาหารือในเหตุการณ์ต่างๆ เช่น การก่อกบฏซึ่งจะเกิดขึ้นในหลายๆครั้ง โดยมิชชันนารีสามารถพูดคุยต่อรองกับกลุ่มกบฏหรือกลุ่มชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านที่ไม่พอใจต่อระบบการบริหารราชการแบบใหม่(ซึ่งจะได้อธิบายภายหลัง) ดังนั้น ระบบการเมืองเมื่ออยู่ในภาวะวิกฤต มีช่องว่างทางการเมืองเกิดขึ้น มิชชันนารีได้กลายเป็นผู้อุปถัมภ์ที่สำคัญส่วนหนึ่งปัญหาดังกล่าว พุนพรเองได้ให้เหตุผลว่า เนื่องด้วยรัฐสยามมุ่งการปฏิรูปการปกครองแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้สนใจที่จะพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนในล้านนา ทำให้เกิดภาวะสูญญากาศเกิดขึ้นบ่อยครั้งในชุมชนเชียงใหม่และล้านนาทั่วไป บทบาทนี้ของมิชชันนารีจึงถือว่าเป็นผู้ดูแลและพยายามแก้ไขปัญหาระดับโครงสร้างของสังคมได้ในระดับหนึ่ง เช่น ได้ทุ่มเทให้กับระบบการศึกษาของมวลชน การสาธารณสุขและการสังคมสงเคราะห์ เงินทุนจากต่างประเทศช่วยให้มิชชันนารีแสดงบทบาทผู้อุปถัมภ์สมัยใหม่ การว่าจ้างแรงงานจากชาวบ้านเข้าไปทำงานจำนวนมาก ชาวบ้านที่เข้ารีตคริสเตียนซึ่งเป็นกลุ่มใหม่ในสังคมที่ต้องพึ่งพิงมิชชันนารีในฐานะผู้ว่าจ้าง ผู้ดูแลสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ จนมีคำเรียกคนเหล่านี้ว่า “คริสเตียนข้าว” (Rice Christians) (พุนพร พุนทจักร, 2530: 16-17) อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ได้รับอิทธิพลจากชาวต่างชาติมากนั้นมักอาศัยอยู่บริเวณย่านวัดเกตุและตลอดริมฝั่งแม่น้ำปิง

การขยายบทบาทการปกครองของรัฐสยาม ด้วยมูลเหตุแห่งชาวต่างชาติอาณานิคมที่เข้ามาทำการค้าขายในเชียงใหม่ ทำให้รัฐสยามซึ่งขณะนั้นมีปัญหาการขาดแคลนเงินอย่างหนัก เงินพระราชทรัพย์ที่ขึ้นในท้องพระคลังมหาสมบัติได้ลดลงไปเป็นจำนวนมาก เนื่องด้วยหลังการสิ้นพระชนม์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และต้องใช้เงินจำนวนมากในการพระศพนั้น ทำให้ช่วงต้นสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเงินไม่เพียงพอในการจ่ายในราชการแผ่นดิน ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบรรยายไว้ว่า “เงินไม่พอจ่ายราชการ ก็ต้องเป็นหนี้ ตั้งแต่พระบรมศพตลอดจนมาถึงปีมะแมนี้ (พ.ศ.2414) เป็นเงิน 100,000 ชั่ง” เงินภาษีต่างๆ ที่ต้องเก็บต้องการจัดการนั้นต่างก็ติดค้างกันอยู่เป็นจำนวนมาก รายได้แผ่นดินจึงไม่พอกับรายจ่าย ดังจะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2414 เมื่อถึงเวลาที่จะต้องพระราชทานเบี้ยหวัดแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการทั้งหลาย กว่าที่เจ้าหน้าที่พระคลังมหาสมบัติผู้รับผิดชอบด้านการเงินจะหาเงินจำนวน 11,000 ชั่งมาถวายได้ ก็ถึงกับต้อง “วิ่งตาแตก” จึงจะได้เงินมาครบ

เป็นต้น ดังนั้นในช่วงต้นสมัยพระองค์ทรงเริ่มต้นการจัดการปฏิรูประบบภาษีอากรของแผ่นดิน โดยมีพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงษ์เข้ารับใช้เบื้องพระยุคลบาท โดยครั้งแรกได้ดูแลแผนการคลัง การจัดเก็บภาษีอากรของประเทศ ก่อนหน้าที่พระองค์จะทรงปรับปรุง พบว่าการจัดเก็บเดิมมีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่ ภาษีอากรที่เจ้าหน้าที่รัฐบาลเป็นผู้จัดเก็บเองอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งคือ รัฐบาลเป็นผู้ให้เอกชนรับเหมาไปจัดเก็บกันเอง โดยภาษีที่เจ้าหน้าที่เป็นผู้จัดเก็บจะมีหน่วยราชการหรือกรมต่างๆ ที่ควบคุมดูแลเป็นผู้เลือกสรรแต่งตั้งเข้าพนักงานตัวแทนรัฐออกไปจัดเก็บภาษีอากรจากรายกรเองถึงที่โดยทั่วๆ กรณีนี้เจ้าหน้าที่จะจัดเก็บส่วนลดจากเงินภาษีอากรที่เก็บนั้นได้เป็นรางวัล นอกเหนือไปจากเบี้ยหวัดเงินปีที่ได้รับอยู่แล้ว ส่วนการเก็บที่รัฐให้เอกชนไปจัดเก็บกันเองนั้นเป็นระบบภาษีอากรแบบผูกขาด โดยพระมหากษัตริย์ทรงปรึกษากับเสนาบดีและผู้ที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะ คัดเลือกพิจารณาถ่วงถ่วงให้ผู้ยื่นประมูลรายได้ได้เป็นเจ้าของภาษีอากร ก่อนที่มีพระบรมราชโองการแต่งตั้ง (วิมลพรรณ ปีตรวิชัย, 2547: 16-19)

ปัญหาที่รัฐสยามในช่วงก่อนและหลังจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะ เชนิญกับการขาดแคลนนั้น เมื่อทรงตรวจสอบดูแล้ว ปรากฏว่า ช่วงบ้านเมืองปกครองดูแลโดยสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) นั้นการจัดเก็บภาษีอากรแต่ละงวด เดิมจะต้องส่งเงินต่อไปให้แก่กรมพระคลังมหาสมบัติเป็นฝ่ายเก็บรักษาไว้ แต่ในช่วงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไม่ได้นำเงินภาษีอากรไปจัดเก็บไว้ที่พระคลังมหาสมบัติ แต่ได้อนุญาตให้กรมต่างๆ ที่ควบคุมภาษีอากรมีสิทธิที่จะนำเงินภาษีอากรที่จัดเก็บมาแล้วเอาไว้ใช้จ่ายได้ก่อนสำหรับราชการแผ่นดินของตน ดังนั้นทุกหน่วยงานต่างก็ทำกันเช่นนั้นเป็นธรรมเนียมสืบมา เช่น กรมพระคลังสินค้า กรมพระคลังราชการ ต่างหักเงินภาษีอากรชื่อของใช้ราชการของตนก่อนส่งเงินเข้ากรมพระคลังมหาสมบัติ เช่นเดียวกันทางหัวเมืองทางการหรือเมืองประเทศราชต่างๆ ก็อนุญาตให้เจ้าเมืองหักเงินส่วนหรือยืมเงินเจ้าภาษีอากรมาใช้ในราชการก่อนได้ นอกจากนี้แล้วเสนาบดีและขุนนางผู้บังคับบัญชาการเก็บภาษีอากรก็ยังได้รับพระราชทานส่วนแบ่งจากเงินภาษีอากรนั้น เป็นผลประโยชน์ตอบแทนการทำงานของตนอีกด้วย อย่างที่เรียกกันว่า “สิบลด” ซึ่งจะหักเงินพระราชทานนี้ไว้ได้เลยก่อนนำเงินส่งหลวง เมื่อเหตุเป็นดังนี้ทำให้เหล่าเสนาบดีและขุนนางผู้ควบคุมเงินภาษีอากร นำเงินที่ได้รับมาใช้สอยกันตามแต่ตนจะเห็นสมควร นอกจากนี้แล้วก่อนที่พระองค์จะทรงว่าราชการด้วยพระองค์เอง ก็เกิดลงบอกเหตุร้ายทางเศรษฐกิจขึ้นเพียงไม่กี่วันก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์ วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2416 นั่นคือ ภาวะปั่นป่วนขนาดหนักในตลาดการค้าของเมืองหลวง เมื่อราษฎรไม่พอใจเหรียญตึกที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจากมีชาวจีนปลอมแปลงทำเหรียญตึกปลอมขึ้นมาทางภาคใต้ส่งเข้ามาจำหน่ายในตลาดภายใน

กรุงเทพฯ ทำให้เกิดความระส่ำระสายในตลาดการเงินจนเกือบจะหยุดการซื้อขายหลายครั้ง เป็นต้น (วิมลพรรณ ปีตรวัชชัย, 2547: 16-23)

ดังนั้นจากเหตุการณ์วุ่นวายแห่งรัฐสยามดังกล่าว ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูประบบภาษีอากรทั้งในกรุงสยามและหัวเมืองทั่วไป รวมทั้งปราบปรามเสนาบดีและขุนนางที่ฉ้อราษฎร์ทุจริต¹² ในช่วงขณะนั้นอย่างหนัก และเริ่มต้นมีเหรียญเงินตราประจำรัชกาลที่ 5 ซึ่งมี 3 ชนิด คือ เหรียญบาท 1 เหรียญสลึง 1 เหรียญเฟื้อง 1 และเหรียญตึกอีกชนิดหนึ่งที่ใช้ราคา 16 อัน ต่อ 1 เฟื้อง เรียกว่า โสฬส และได้มีการจัดตั้ง “หอรัษฎากรพิพัฒน์” ขึ้นในปี พ.ศ.2416 อันเป็นต้นกำเนิดของกระทรวงการคลังในเวลาต่อมา (วิมลพรรณ ปีตรวัชชัย, 2547: 22-23)

ดังนั้นจะพบว่า ช่วงเวลาดังกล่าวเหตุการณ์การเมืองที่เกิดขึ้นที่เชียงใหม่กำลังประสบกับการเผชิญหน้ากับชาวต่างชาติ และถูกชาวต่างชาติกล่าวหาว่า ระบบศักดินาไทเป็นสาเหตุของความล้มเหลวและเกิดความยากจนในล้านนา เพราะภายใต้ระบบนี้เจ้านายมีอำนาจเด็ดขาด หากเจ้านายได้ใช้อำนาจของตนอย่างไม่ถูกต้อง ชาวบ้านจะประสบความเดือดร้อน และการที่ต้องเสียภาษีหรือการเสียส่วยให้แก่เจ้านายทำให้ชาวบ้านไม่มีแรงบันดาลใจที่จะผลิตหรือทำการเพาะปลูกให้มากกว่าเดิม รวมทั้งยังถูกวิพากษ์วิจารณ์เรื่องระบบการเกณฑ์แรงงานอย่างหนัก ถูกกล่าวหาว่าเป็นระบบที่เปิดโอกาสให้เจ้านายเกาะกินชาวบ้าน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงตนเองและชนชั้นปกครองรวมทั้งทำงานรับใช้เจ้านายปีละสามเดือน ทำให้ชาวบ้านขาดความกระตือรือร้นที่จะทำงานให้มากกว่าที่จำเป็น แม้ว่าชาวบ้านจะขยันขันแข็งและมีที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ก็ไม่อยากผลิตมากกว่าที่เคยทำอยู่ เพราะยิ่งผลิตมากเจ้านายหรือเจ้าหลวงก็จะเรียกเรื่องมากยิ่งขึ้น ดังนั้นจะพบว่า ระบบเดิมของการปกครองกำลังถูกระบบคิดแบบตะวันตกเข้ามาแทรกแซงมากยิ่งขึ้นทุกขณะ และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน (รัตนาพร เศรษฐกุล, 2546: 8-9)

การเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนอีกประการหนึ่งก็คือ การขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ที่เกิดจากชุมชนของคนในบังคับต่างชาติที่เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันภายในเมืองเองก็มีความต้องการอาหารเพิ่มขึ้นเท่าทวีคูณ การค้าขายเริ่มขยายตัวเป็นเงินตรามากขึ้น โดยเฉพาะเงิน “รูปี” ของพม่าซึ่งกงสุลอังกฤษได้นำเข้ามาใช้แทนการแลกเปลี่ยนสินค้า มีการซื้อขาย ข้าวเกลือ เนื้อสัตว์และอาหารอื่นๆมากกว่าแต่ก่อน บรรดาเจ้านายเชียงใหม่ต่างนำข้าวในยุ้งฉางหลวงออกจำหน่ายให้แก่บริษัทป่าไม้ต่างชาติ บรรดาพ่อค้าวัวต่างทั้งชาวไทยใหญ่และพ่อค้าจีนฮ่อต่างเป็นผู้นำ

¹² การฉ้อโกง ของเจ้าพนักงานของรัฐหรือของเสนาบดีต่างๆในสมัยนั้น ก็คือ “การติดค้างเงินภาษีอากร” นั่นเอง (วิมลพรรณ ปีตรวัชชัย, 2547: 33)

สินค้าเนื้อสัตว์ต่างๆ ค้าขายแทนการค้าขายแบบเดิม รวมทั้งรูปแบบอาหารแบบอื่นๆ เครื่องนุ่งห่ม ตลาดซึ่งแต่เดิมอยู่บริเวณตลาดกลางเวียง ตลาดประตูก้อม ฯลฯ ได้เปลี่ยนมาเป็นตลาดบริเวณชุมชนบริษัทป่าไม้ของชาวอังกฤษ และชาวต่างชาติอื่นๆ (พูนพร พูนทจักร, 2530: 30-32) ระบบการค้าขายของพ่อค้าวัวต่าง และมีต่างได้มีการปรับเปลี่ยนระบบการค้าขาย เส้นทางการค้า รูปแบบการค้า และใช้การแลกเปลี่ยนระบบเงินตราอย่างสมบูรณ์ การค้าขายได้ขยายตัวมากยิ่งขึ้น เดิมที่เคยผูกขาดอยู่แต่การค้าขายโดยผ่านเจ้าหลวงเชียงใหม่และเจ้านายเชียงใหม่ เปลี่ยนเป็นการค้าขายตรงกับชุมชนบริษัทต่างชาติ อย่างไรก็ตามการเกณฑ์แรงงานของชาวบ้านที่ขึ้นต่อเจ้าหลวงยังคงดำรงอยู่ เช่น การทำนาหลวง การซ่อมแซมเหมืองฝาย การสร้างถนน ฯลฯ แม้การเก็บของป่าบางส่วนก็ยังคงอยู่ในประเพณีเดิม ลักษณะการค้าขายที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ก่อให้เกิดภาวะสูญญากาศภายในเมืองเชียงใหม่มากขึ้น เพราะอำนาจการควบคุมกำลังไพร่พลของเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้ลดอ่อนด้อยกำลังลงอย่างมาก ทั้งการเรียกกร้องของบริษัทป่าไม้ และการเริ่มถูกควบคุมโดยข้าหลวงและข้าราชการรัฐสยาม

ในหมวดอุโบสถวัดนันทารามก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้น เช่น บริเวณการค้าขาย “ทุ่งช้างคลาน” ได้กลายเป็นแหล่งผลิตเนื้อสัตว์ขนาดใหญ่หล่อเลี้ยงเมืองเชียงใหม่ ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งชุมชนที่มีบทบาทการผลิตเนื้อสัตว์ของเมืองเชียงใหม่ สันนิษฐานว่า อยู่ครอบคลุม ชุมชนหมื่นสารวัวลาย ชุมชนวัดหัวฝาย ชุมชนวัดพุกช้าง ชุมชนวัดป่าเป้า ฯลฯ การขยายของพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของบริเวณเหล่านี้ได้ขยายเพิ่มมากขึ้นและเป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมือง พ่อค้าชาวไทใหญ่หลายคนได้เปลี่ยนระบบการทำการค้า โดยเริ่มทำกิจการค้าไม้มากขึ้น รวมทั้งมีบางกลุ่มได้เริ่มเข้าไปจดทะเบียนเป็นคนในบังคับกงสุลอังกฤษ โดยเฉพาะเมื่อมีการทำสัญญาเชียงใหม่ ฉบับที่ 2 ขึ้นในปี พ.ศ.2426

การที่รัฐสยามกับสัญญาเชียงใหม่ถึง 2 ฉบับทำให้รัฐสยามต้องพยายามเข้ามาจัดระบบบริหารราชการด้วยตนเอง เพื่อป้องกันปัญหาการยึดอำนาจของอังกฤษในล้านนา ดังนั้นจึงเป็นเส้นทางที่ทำให้รัฐสยามดำเนินไปสู่การปฏิรูปการปกครองของเชียงใหม่และล้านนา เพื่อสร้างระบบรวมศูนย์เข้ากับรัฐสยาม พร้อมๆ ไปกับการปูทางให้ระบบค้าขายสมัยใหม่หรือทุนนิยมก้าวเข้ามาสู่เศรษฐกิจของเชียงใหม่และล้านนาในเวลาต่อมา (รัตนพร เศรษฐกุล, 2547: 15)

การปฏิรูปการปกครองได้เริ่มอย่างจริงจังในราวปี พ.ศ.2427 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นเชียงใหม่ในฐานะข้าหลวงพิเศษ พระองค์ได้ริเริ่มการปฏิรูปในเบื้องต้น โดยพยายามที่จะให้มีผลกระทบต่อเจ้านายน้อยที่สุด กระบวนการปฏิรูปการปกครองกินเวลานานนับตั้งแต่ พ.ศ.2427-2442 อย่างไรก็ตามการปฏิรูปนั้นก็มิได้รับการตอบสนองต่อรัฐสยามมากนัก ด้วยมีการต่อต้านอำนาจจากเจ้านาย

ฝ่ายเหนืออย่างรุนแรง ทั้งต่อการแทรกแซงการทำป่าไม้และการจัดเก็บภาษี จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ กบฏพญาปราบ พ.ศ.2432-36 และกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ในปี พ.ศ.2445 เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านระบบภาษีแบบใหม่ที่รัฐสยามกำหนดขึ้นและได้ก่อความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านอย่างหนัก โดยสาเหตุของการก่อกบฏดังกล่าว รัตนพร อธิบายว่าเกิดจากปัจจัยการเปลี่ยนแปลงสองประการ คือ หนึ่ง การเปลี่ยนจากเกณฑ์แรงงานเป็นการเสียภาษี และสอง การเสียภาษีที่เป็นผลผลิตหรือการเก็บส่วยได้เปลี่ยนเป็นการจัดเก็บภาษีแบบอัตราเงิน (บาท) ทำให้กระทบต่อระบบโครงสร้างต่อสังคมเชียงใหม่และล้านนา ซึ่งให้ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง มีการใช้เงินตราน้อยมาก ดังนั้นเมื่อเปลี่ยนระบบผลผลิตเป็นเงินตราจึงทำให้ชาวบ้านไม่สามารถปรับตัวได้ และมีการเสียภาษีเป็นเงินจำนวนมากในสายตาของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลเมืองจะไม่ใช้ระบบเงินตราและถูกควบคุมโดยข้าราชการระดับท้องถิ่นได้แก่นายแขวงและนายแคว้น ทำให้ระบบจัดเก็บภาษีก็คือ การส่งส่วยหรือภาษีที่เคยส่งให้แก่เจ้านายฝ่ายเหนือ ได้เปลี่ยนเป็นส่งส่วยให้แก่ข้าราชการระดับท้องถิ่นและนายทุนต่างชาติแทน อีกประการหนึ่ง การที่รัฐสยามมีนโยบายเปิดเศรษฐกิจแบบตลาดแก่เชียงใหม่และส่งเสริมการผลิตเพื่อจำหน่ายหรือสนับสนุนการขายแรงงานเพื่อสามารถจัดเก็บภาษีได้ ความไม่คุ้นเคยในวัฒนธรรมแบบใหม่ ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนอย่างหนัก เมื่อเผชิญกับการทุจริตจึงมีปฏิกิริยาตอบโต้อย่างรุนแรง นับแต่ การก่อกบฏ รวมถึงการเกิดจลาจลของชาวบ้านตามจุดต่างๆ ของเมือง (รัตนพร เศรษฐกุล, 2547: 16-18)

ในกรณีที่เป็นจุดต่อแหลมของระบบการปกครองแบบใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านมากที่สุดก็คือ การที่ข้าราชการจากรัฐสยามบางส่วนได้เข้ามาปฏิบัติต่อชาวบ้าน โดยมีพฤติกรรมส่อในทางทุจริตฉ้อโกงหรือฉ้อราษฎร์บังหลวง รวมถึงข่มเหงชาวบ้านเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวหรือหาความดีเฉพาะให้แก่ตัวเองจากหน้าที่การงานของตน แม้อัตราสยามจะยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานแล้วก็ตาม แต่ปรากฏว่าข้าราชการรัฐสยามยังเรียกเกณฑ์แรงงานจากชาวบ้านอยู่บ่อยๆ และเป็นการเรียกเกณฑ์แรงงานโดยที่ไม่ยอมจ่ายค่าจ้างให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งกรณีเช่นนี้มีผลกระทบต่อระบบการจ้างแรงงานอย่างยิ่ง คือ ทำให้อัตราค่าจ้างแรงงานของเชียงใหม่ได้รับอัตราค่าจ้างต่ำมาก และเมื่อยังมีประกาศการเลิกทาสขึ้นในปี พ.ศ.2448 มีผลทำให้อัตราค่าจ้างของเชียงใหม่และล้านนาลดต่ำลงไปอีก ทำให้ชาวบ้านต้องทำงานเพิ่มขึ้นเพื่อที่จะให้ได้มีเงินเพียงพอที่จะเสียภาษีรายหัว ดังนั้นปรากฏว่า ชาวบ้านบางคนจำต้องออกไปจากชุมชนเพียงเพื่อไปรับจ้างตลอดฤดูทำนาหรือฤดูเพาะปลูกเพื่อหาเงินจำนวน 4 บาท¹³ มาเสียภาษีแก่รัฐ (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546: 17-18) ดังนั้นจึง

¹³ พูนพร พูนทจักร(2530:50) ได้ชี้แจงอัตราการจัดเก็บภาษี ดังกล่าวคือ ตามพระราชบัญญัติการเก็บค่าแรงงานแทนเกณฑ์มณฑลตะวันตกเฉียงใต้ ร.ศ.119 และ พระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ.119 มีใจความสำคัญว่า “ห้ามมิให้ไพร่สังกัดมุลนาย ห้ามมิให้เจ้านายเกณฑ์แรงงานไพร่ เพื่อใช้ในกิจการส่วนตัว และให้มีการเก็บเงินค่าแรงงาน

พบว่า นับแต่ปี พ.ศ.2442 เป็นต้นมา อำนาจการปกครองของเจ้านายฝ่ายเหนือได้สิ้นสุดลง ระบบศักดินาล้านนาที่เน้นการเสี้ยวภาษีและการเกณฑ์แรงงาน ถูกแทนที่โดยการเสี้ยวภาษีที่ดิน และภาษีรายหัวสำหรับชาวบ้านและการให้เงินตอบแทนแก่ข้าราชการเป็นการตอบแทน อย่างไรก็ตามการจัดเก็บภาษีที่ดินของรัฐสยาม ในปี พ.ศ.2442 ที่ได้ริเริ่มให้ชาวบ้านมาจดทะเบียนที่ดินทำกิน ได้มีการออกกฎหมายหลายฉบับที่กำหนดการสำรวจ การจดทะเบียน และมาตรการในการควบคุมที่ดิน และบทบาทของเอกสารสิทธิที่ดินประเภทต่างๆ เช่น โฉนด น.ส.3 น.ส.2 และส.ก.1 เป็นต้น (รัตนาพร เศรษฐกุล, 2546: 51)นับว่าจากนโยบายดังกล่าวทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการครอบครองในที่ดินและที่ดินทำกินของตนเองอย่างแท้จริงมากขึ้น

ในระยะแรกช่วงเวลานั้นๆ เท่านั้น ที่ชาวบ้านในชุมชนต่างๆ ได้มีความปิติยินดี เพราะได้รับอิสรภาพปลดปล่อยจากการเกณฑ์แรงงานและมีเวลาทำมาหากินกันได้มากขึ้น แต่ช่วงหลังข้าราชการบางคนได้เกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อทำงานให้ราชการ โดยเฉพาะการทำเส้นทางคมนาคม และไม่ได้รับเงินอย่างที่ใดตกลงกันไว้ ทำให้ราษฎรไม่พอใจเกิดกรณีพิพาทขึ้น เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของราษฎรขณะนั้น กระทรวงมหาดไทยจึงเปลี่ยนข้อกำหนดในการเกณฑ์แรงงานในฤดูทำนาด้วยจะไม่เกณฑ์แรงงานเกิน 15 วันและห้ามไม่ให้ใช้แรงงานชาวบ้านในฤดูทำนา (พูนพร พูนทจักร, 2530: 51)

ดังนั้นความต้องการเงินตราของกลุ่มชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ก็ได้มีเพิ่มขึ้น ชุมชนต่างๆต่างพยายามที่จะหาวิธีการหาเงินเพื่อจ่ายค่าแรงงานด้วยวิธีตามความชำนาญเฉพาะของตน กลุ่มชาวชุมชนในเมืองเริ่มกระจายหาแหล่งเงินผลิตโดยการค้าขายกับชาวต่างชาติ ช่วยงานราชการ หรือค้าขายอื่นๆ กลุ่มชุมชนวัดหัวฝาย ชุมชนนันทาราม ชุมชนวัวลาย ชุมชนศรีสุพรรณ ชาวไทใหญ่ ชาวจีนฮ่อ รวมถึงชาวเขกปากีสถาน ฯลฯ ต่างพยายามนำวิถีชีวิตของตนเข้ามาช่วยหากินมากขึ้นโดย การผลิตงานหัตถกรรม เช่น เครื่องเงิน เครื่องเงิน การทำนาเพื่อขายข้าวสาร ฯลฯ ชุมชนนันทาราม ได้พยายามผลิต เครื่องเงินที่เชี่ยวชาญและชำนาญมากที่สุดเพื่อไปขายที่ กาดประตูก้อม กาดประตูเชียงใหม่ ฯลฯ โดยใช้วิธีการหาบสินค้าไปขาย ถ้าไกลถึงจะนั่งเกวียนหรือจ้างวัวต่างไปขายให้ นอกจากนี้ภายในชุมชนเริ่มมีกลุ่มพ่อค้าชาวจีนใหม่ที่มาจากกรุงเทพฯ เริ่มเข้ามารับซื้อเครื่องเงินในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงเพื่อนำไปขายอีกต่อหนึ่ง ดังนั้นช่วงนี้จึงเริ่มต้นมีร้านค้าเครื่องเงินที่เกิดจากพ่อค้าจีนขึ้น ร้านเครื่องเงินเหล่านี้จะรับซื้อหัตถกรรมเครื่องเงินจากชาวบ้านและรวมถึงได้ไปรับซื้อรักและหาง เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ชาวบ้านในชุมชน หลังจากนั้นก็

เกณฑ์จากพลเมืองชาย อายุระหว่าง 18-60 ปี คนละ 4 บาทต่อปี ถ้ามีมีเงินก็ให้มาใช้แรงงานเป็นเวลา 20 วันแทน ยกเว้นแต่จะมีการเกณฑ์แรงงานเพื่อกิจการราชการที่เป็นประโยชน์แก่ราษฎรเฉพาะท้องถิ่นซึ่งจะได้รับค่าตอบแทนช่วยราชการ วันละ 2 สลึง

จะซื้อเครื่องเงินกลับมาจากชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง ส่วนชาวบ้านบางกลุ่มที่ไม่ได้ขายเครื่องเงินให้แก่พ่อค้าชาวจีน หลังจากผลิตเครื่องเงินแล้วก็จะนำไปขายเองตามตลาดต่างๆในเชียงใหม่ หัตถกรรมเครื่องเงินขณะนั้นที่นิยมกันมากก็เช่น ขันโอ ทั้งใบใหญ่และใบเล็ก พาน เขียนหมาก ขันโตก ถาด กล่อง ตลับ ซองพลุ แก้วน้ำ หรือแม้กระทั่งหวีด้วย ศิลปะที่สำคัญของเครื่องเงินก็คือ การลงเขียนลวดลายที่สวยงามโดยวิธีการลงรักปิดทอง ลวดลายที่เป็นที่นิยมของผู้เขียนลายที่มีฝีมือเช่น ลายไทย ลายรดน้ำ ปิดทองลงรัก ถ้าหากอยู่ในช่วงการปกครองของศักดินาล้านนา ช่างฝีมือเหล่านี้เจ้านายสามารถส่งไปให้ช่วยงานตามเมืองต่างๆ เช่น เมืองลำปาง เมืองลำพูน ฯลฯ แต่ในช่วงเศรษฐกิจกำลังเปลี่ยนแปลง ช่างฝีมือเหล่านี้กลายเป็นแรงงานผลิตสินค้าเพื่อขายอย่างเดียว อย่างไรก็ตามสันนิษฐานว่า ช่วงปลายยุคเทศาภิบาล เครื่องเงินนับว่าเป็นหัตถกรรมหนึ่งที่ได้รับคามนิยมแพร่หลายมาก ดังที่ อคิน รพีพัฒน์ ได้เล่าให้ฟังว่า ในช่วงสมัยเด็กที่บ้านกรุงเทพ ใช้เครื่องเงินกันมาก คนกรุงเทพทั่วไปก็นิยมใช้เครื่องเงินกัน (สัมภาษณ์ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ วันที่ 18 มกราคม 2548) จึงคาดว่า เครื่องเงินเป็นหัตถกรรมที่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายกันมานานแล้วจนกระทั่งถึงช่วงโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามา เครื่องเงินจึงเริ่มหมดบทบาทความสำคัญลง

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งของเชียงใหม่ในช่วงเวลาสถานการณ์เช่นนี้ก็คือ การสร้างเส้นทางคมนาคม โดยได้เริ่มในปี พ.ศ.2441 สร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ ซึ่งเปิดใช้ในวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ.2448 เป็นเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพ-ปากน้ำโพ และขยายมาถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ.2464 เส้นทางการค้าสมัยใหม่เช่นนี้มีข้อได้เปรียบกว่าการเดินทางคมนาคมทางน้ำที่มีความรวดเร็วกว่าการเดินทางเรือ และลดการใช้ระยะเวลาเดินทางได้มากกว่าส่งผลให้การค้าแลกเปลี่ยนเริ่มก่อเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว นับแต่มีการอพยพโยกย้ายผู้คนของกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าเกิดขึ้นอย่างคึกคัก ดังนั้นการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างกรุงเทพ-เชียงใหม่ได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยมีกลุ่มพ่อค้าชาวจีนอพยพโยกย้ายขึ้นมาเชียงใหม่จำนวนมาก สินค้าระหว่างกรุงเทพและเชียงใหม่มีความหลากหลายขึ้น สินค้าที่กรุงเทพฯต้องการจากเชียงใหม่ เช่น ข้าวสาร หนังสัตว์ ฝรั่ง ข้าเปลือก ข้าวโพด ยาสูบ ฝ้าย ถั่ว งา น้ำตาล ของป่าบางชนิด และกลุ่มสินค้าหัตถกรรมต่างๆของชุมชนในท้องถิ่นเชียงใหม่ ในขณะที่เดียวกันสินค้าที่เชียงใหม่มีความต้องการจากกรุงเทพฯ อาทิเช่น สุรา กาแฟ นม ปลา น้ำมันก๊าด เกลือ น้ำตาล บุหรี่ เครื่องแก้ว น้ำหอม กระเบื้อง หมวกฟาง ผ้าขนสัตว์ อาหารกระป๋อง รถจักรยาน รถจักรยานยนต์ รถบรรทุก รถยนต์โดยสาร สินค้าประเภททุนเช่น เครื่องจักร เครื่องเหล็ก น้ำมันเบนซิน จักรเย็บผ้า เครื่องสูบน้ำ อุปกรณ์โรงสีข้าว เครื่องยนต์ ประกอบกิจการเหมืองแร่ เครื่องมือต่างๆ เป็นต้น (สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 31)

ระบบการศึกษานับเป็นอีกส่วนสำคัญของชุมชน การศึกษาของชุมชนซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นระบบการศึกษาแบบครัวเรือน หรือการศึกษาแบบครอบครัว ดังนั้นการศึกษาของครอบครัว

และชุมชนจึงเป็นการศึกษาแบบสืบทอดกันตามลำดับ องค์ความรู้ในวิชาอาชีพจึงถูกพัฒนาแบบเฉพาะของครอบครัว เช่น ครอบครัวหรือกลุ่มชาติพันธุ์หรือชุมชนที่มีองค์ความรู้เรื่องกลุ่มอาชีพใด จะมีการสืบทอดองค์ความรู้นั้นแก่บุตรหลาน และการเรียนรู้แบบสั่งสมจากประสบการณ์ชีวิต แม้ในระดับต่อมาก็คือ การศึกษาแบบมาตรฐานซึ่งองค์ความรู้แบบมาตรฐานมักได้รับแบบแผนจากระบบการปกครองเป็นหลัก เช่น องค์ความรู้ในระบบศักดินา เป็นองค์ความรู้เรื่องการเรียน การปกครอง การเมือง การทูต ฯลฯ องค์ความรู้เช่นนี้จะอยู่ในเฉพาะกลุ่มชั้นปกครอง และชาวบ้านหรือราษฎรจะสามารถเข้าไปสู่ระบบนี้ได้ก็ต่อเมื่อต้องเข้าไปสู่ระบบการเรียนรู้ฝึกฝนเฉกเช่นหรือคล้ายคลึงกันก็คือ การเรียนรู้ในระบบมาตรฐานของพระสงฆ์ในวัด ซึ่งจะเป็นแหล่งเรียนที่จะให้ความรู้ได้มากกว่าระบบครอบครัว เพราะหากสามารถอ่านออกเขียนได้ องค์ความรู้ระบบการปกครองก็แสวงหาได้ไม่ยาก เพราะมีการจารึกใบลานเขียนอ่านได้และสามารถนำไปสู่ระบบชนชั้นปกครองได้ โดยจะต้องพึ่งพระระบบบารมีเข้ามาสนับสนุนส่งเสริมอีกประการหนึ่ง การเรียนรู้เหล่านี้ได้มีการสืบทอดกันเป็นเวลานาน การศึกษาของเด็กในเชียงใหม่และล้านนาในระบบการศึกษามักจะเป็นเด็กที่อยู่ในระดับชนชั้นปกครอง เมื่อโตจะถูกส่งไปเรียนเขียนอ่านที่วัดต่างๆ ที่อยู่ใกล้บ้าน สำหรับเด็กทั่วไปไม่มีการบังคับว่าจะต้องเข้าไปเรียนเขียนอ่าน เพราะระบบความเชื่อดั้งเดิมมองว่า เด็กที่จะต้องไปเรียนมักเป็นเด็กระดับชั้นปกครอง เด็กที่อยู่ในฐานะไพร่หรือทาสจะไม่สามารถส่งเสริมให้เรียนเขียนอ่าน แม้อาจจะเลิกทาสแล้วก็ตาม โดยเฉพาะกลุ่มเด็กหรือบุตรหลานชาวไร่ชาวนาไม่นิยมให้บุตรหลานเข้าเรียนหนังสือ เพราะคิดกันว่าจะทำให้เสียเวลาในการทำมาหากิน โดยเฉพาะเด็กผู้ชายมักถูกส่งสอนให้มีรับผิดชอบให้การเลี้ยงวัวควายของครอบครัว ครอบครัวของชาวไร่ชาวนาจึงเกรงกันว่าจะไม่มีใครเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย สำหรับเด็กผู้หญิงไม่ได้นิยมให้เรียนเขียนอ่าน สำหรับวิชาที่เรียนกันจะประกอบด้วย วิชาศีลธรรม จรรยา คณิตศาสตร์เบื้องต้น ภาษาไทย โดยจะทดสอบว่าจบการศึกษาหรือไม่ขึ้นอยู่กับใครที่สามารถอ่านออกเขียนได้คล่องแคล่วแล้วจึงจะกล่าวได้ว่าจบการศึกษา ซึ่งจะสามารถนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้ หรือหากจะต้องการเรียนให้สูงขึ้นไปก็ได้เช่นกัน เป็นการศึกษาที่วัดต่างๆในเชียงใหม่ และวัดที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งความรู้การศึกษาที่สำคัญ เช่น วัดหมื่นสารวัวลาย วัดนันทาราม เป็นต้น เพราะมีพระสงฆ์ที่มีความรู้แตกฉานอยู่จำนวนมาก แม้ช่วงในระยะต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 5 ได้ทรงปฏิรูปการศึกษาทั่วประเทศ (นับแต่ปี พ.ศ.2430 เป็นต้นมา) เมืองเชียงใหม่มีโรงเรียนประจำจังหวัดขึ้น เช่น โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนชายของรัฐบาล เมื่อศึกษาจบจากวัด จำนวนหนึ่งก็ได้เข้าศึกษาต่อโรงเรียนหลวง (พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ และคณะพุทธนิคม, 2525: 19-20) ความพยายามของหลวงที่จะให้เด็กชายทุกคนมีโอกาสดูเข้าเรียนหนังสือไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องด้วยระบบความเชื่อในเรื่องการศึกษายังคงฝังลึกในระบบการปกครองแบบเดิม ซึ่งพบว่ากลุ่มชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ประกอบ

อาชีพเกษตรกรรมส่วนใหญ่ไม่เห็นความจำเป็นในระบบการศึกษา โดยเฉพาะระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่หลวงได้มีการปฏิรูปลงนั้น ดังนั้นพบว่า แม้วามีชาวบ้านผู้ปกครองจำนวนหนึ่งจะยินยอมให้บุตรหลานเข้าไปเรียนหนังสือ แต่ปรากฏว่าพอครั้นถึงฤดูทำนา ทำสวน ทำไร่ เด็กๆเหล่านี้ก็จะออกจากโรงเรียนกลางครั้นเพื่อไปช่วยงานครอบครัวและชุมชน โดยเฉพาะในฤดูทำนานั้นนับได้ว่าทำให้เด็กที่เพิ่งเข้าเรียนหายไปในไม่กลับเข้ามาเรียนหนังสืออีกเลยจำนวนมาก ทำให้โรงเรียนหลวงหรือแม้กระทั่งวัดเองก็พบเช่นเดียวกันว่าแทบหาเด็กมาเรียนไม่ได้เลย (พระมหากษัตริย์ สุธุทธิญาณ และคณะพุทธนิคม, 2535: 20) สำหรับเด็กหญิงนั้น ได้เริ่มมีนโยบายจากรัฐสยามเข้าโรงเรียนก็ต่อเมื่อถึง พ.ศ.2464 ไปแล้ว (สมโชค อ่องสกุล, 2546: 262) ซึ่งก็ไม่ได้ได้รับความนิยมให้เด็กหญิงไปเรียนหนังสือเช่นกัน เพราะโรงเรียนที่เด็กหญิงต้องเข้าไปเรียนหนังสือนั้นก็คือวัด ชาวบ้านจึงไม่ต้องการให้เด็กผู้หญิงไปเรียนหนังสือในวัด ซึ่งเป็นที่ที่สงวนไว้สำหรับเด็กชายและพระสงฆ์ และในยุคนี้เองทำให้วัดได้มีบทบาทด้านการปกครองชุมชนร่วมกับเจ้าหลวงลดลงมาก โดยเฉพาะที่ดินของวัดถูกราชการนำที่ดินกลับไปใช้กิจการของราชการมากขึ้น เหตุผลนี้เองทำให้วัดได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่อพยพมาจากท้องถิ่นอื่นเข้ามาอาศัยอยู่ในที่ดินวัดมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ระบบการศึกษาสมัยใหม่ทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านลดลำดับความสำคัญลงไปเรื่อยๆ โดยเฉพาะช่วงหลังๆ การปกครองระบบเทศบาลที่ทำให้ชาวบ้านสนใจการทำมาหากินจนไม่สามารถเข้าไปดูแลรักษาวัดต่างๆ ไว้ได้ ปลดปล่อยหน้าที่การดูแลเป็นของวัดแต่เพียงผู้เดียวมานับแต่นั้นจวบจนปัจจุบัน

ในช่วงที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากร(พ.ศ.2427-2442)ได้เข้าจัดการปกครองในรูปมณฑลนั้น โดยมีวัตถุประสงค์สองประการคือ การจัดการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ และสอง การจัดการบริหารการปกครองราชการภายในหัวเมืองล้านนา ดังนั้นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและชุมชนเมืองเชียงใหม่มากที่สุด และมีผลระยะยาวต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านก็คือ การจัดเก็บภาษีแบบใหม่ที่ได้นำเข้ามาบริหารด้วย ในความเป็นจริงแล้วการจัดเก็บภาษีของรัฐสยามได้เริ่มแทรกแซงตั้งแต่ปี พ.ศ.2417 แล้วโดยเอาระบบผูกขาดภาษีอากรเข้ามาใช้ เช่น ในปี พ.ศ.2418 พระเจ้าอินทวิชยานนท์ สนับสนุนให้เจ้าหลวงเชียงใหม่เปิดให้คนจีนเข้ามาผูกขาดภาษีบางอย่างเช่น ภาษีครั้ง เจ้าภาษีคนจีนต้องจ่ายเงินให้แก่เจ้าราชวงศ์จำนวน 800 ปอนด์ (9,600บาท) ภาษีหมากเจ้าภาษีอากรเสียภาษีแก่เจ้าอุปราชจำนวน 1,000 ปอนด์ (12,000 บาท) ในลักษณะเช่นนี้หมายถึง เจ้าภาษีไม่ได้เก็บเป็นเงินกับชาวบ้านแต่ให้ชาวบ้านที่ต้องจ่ายภาษีแก่เจ้าภาษินั้นจะต้องเอาสินค้าที่ชาวบ้านผลิตและพืชผลทางการเกษตรนั้นขายให้แก่เจ้าภาษีแต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น ดังนั้นเจ้าภาษีจะหากำไรสูงสุดกับชาวบ้านหรือราษฎรที่จะต้องขายหัตถกรรมและพืชผลการเกษตรกรรมในราคาที่ต่ำสุด แต่จะนำไปขายในราคาแพงมาก นอกจากนั้นยังผูกขาดสินค้าบางประเภทด้วย เช่น เจ้าภาษีต้องจ่ายเงิน

ภาษีแก่เจ้าเมืองจำนวนหนึ่งเพียงเพื่อจะสามารถผูกขาดสินค้าจำพวกผ้าได้ เป็นต้น ในลักษณะเช่นนี้ ข้าหลวงจากรัฐบาลสยามจะได้รับผลประโยชน์ร่วมกับเจ้าภาษี โดยรายงานจาก ดร.ซีก (Dr.Cheek) มิชชันนารีอเมริกัน กล่าวว่า พระนรินทรราชเสนีมีรายได้จากการจัดการผูกขาดภาษีปีหนึ่งประมาณ 20,000-30,000 ดอลลาร์ และเพิ่มระบบผูกขาดสินค้าเพิ่มมากยิ่งขึ้น เช่นในปี พ.ศ. 2422 เริ่มมีการให้ผูกขาดภาษีปิ่นและกระสุน ภาษีหมู ภาษีสุรา ภาษียาสูบ ภาษีเมี่ยง ภาษีงาช้าง ภาษีหนังสัตว์ เป็นต้น กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ต้องเข้ามาจัดระบบภาษีใหม่ โดยให้มีการประมวลภาษีใหม่ 5 ชนิด คือ ภาษีสุร ภาษีสุรา ภาษีครั้ง ภาษีนาและสัมพัตสรต้นไม้ 4 อย่าง ในอัตราภาษีที่สำคัญได้แก่ ภาษีที่ดิน ที่ดินสำหรับเพาะปลูกต้องเสียภาษีไร่ละ 1/2 แลบ¹⁴ ต่อปี ถ้าใช้ในการปลูกบ้านเรือนหรือทำการอื่นๆ พื้นที่ 100 ตารางวาเสียภาษีปีละ 1/2 วัน อากรพืชสวนเก็บจากจำนวนต้นที่ปลูกพืช ครั้ง และหมากเก็บครั้งหนึ่งของผลผลิต ปลูกขนุน 1 ต้น มะพร้าว 2 ต้น มะม่วง 2 ต้น มะปราง 2 ต้น มะขาม 2 ต้น ส้มต่างๆ 6 ต้น ฝ้าย 20 ต้น ทับทิม 6 ต้น ส้มโอ 3 ต้น มะไฟ 6 ต้น ยาสูบ 100 ต้น และเมี่ยง 5 ต้น ต้องเสียภาษีชนิดละ 1 วัน นอกจากนี้ยังมีการเก็บภาษีการเก็บของป่า ผู้ใดเอาน้ำมันยางเสียภาษีคนละ 2 แลบต่อปี เก็บชัน กำยาน ขาง ไม้ เสียภาษีคนละ 1 แลบต่อปี หากตัดหวาย ฟืน ไม้รวก ไม้ เก็บขนุน เสียภาษีคนละ 2 แลบต่อปี ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เช่น ผ่าง สีเสียด แร่ต่างๆ ไม้หอม ป่าผึ้ง ก็ต้องขออนุญาตและเสียภาษีตามที่กำหนดไว้เช่นกัน อัตราภาษีเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการเพิ่มทั้งชนิดและมูลค่าในการเก็บภาษีอากรแล้วยังกำหนดอัตราไว้อย่างแน่นอนให้จ่ายเป็นเงินตรา ก็มีความแตกต่างจากเดิมและอดีตของระบบการปกครองของเจ้าหลวงเชียงใหม่ที่มักจะเสียภาษีเป็นผลผลิต เช่น ข้าวเคยเก็บเป็นข้าวเปลือกตามสัดส่วนพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก เปลี่ยนมาเป็นให้เงินค่านาแทน ซึ่งการจัดเก็บภาษีเช่นนี้สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านและราษฎรทั่วไปอย่างยิ่ง (พูนพร พุทธจักร, 2530: 38-40)

ดังจะเห็นได้ว่า ความเดือดร้อนของชาวบ้านทั่วไปของชุมชนในเมืองเชียงใหม่เพิ่มมากขึ้น เพราะการดำรงชีวิตแต่เดิมผลิตผลทางการเกษตรเพื่อเพียงพอต่อการเลี้ยงชีพนอกเหนือไปจากส่งผลิตให้แก่เจ้าหลวงเชียงใหม่ รวมทั้งอัตราภาษีแบบใหม่ของรัฐสยามก่อนข้างชัดเจนตายตัวไม่ยืดหยุ่น เมื่อชาวบ้านต้องประสบกับภัยทางธรรมชาติ เช่น น้ำท่วมหรือแล้งน้ำ เจ้าหลวงเชียงใหม่จะยืดหยุ่นการผ่อนส่งภาษีผลผลิตให้หลวง แต่การจัดอัตราภาษีแบบใหม่นอกเหนือไปจากต้องจ่ายเป็นเงินตราแล้ว เมื่อประสบกับภัยธรรมชาติต่างๆก็ไม่ได้รับการยืดหยุ่นจากเจ้าภาษีด้วย หรือแม้กระทั่งการปลูกพืชต่างๆภายในที่ดินที่ตนได้เบิกถางสร้างไร่นาก็ไม่เคยต้องมีการจัดเก็บภาษีเป็นรายต้น เพราะพืชผลหลายชนิดเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีพมิใช่เพื่อขาย ก็มีการจัดเก็บภาษี ทำให้

¹⁴ พูนพร พุทธจักร ได้อธิบายว่า 1 แลบ(รูเปีย) เท่ากับ 8 วัน, 1 วัน เท่ากับ 6 อัฐ, 1 บาทเท่ากับ 64 อัฐ, 5 บาท เท่ากับ 7 แลบ

ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจากเจ้าภาษีที่ขูดรีดค่าภาษีจากชาวบ้านอย่างมาก จนกระทั่งได้มีการทำหนังสือกราบบังคมทูลชี้แจงความเดือดร้อนของราษฎรถวายรัชกาลที่ 5 ดังนี้ว่า

“ภาษีต้นพลูราษฎรปลูกผลยังไม่ทันเก็บใบได้ เจ้าภาษีก็เรียกเก็บภาษีทุกต้นไม่ยกเว้นให้ แต่ภาษีสุรายาพื้นนั้น เจ้าภาษีคิดอุบายลอบเอาน้ำสุราสาโทและยาพื้นไปชุกซ่อนที่ได้ดูนเรื้อนแลอยู่ข้างของราษฎรแล้วเจ้าภาษีก็ไปจับราษฎรก็ย่ำยืมเงินค่าสินบนคนละ 50 แดบ...แต่ภาษีสุกรนั้นราษฎรมีกิจธุระจะฆ่าสุกรเช่นผี(ปู่ชะยะชะ) ในเวลาวันนั้นเป็นการเร็วครั่งราษฎรจะไปบอกเจ้าภาษี ระยะทางก็ไกลไปบอกหาทันไม่ เจ้าภาษีก็จับปรับใหม่เป็นเงินค่าสินบน 50 แดบ...ราษฎรที่ปลูกต้นยานั้นเห็นว่าต้นยาต้นใดไม่งามบริบูรณ์ถอนทิ้งเสีย เจ้าภาษีก็จับปรับใหม่ ตามจำนวนยาที่ถอนทิ้งต้นหนึ่งเป็นเงิน 50-60 แดบถึง 100 แดบก็มี...” (พูนพร พูนทาจกร, 2530: 41)

นอกจากนั้น การจัดเก็บภาษีบางแห่งยังมีความเข้มข้นอีกด้วยเนื่องจากเจ้าภาษีได้แข่งขันกันประมูลภาษี ทำให้การจัดเก็บมีความเข้มงวดแก่ชาวบ้านจนเกิดวิกฤตกบฏเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น น้อยวงษ์ผู้ประมูลภาษีมะพร้าว หมางและพลู ในเขตเมืองเชียงใหม่ได้เป็นเงิน 41,000 รูปี ซึ่งสูงกว่าเจ้าภาษีเดิมซึ่งประมูลไว้เพียง 25,000 รูปี ดังนั้นน้อยวงษ์จึงเก็บภาษีอย่างเข้มงวดเพื่อให้ได้เงินกลับคืนมามากที่สุดและเร็วที่สุด เมื่อราษฎรหรือชาวบ้านบางกลุ่มไม่ยอมจ่ายหรือไม่มีความสามารถที่จะหาเงินตรามาจ่ายภาษี เจ้าภาษีก็จะจับชาวบ้านมาลงโทษหรือกักขังไว้จนกว่าจะมีเงินมาเสียภาษี การกดขี่ของเจ้าภาษีคือนายน้อยวงษ์เช่นนี้ทำให้ชาวบ้านในตำบลหนองจ้อม อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ไม่มีเงินเสียภาษี จึงต่อรองโดยการขอผ่อนจ่ายเป็นผลหมากแทนเงินตรา น้อยวงษ์ไม่ยินยอมและเข้าจับกุมชาวบ้านที่ไม่มีเงินเสียภาษีใส่ข้อหา ทำให้ชาวบ้านตำบลหนองจ้อมไม่พอใจมากจึงรวมตัวกันต่อต้าน โดยมีพระยาผาบเป็นผู้นำ เหตุการณ์นี้ลุกลามจนถึงขั้นจะใช้อาวุธบุกเข้าโจมตีเมืองเชียงใหม่ แต่ถูกทหารปราบปรามลงสำเร็จในปี พ.ศ. 2432 นอกเหนือไปจากนั้นแล้ว พบว่าระบบภาษีนี้ยังกระทบถึงเจ้านายฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะเรื่องของอำนาจในการควบคุมในการจัดเก็บภาษีซึ่งแต่เดิมเจ้าหลวงมีสิทธิและอำนาจในการควบคุมเอง ด้วยระบบดังกล่าวนี้พบว่าเจ้าหลวงจะจัดเก็บเป็นผลผลิตมิใช่เงินตรา หากแต่เจ้าหลวงจากสยามได้ทำการจัดเก็บภาษีและมีอำนาจในการจัดแบ่งเพียงส่วนหนึ่งให้แก่เจ้าหลวง ซึ่งทำให้รายได้ของเจ้าหลวงลดน้อยลง ในขณะที่เจ้าหลวงสยามได้นำเงินดังกล่าวไปจ่ายเป็นเงินเดือนข้าราชการและอีกส่วนหนึ่งส่งเก็บพระคลังในกรุงเทพฯ (พูนพร พูนทาจกร, 2530: 41-42) ดังนั้นการเสียภาษีดังกล่าวนี้ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนอย่างต่อเนื่อง เพราะต้องหาเงินมาเสียภาษี และเป็นการบังคับให้ชาวบ้านที่ยังไม่พร้อมที่จะเข้าไปสู่ระบบการตลาดและการผลิตเพื่อขายนั้น ไปสู่การขายแรงงานมากยิ่งขึ้น ความซับซ้อนในระบบคิดการตลาดซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่คุ้นเคย สร้างความแตกต่างระหว่าง

กลุ่มชาวบ้าน กลุ่มพ่อค้า กลุ่มผู้ปกครองที่ชาวบ้านต้องเคารพเชื่อฟังเจ้าหลวงเชียงใหม่ บ้างกลุ่มมีความเจ็บปวดที่ไม่สามารถช่วยเหลือเจ้าหลวงเชียงใหม่ ความนี้ก่คิดเรื่องการสูญเสียอิสรภาพของบ้านเมืองดังเช่นที่เคยรู้สึกเมื่อครั้งสูญเสียเชียงใหม่ให้แก่พม่า การรู้สึกที่จะต้องรักษาปกป้องบ้านเมืองไว้เริ่มปรากฏมากยิ่งขึ้นแก่ชาวบ้านบางกลุ่ม อย่างไรก็ตาม การที่ชาวต่างชาติอังกฤษและชาติอื่นๆ ให้การสนับสนุนการจัดเก็บภาษีของรัฐสยาม ส่งผลให้กระแสของการปลุกระดมรักษาเมืองลดน้อยลง ดังที่งานของรัตนพรได้อธิบายว่า กงสุลอังกฤษในขณะนั้นมองว่าการปฏิรูปการปกครองเป็นประโยชน์สำหรับประชาชนล้านนาเป็นอย่างมาก แม้จะต้องเสียภาษีมากขึ้นแต่ก็ได้รับความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตมากขึ้นเช่นกัน อย่างไรก็ตามระบบภาษีใหม่นี้ก็ไม่ได้ประกันว่าประชาชนจะได้รับความสงบสุขหรือปลอดภัยในฐานะประชาชนผู้เสียภาษี เนื่องจากการใช้ระบบภาษีใหม่มีผลกระทบต่อโครงสร้างทั้งหมดของสังคมล้านนา (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546: 17) การที่รัฐสยามได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากกงสุลอังกฤษ ทำให้สภาพของเจ้าหลวงเชียงใหม่อยู่ในฐานะตกต่ำ บทบาทในการควบคุมแรงงานชาวบ้านลดน้อยลง ในขณะที่ชาวบ้านจำนวนหนึ่งเริ่มปรับตัวเพื่อเข้ากับระบบการตลาดแบบใหม่ และเริ่มคาดหวังถึงการมีอิสรภาพจากการควบคุมแบบเดิมมากขึ้น การพยายามผลิตเพื่อขายก็มามากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามความคุ้นเคยในระบบผลิตแบบเดิมก็ยังเป็นตัวกระตุ้นให้ชาวบ้านทำการผลิตเกษตร เช่น ทำนา เป็นหลัก โดยเฉพาะช่วงนับแต่ พ.ศ.2443 เป็นต้นมา ซึ่งรัฐสยามได้ส่งพระยาศรีสหเทพมาเชียงใหม่ เพื่อปฏิรูปการยกเลิกระบบไพร่และทาสของชุมชนเชียงใหม่ ด้วยเหตุผลเพื่อต้องการปรับเปลี่ยนการปกครองแบบจารีตที่ล้าหลังให้ทันสมัยแบบตะวันตก จากการศึกษาของผู้ที่ได้รับผลกระทบตรงในเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ไม่แตกต่างไปจากระบบไพร่และทาสในรัฐสยามซึ่งได้รับการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน สำหรับเชียงใหม่พบว่า การเลิกทาสที่เดิมนั้น บทบาทของไพร่มีหน้าที่เฝ้าเวรยามและรับใช้เจ้านายจนกว่าอายุ 50 ปีจึงพ้นหน้าที่ โดยไพร่จะต้องผลัดเปลี่ยนมาทำงานดังนี้ คือให้ไพร่ทำงานผลัดเปลี่ยนทำงานหลวง 10 วันกลับไปสร้างเหมืองฝาย ไร่ นาสวนเลือกที่ดิน 10 วัน จัดไว้ตามหลักประเพณีเดิมแต่โบราณ ซึ่งเหตุผลที่อาจกล่าวได้ว่ามีความจำเป็นที่จะเลิกระบบไพร่และทาสนั้นมุมมองของสังคมสยามในขณะนั้น อคิน ได้อธิบายไว้ว่า เป็นผลมาจากปัจจัยที่ได้รับผลกระทบกระเทือนเกิดขึ้นในการจัดการระบบต่างๆ เนื่องจากการค้าระหว่างประเทศและค่าครองชีพได้เพิ่มสูงขึ้น ค่านิยมเกี่ยวกับการครอบครองทรัพย์สินก็เริ่มมีสูงขึ้น ในขณะเดียวกันระบบการซื้อขายแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานชาวจีนในสยามก็ได้รับความนิยมมากยิ่งขึ้นเพราะหาได้ง่าย ดังนั้นเหตุผลเหล่านี้ทำให้ความสำคัญของระบบไพร่พลลดน้อยลงตามลำดับ และได้เปลี่ยนแปลงมาสู่การต้องการครอบครองเป็นเจ้าของทรัพย์สินและเงินตราที่สมควรจะได้รับจากการค้าขายระหว่างประเทศกันมากกว่าความสำคัญของกำลังไพร่พล (อคิน รพีพัฒน์, 2518: 255)

อย่างไรก็ตามแม้จะมีระบบการยกเลิกไพร่และทาสขึ้นในปี พ.ศ.2448 ขึ้นนั้น ก็มีใ้
 หมายความว่า ระบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านาย ขุนนาง ของเชียงใหม่จะหลุดออกจากความ
 สัมพันธ์ที่อยู่ในการอุปถัมภ์ค้ำชูกันได้ เพราะปรากฏว่าระบบความเชื่อเดิมที่มีระหว่างกันก็ยังคงมี
 ความผูกพันกันอยู่เช่นเดิม แต่อำนาจและบทบาทระหว่างกันได้เปลี่ยนแปลงไป ไพร่จำนวนหนึ่ง
 ยังคงทำงานให้กับเจ้านาย ระบบการเรียกขานกับเจ้านายก็ยังปรากฏมาถึงทุกวันนี้ เช่น คำว่า
 “เจ้าข้า” “ข้าเจ้า”¹⁵ เป็นต้น รวมทั้งเริ่มมีกฎหมายจากรัฐสยามแจ้งเพื่อมิให้เจ้านายได้มีโอกาสที่จะ
 เรียกหาไพร่พลเช่นกัน ดังที่พระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ.119 กล่าวถึงระบบปกครองมณฑลพายัพ
 มีใจความสำคัญเกี่ยวกับการห้ามมิให้ไพร่สังกัดมูลนาย เช่น ห้ามมิให้เจ้านายเกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อ
 ใช้ในกิจการส่วนตัว และให้มีการเก็บเงินค่าแรงงานแทนเกณฑ์แรงงานจากพลเมืองชาย อายุ
 ระหว่าง 18-60 ปี คนละ 4 บาทต่อปีแทนการเกณฑ์แรงงานในปี พ.ศ.2443 ในขณะที่เดียวกันระบบ
 การจ้างแรงงานทำให้สังคมเชียงใหม่เริ่มมีผู้อุปถัมภ์แบบใหม่เกิดขึ้น โดยกลุ่มคนในสังคมกลุ่มใหม่
 ในล้านนา อันได้แก่ กลุ่มมิชชันนารี ข้าราชการอังกฤษ นักธุรกิจต่างชาติ และข้าราชการไทย เข้ามี
 บทบาทต่อชาวบ้านในชุมชนมากยิ่งขึ้น โดยกลุ่มเหล่านี้สามารถที่จะจ้างแรงงานและสู้ ค่าใช้จ่ายใน
 การดำเนินการได้เป็นระยะเวลาสั้น ชาวบ้านทั่วไปนิยมที่จะเข้ามาทำงานรับจ้างเป็นช่วงฤดู เช่น
 ในฤดูแล้งรับจ้างลากไม้ คุแลไม้ให้เกิดไฟไหม้ต้นไม้หรือท่อนซุงที่ตัดไว้แล้ว ทำถนนสำหรับช้าง
 ชักลากไม้ออกจากป่า ในช่วงที่ฝนตกหนักและน้ำในแม่น้ำมากพอจะล่องท่อนซุงตามลำแม่น้ำลงไป
 ชาวบ้านจำนวนมากจะรับจ้างทำงานร่วมกับช้างลากซุงลงไปจากหาดทรายริมน้ำและปล่อยให้ลอย
 ตามน้ำไป คุแลไม้ให้ท่อนซุงทับถมกันหรือขวางลำจนติดขัด ซึ่งมักจะเกิดขึ้นบ่อยที่ท่อนซุงขวาง
 ลำทำให้เกิดทับถมอยู่กลางแม่น้ำ ต้องเข้าไปจัดเรียงและล่องลงไปใหม่ และงานเล็กๆ น้อยๆ อื่นๆ
 เช่น ตัดไม้ต้นเล็กๆ เพื่อปลูกบ้านเรือน ทำไม้กระดานแปรรูป ตัดฟืน เก็บหวาย ยางไม้ และครั้ง
 ในป่า เป็นต้น (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546: 24-25)

นอกจากนี้ รัฐสยามก็ให้ความสนใจต่อระบบการตลาดสมัยใหม่ของกลุ่มชาวบ้านมาก
 ขึ้น แต่การค้าขายในกลุ่มชาวบ้านกันเองก็ไม่ได้มีการขยายตัวมากนัก เพราะไม่ได้รับการสนับสนุน
 โดยตรงจากรัฐสยามในด้านการลงทุน และไม่ได้รับการดูแลหรือเผยแพร่ข้อมูลเรื่องการค้าขายแบบ
 ตลาด ทำให้ชาวบ้านค้าขายในรูปแบบเดิม เพียงแต่เปลี่ยนจากระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตมาสู่
 ระบบการแลกเปลี่ยนเงินตราแทน และชาวบ้านไม่สามารถขยายไปสู่การค้าขายกับกลุ่มพ่อค้านัก
 ลงทุนกลุ่มใหม่ส่วนมากเป็นชาวต่างชาติ พ่อค้าชาวจีนรัฐสยาม ข้าราชการได้ เพราะไม่มีการ

¹⁵ สมโชติ อ๋องสกุล ได้อธิบายถึง คำเรียก ดังนี้ว่า คำว่า “ข้าเจ้า” เป็นคำเรียกไพร่พลหรือราษฎรของชาวไทยเงินที่
 อพยพติดตามเจ้านายสายราชวงศ์เชียงตุงที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เชียงใหม่เมื่อปี พ.ศ.2347 และเรียกลูกหลานเจ้านาย
 ที่มีเชื้อสายเจ้าทุกคนโดยใช้น้ำคำหน้าว่า “เจ้า” เฉกเช่นเดียวกับคำเรียกเจ้านายฝ่ายเหนือ

แรงสนับสนุนจากผู้ปกครอง การค้าที่ไม่สามารถสัมพันธ์กับระบบเดิมในช่วงอุปถัมภ์ ทำให้พ่อค้าจีนเป็นผู้อุปถัมภ์ที่สามารถทำให้การค้าขายของชาวบ้านดำเนินไปได้บ้างเล็กน้อย

ลักษณะที่สำคัญมากในการสร้างปัญหาเรื่องอาชีพที่จะนำเข้าสู่ระบบการตลาด เว้นเรื่องการขายแรงงานหรือการมีระบบจ้างแรงงานที่เกิดขึ้นกับกิจการป่าไม้แล้ว ก็มีเพียงการทำนาและหัตถกรรมแต่ละชุมชน โดยเฉพาะการทำนานั้นกลุ่มชาวนาต่างพากันเร่งการผลิตมากยิ่งขึ้นเพื่อการค้าขาย และคาดว่าอาจไม่มีการส่งภาษีผลผลิตแก่เจ้าหลวงเชียงใหม่อีกต่อไปแล้ว แต่ผลิตเพื่อค้าขายและกินภายในครัวเรือน แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะชาวนาส่วนใหญ่ไม่สามารถมีวิธีที่จะสามารถผลิตข้าวนอกเหนือไปจากฤดูฝนและขนาดพื้นที่ที่มีจำกัด ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จึงกลับไปสู่ระบบวิถีชีวิตแบบเดิมที่จะทำให้เกิดการผลิตเพื่อยังชีพมากกว่าการค้าขาย ซึ่งในระยะต่อมาพบว่า การผลิตข้าวและข้าวเปลือกของชาวนาไม่สามารถหล่อเลี้ยงครอบครัวที่มีความจำเป็นในการใช้เงินตรามากยิ่งขึ้น การผลิตข้าวจึงมุ่งแต่เฉพาะเพื่อขาย โดยเฉพาะเมื่อรัฐสยามส่งเสริมให้ชาวนาทำนา โดยเปลี่ยนจากเมล็ดพันธุ์ข้าวเหนียว ไปสู่เมล็ดพันธุ์ข้าวเจ้า เพื่อมุ่งส่งขายไปยังกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2459 โดยสมุหเทศาภิบาลมณฑลมหาสารคาม อย่างไรก็ตามการส่งเสริมครั้งนั้นก็ไม่สามารถประสบความสำเร็จมากนัก เนื่องด้วยชาวบ้านนิยมรับประทานข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้า (พูนพร พูนทจักร, 2530: 59)

ต่อมาเมื่อเชียงใหม่สร้างเส้นทางรถไฟสำเร็จ ในปีพ.ศ.2464 ในช่วงขณะที่ดำเนินการก่อสร้างรถไฟสายเหนือนับแต่ปี พ.ศ.2440 นั้น ปรากฏว่า รถไฟสายเหนือขยายมาถึงสถานีลำปางเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2459 และอีก 5 ปีถัดมาการก่อสร้างเส้นทางรถไฟไปมาถึงเชียงใหม่ ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2464 รวมเวลาการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ 24 ปี ดังนั้นปัญหาเรื่องการก่อสร้างรถไฟ จึงเป็นเรื่องของแรงงาน โดยแรงงานชาวจีนถูกสร้างให้ก่อสร้างจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมา เมื่อมาถึงภูเขาทำให้แรงงานชาวจีนได้รับความยากลำบากล้มตายจำนวนมาก จึงได้เปลี่ยนเป็นการจ้างแรงงานอีสานและชาวพื้นเมือง (พูนพร พูนทจักร, 2530: 71) การพยายามที่จะสร้างเส้นทางรถไฟของรัฐบาลสยามขณะนั้น เพื่อเป็นการต่อสู้ทางการเมืองของชาวต่างชาติ อาณานิคมที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเชียงใหม่ ซึ่งได้ริเริ่มสร้างเส้นทางคมนาคมภายในเมืองเชียงใหม่อย่างแข็งขัน

การเปลี่ยนแปลงเชียงใหม่เพื่อคานอำนาจของต่างชาติขณะนั้น การสร้างเส้นทางรถไฟจึงเป็นสิ่งที่สำคัญมาก โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจของเชียงใหม่ ความพยายามที่รัฐสยามจะเปลี่ยนการแลกเปลี่ยนระบบเงินตราของกงสุลอังกฤษที่นำมาใช้เป็น “รูปี” ของพม่า ที่ต้องการเปลี่ยนเป็นระบบเงินตรา “บาท” แบบสยาม ซึ่งพยายามแทรกแซงอยู่นานประสบความสำเร็จได้เพราะการ

ค้าขายผ่านการรถไฟ วิ่งตรงถึงกรุงเทพฯ ในขณะที่ชุมชนเมืองเชียงใหม่เอง ได้มีการปรับเปลี่ยนมาใช้ระบบเงินบาทแทนพอสสมควรจากการเก็บภาษีที่ดิน และภาษีอื่นๆมานับแต่ปี พ.ศ.2442 แล้ว

ดังนั้นจึงพบว่าในยุคนี้ มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสนับสนุนการเข้ามาของระบบทุนนิยมตะวันตกสร้างความมั่นใจให้กับการลงทุนของต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งธุรกิจป่าไม้ การค้าขายสินค้าสำเร็จรูปจากตะวันตก และการเข้ามาลงทุนค้าขายสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคของพ่อค้าจีนเพื่อสนองความต้องการสินค้าเฉพาะของกลุ่มข้าราชการไทยและชุมชนชาวตะวันตก ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจของภาคเหนือเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราอย่างช้าๆ นอกจากนี้การปฏิรูประบบภาษีที่ยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานและเก็บเงินค่าหัวหรือภาษี 4 บาท จากชายฉกรรจ์อายุ 18-60 ปี แทน ทำให้ชาวบ้านต้องหันไปทำการผลิตเพื่อขาย หรือรับจ้างเพื่อจะได้เงินมาเสียภาษีให้แก่รัฐ คนที่หาเงินไม่ได้ก็ต้องขายที่ดินทรัพย์สินเพื่อเสียภาษีหรือหนีไปอยู่ในเขตที่อยู่ห่างไกลออกไป บางคนหนีออกไปอยู่เมืองชายแดนพม่าและลาว ชาวบ้านที่มีทุนรอนอยู่บ้างจะเริ่มทำการค้ามากขึ้น โดยนำสินค้าจากท้องถิ่นของตนเองไปขายยังพื้นที่ขาดแคลนและซื้อสินค้าต่างถิ่นมาขาย อย่างไรก็ตามในระยะแรกแม้รัฐจะเริ่มเข้ามาเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากชุมชนหมู่บ้านได้มากขึ้น แต่ก็ยังไม่ถึงชุมชนอย่างแท้จริง ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงผลิตเพื่อบริโภคเองมากกว่าขาย และอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติยังอยู่กับชุมชน (รัตนาพร เศรษฐกุล, 2546: 34-35)

ชาวบ้านในชุมชนหมวดวัดคูโบสถ์ทั้ง 9 ชุมชน ทุกครัวเรือนยังคงทำการเกษตรกรรมเช่นเดิม เมื่อได้ผลผลิตก็นำไปขาย เช่น นำข้าวไปขายเพื่อได้เงินมา ภาษีของชุมชนที่เรียกว่าชฎหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น เครื่องเงิน เครื่องเงิน เครื่องหนัง ฯลฯ ต่างเร่งการผลิตเพื่อสามารถนำส่งไปขายยังตลาดต่างๆ หรือพ่อค้าชาวจีนที่เริ่มเข้ามาขอซื้อที่ดินของชาวบ้านในชุมชนเพื่อตั้งร้านค้ารับซื้อหัตถกรรมของชาวบ้านในชุมชน เพื่อนำไปขายอีกต่อหนึ่งโดยส่งไปทางรถไฟไปค้าขายยังกรุงเทพฯ การค้าขายสินค้าหัตถกรรมของชุมชนยังคงดำรงอยู่มาจนถึงช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 นับแต่นั้นมาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเชียงใหม่ก็ยิ่งเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งด้านสังคมเศรษฐกิจ หรือแม้แต่การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางกายภาพของชุมชนเชียงใหม่ และนั่นนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง

ชุมชนวัดหัวฝายเติบโตมาพร้อมกับการเติบโตและเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเมืองเชียงใหม่ ความสำคัญของชุมชนวัดหัวฝายก็คือ เป็นชุมชนที่อยู่ในระบบการจัดการเหมืองฝาย ซึ่งเป็นที่มาของชื่อวัดหัวฝาย หัวฝายเป็นส่วนที่สำคัญที่เป็นต้นน้ำของเหมืองฝาย ระบบเหมืองฝายนับว่ามีความสำคัญมากต่อการเป็นอยู่ของชาวบ้านในเชียงใหม่และล้านนา ความสำคัญต่อปากท้องของชาวบ้านที่มีต่อระบบเหมืองฝายมีผลต่อสภาพทางด้านผลผลิตด้านเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพ

หลักของชุมชน นอกเหนือไปจากการเลี้ยงปศุสัตว์เช่น วัว กระบือ ม้า เป็ด ไก่ ฯลฯ เหล่านี้ งานของรัตนพร ได้อธิบายถึงภาพความสำคัญของระบบเหมืองฝายว่า หากขาดเสียซึ่งระบบเหมืองฝายแล้วจะเกิดผลเสียหายมากขนาดไหน โดยยกตัวอย่างการเสียหายจากระบบเหมืองฝายจากการทำกิจการป่าไม้ที่ ท่อนซุงได้ไหลไปติดอยู่หลังฝายทำให้ฝายแตก จนไม่สามารถเก็บน้ำไว้ใช้หล่อเลี้ยงพืชสวนไร่นาตลอดปี การขาดแคลนน้ำมีผลให้หลายชุมชนกลายเป็นเมืองแห้งแล้ง กรณีเมืองลำปาง และแพร่ที่เกิดทุพภิกขภัยในปี พ.ศ.2435 ที่ทำให้ชาวบ้านอยู่ภายใต้ภาวะแห้งแล้ง ชาวบ้านต่างอดอยากจำนวนมาก และต่างพยายามอพยพหนีความแห้งแล้งไปยังที่ต่างๆ ขณะที่ชาวบ้านบางส่วนยังคงอยู่ในพื้นที่เดิมต้องขาดการพืชที่เรียกว่า “กลอย” มาหุงปนกับข้าวเพื่อเพิ่มปริมาณอาหารให้พออิ่ม โดยมีมิชชันนารีได้เดินทางไปพบได้บรรยายอย่างน่ากลัวว่า “...มากกว่าสามสิบคน อดตายในหมู่บ้านทางใต้ของแม่น้ำจากบริเวณที่เราอยู่(ลำปาง)...ผู้ประกาศศาสนารายงานว่า พบศพในบ้านที่ถูกทิ้งร้าง จึงได้จุดไฟเผาบ้านและศพที่นอนอยู่ในบ้านนั้นดังกล่าว ได้พบบ่อน้ำของหมู่บ้านเต็มไปด้วยศพของคนที่อดตาย ซึ่งเพื่อนบ้านหมดแรงที่จะช่วยเผาให้ ยังพบคนตายและคนนอนรอความตายข้างถนนอีก...” ลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นว่า ระบบเหมืองฝายมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง แต่ไม่ได้รับความสนใจจากรัฐบาล เพราะขณะนั้นรัฐสยามมุ่งเน้นแต่การเมือง เช่น การสร้าง เส้นทางรถไฟไปยังเชียงใหม่ก่อนการปรับปรุงการชลประทานที่กำลังเกิดปัญหาใหญ่ภายในล้านนา(รัตนพร เศรษฐกิจ, 2546: 22-23) ดังนั้น ระบบเหมืองฝายจึงไม่ได้รับการปรับปรุงซ่อมแซมอย่างเช่นที่เคยมีระบบประเพณีกระทำกันทุกอย่างตามแบบประเพณีโบราณ ทำให้ระบบชลประทานที่หล่อเลี้ยงระบบเศรษฐกิจของเชียงใหม่และล้านนาได้ประสบกับเหตุต่างๆ นานา ปัญหาที่ชาวบ้านประสบเรื่องเหมืองฝายจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่ง

ในช่วงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของเชียงใหม่และเมืองล้านนาอื่นๆ รัฐบาลสยามขณะนั้นต้องการแก้ไขปัญหาการปกครองและความสงบเรียบร้อยแก่ประเทศชาติ ดังนั้นการสร้างทางรถไฟจึงเป็นการแก้ไขปัญหได้ในระดับหนึ่ง แต่สำหรับการพัฒนาและดูแลระบบเหมืองฝายนั้นรัฐบาลสยามไม่ได้มีผลประโยชน์ ระบบเหมืองฝายเป็นประโยชน์เฉพาะกลุ่มชาวบ้านเท่านั้น จึงไม่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาดังกล่าว (รัตนพร เศรษฐกิจ, 2546: 23) อย่างไรก็ตามการดูแลเหมืองฝายก็ยังเป็นงานที่สำคัญของชาวบ้าน อย่างกรณีชุมชนหัวฝาย กลุ่มชาวบ้านของชุมชนก็ยังดูแลระบบเหมืองฝายของตนเพื่อผลประโยชน์ในการเพาะปลูก ดังนั้นทุกหลังคาเรือนจึงต้องเข้ามาช่วยกันดูแลกันเอง โดยที่รัฐบาลไม่เข้ามาให้ความช่วยเหลือเลย งานของรัตนพร ได้พยายามอธิบายภาพการดูแลเหมืองฝายของชาวบ้านว่า “...ทำความสะอาด ขุดลอกลำเหมืองไม่ให้มีเศษดินตะกอนสะสมซ่อมแซมคลองส่งน้ำและฝายให้แข็งแรงหรือสร้างใหม่ทุกปี หมั่นตรวจดูแลความแข็งแรงในฤดูน้ำหลาก ไม่ให้ฝายถูกทำลาย ซึ่งจะส่งผลให้พืชเสียหาย งานเหล่านี้ทำด้วยแรงงาน

คน ไม่มีเครื่องมือ เครื่องใช้หุ่นแรง มักทำโดยครอบครัวที่มีที่นาที่ “กินน้ำ” จากลำเหมืองดังกล่าว...” (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546: 21-22)

ความสำคัญของการจัดระบบเหมืองฝายของชุมชนเกษตรกรรมจึงนับว่ามีความสำคัญยิ่งมาแต่โบราณของชุมชนล้านนา วัดหัวฝาย นับเป็นวัดหนึ่งที่ทำให้ความสำคัญต่อระบบเหมืองฝายกับชุมชน และแม่น้ำแม่ข่าที่ไหลผ่านมายังชุมชนและผ่านหน้าวัดเป็นจุดผันน้ำที่สำคัญของชุมชนในอดีตจึงพบว่าบริเวณรอบๆวัดหัวฝายจะเป็นทุ่งนากว้างขวางของชาวบ้านจะตั้งชุมชนอยู่ถัดไปทุ่งนาบริเวณรอบของวัดหัวฝายนี้จะมีสภาพเออะเอะ เพราะเป็นแอ่งรับน้ำจึงเต็มไปด้วยน้ำ ชาวบ้านจึงมักเอาปูไปทำอาหาร เรียกอหารนี้ว่า “น้ำปู” ดังนั้นจึงมีระบบความเชื่อของชาวบ้านกันว่าน่าจะมี “ปูทองคำ” อาศัยอยู่ใต้ฐานเจดีย์ของวัดแห่งนี้ ชาวบ้านโดยทั่วไปจึงเรียกวัดแห่งนี้ชื่อหนึ่งว่า “วัดน้ำปู” หรือ “วัดหัวฝายน้ำปู” จึงได้มีการสันนิษฐานกันว่า ชุมชนหัวฝายแห่งนี้น่าจะเป็นแหล่งผลิตน้ำปูเพื่อการค้าขายด้วย ส่วนที่อื่นๆที่เป็นชุมชนอยู่ใกล้เคียงกัน เช่น ชุมชนวัดนันทารามก็จะทำเครื่องเงินกันเยอะมาก ชาวชุมชนหัวฝายก็จะไปช่วยญาติพี่น้องที่อยู่ในชุมชนนันทารามทำเครื่องเงินด้วย ชุมชนหัวฝายจะช่วยในการเขียนลาย หรือกริดลาย(สัมภษณ์ พระสมุห์ประดิษฐ์ ทินนุญา โฉ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย วันที่ 26 มีนาคม 2549)

ระบบการทำนาของชาวบ้านแห่งนี้จะใช้แม่น้ำแม่ข่าเป็นแม่น้ำสายหลัก น้ำแม่ข่านี้มีต้นน้ำจากดอยสุเทพ ไหลผ่านมาทางแม่น้ำท่าช้างและแม่น้ำท่าหยวกที่บริเวณเชิงดอยสุเทพแล้วไหลไปรวมกันที่หนองบัวเจ็ดกอนั้นก็จะไหลผ่านตัวเมืองเชียงใหม่ โดยน้ำแม่ข่าจะไหลโอบตัวเมืองหรือเวียงเชียงใหม่มานับแต่สมัยราชวงศ์มังรายเป็นต้นมาแล้ว ทำให้ชุมชนที่อยู่ในบริเวณนี้แต่อดีตได้ใช้เส้นน้ำสายนี้หล่อเลี้ยงไร่นามาโดยตลอดจนชุมชนเมืองเชียงใหม่อื่นๆ ทั่วไปในเมืองเชียงใหม่และบริเวณรอบนอก

การเปลี่ยนแปลงระบบบ้านเมืองเชียงใหม่ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเองเริ่มถูกรุกล้ำจากพ่อค้าแม่ค้าหรือนักลงทุนชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองเชียงใหม่จำนวนมาก การที่ชาวบ้านไม่สามารถหาอาชีพอื่นๆนอกเหนือไปจากระบบการเกษตร การทำหัตถกรรมพื้นบ้าน และการรับงานแรงงาน ทำให้ไม่สามารถแก้ไขปัญหาเรื่องการดำเนินชีวิตได้ดีนัก ทางเลือกที่ชาวบ้านทั่วไปขณะนั้นมักกระทำก็คือ การรับจ้าง เช่น ชาวบ้านบางส่วนได้รับจ้างเลี้ยงปศุสัตว์ให้แก่พ่อค้าชาวไทใหญ่ พ่อค้าป่ากีสถาน พ่อค้าฮ่อที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันที่ทุ่งช้างคลานมากขึ้น แหล่งผลิตเนื้อสัตว์และเครื่องหนังต่างๆเริ่มต้นจากแหล่งการค้าที่ทุ่งช้างคลาน ทำให้ระบบการค้าและระบบการรับจ้างมีการขยายเพิ่มมากขึ้นตามความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัวภายในเมืองเชียงใหม่และบริเวณใกล้เคียง

สิ่งที่นับได้ว่ามีความสำคัญกับความเป็นชุมชนมากที่สุดนั้นก็คือ ชุมชนได้ยึดหลักแนวคิดเรื่อง “การอุปถัมภ์” จากกลุ่มผู้ปกครอง หรือกลุ่มผู้มีอำนาจในบ้านเมืองมาโดยตลอด การเปลี่ยนแปลงชุมชนหัวฝ้ายจึงนับว่าเกิดมาจากการเปลี่ยนแปลงการให้อุปถัมภ์ของกลุ่มผู้มีอำนาจในการปกครองของบ้านเมือง การเปลี่ยนแปลงจากผู้อุปถัมภ์เจ้าหลวงเชียงใหม่ มาเป็นกลุ่มอุปถัมภ์เจ้าหลวงและข้าราชการจากรัฐสยามหรือรัฐกรุงเทพฯ¹⁶ กลุ่มชาวต่างชาติหรือกลุ่มมิชชันนารี และกลุ่มพ่อค้าชาวจีนใหม่ที่อพยพมาจากกรุงเทพฯ ซึ่งมีบทบาทที่สำคัญมากยิ่งขึ้นแก่เมืองเชียงใหม่ และควบคุมระบบเศรษฐกิจและการเมืองที่สำคัญๆ ของเชียงใหม่ในระยะต่อมา

การเร่งการผลิตเพื่อการค้าขาย ส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนหัวฝ้ายได้เร่งการผลิตพืชผลการเกษตร โดยเฉพาะการเร่งการผลิตข้าว ซึ่งนับว่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา “ข้าว” เป็นสินค้าเพื่อการส่งออกที่สำคัญของไทย โดยกำหนดให้ข้าวกลายเป็นสินค้าหลักในการส่งออกได้อย่างเสรี และรัฐบาลได้มีการสนับสนุนให้ขยายเนื้อที่ทำการเพื่อเพิ่มผลการผลิตข้าว เมืองเชียงใหม่เอง ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ได้มีการส่งเสริมให้มีการผลิตข้าวแก่ชุมชนทุกชุมชน และเพิ่มเนื้อที่ขยายการทำนามากยิ่งขึ้น ชาวบ้านที่อยู่ต่างอำเภอได้มีการถ้างป่าเพื่อเพิ่มเนื้อที่การผลิตข้าว ในขณะที่ชุมชนในเมืองเช่นชุมชนหัวฝ้าย ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินนับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาโดยพ่อค้าชาวจีนที่อพยพมาจากกรุงเทพฯ ได้เริ่มกวาดซื้อที่ดินบริเวณภายในเมืองและรอบนอก การที่มีนโยบายเพิ่มการผลิตมากยิ่งขึ้น มีผลให้รัฐบาลผลักดันให้ดำเนินนโยบายขยายที่ทำนากัน และสนับสนุนโครงการใหญ่เพื่อมุ่งพัฒนาที่ดิน ทำให้เกิดเจ้าที่ดินรายใหญ่หรือเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ขึ้น การจับจองที่ดินของชาวนาจากกลุ่มผู้ปกครองในระยะนี้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในเรื่องการถือครองที่ดิน กล่าวคือ หนึ่งสถานภาพของเจ้าที่ดินหรือเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ นายทุนเจ้าของโรงสีและกลุ่มพ่อค้าคนกลาง และกลุ่มที่ สอง คือ สถานภาพของกลุ่มชาวบ้านชาวนา (ชิตา สาระยา, 2544: 84-86) และการก่อเกิดที่สำคัญในยุคนี้ก็คือ “การสะสมทุนหรือการเป็นแหล่งทุน” ที่เกิดขึ้นในสังคมแบบใหม่ขึ้น

¹⁶กรุงเทพฯ คือ นามของพระนครหลังจากได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองพระเจ้ากรุงธนบุรี(พระเจ้าตากสิน) มาเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2358 ได้พระราชทานนามพระนครใหม่เป็น “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยามหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์” ซึ่งนับได้ว่าเป็นการสร้างพระนครและพระมหาปราสาทราชานิเวศน์ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา. ข้อมูลจาก สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2545 อ้างใน หรรษา เศรษฐเมธีกุล นิตยสาร กิรินทร์ ปีที่ 23 ฉบับที่ 9 ประจำเดือนกันยายน 2549 หน้า 32.

สิ่งที่เกิดขึ้นในระบบการทำมาหากินของชาวบ้านชุมชนหัวฝายก็คือ การทำนาที่จำกัดบริเวณพื้นที่นาเพื่อการผลิตเพื่อขายมากกว่าการผลิตเพื่อยังชีพทำให้กลุ่มชาวบ้านชานาเริ่มมีปัญหาในระบบการผลิตเฉกเช่นเดียวกับกลุ่มชาวบ้านชานาทุกชุมชนก็คือ การมีปัญหาเรื่องการ “ตกเขียว” ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในสังคมชาวบ้านชานาที่ยังไม่สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงในเรื่องอุปถัมภ์ได้ โดยเฉพาะยังมีพื้นที่เร่งแข่งขันเรื่องการผลิตข้าวมากขึ้นเท่าไร การขยายพื้นที่ทำนามากขึ้นเท่าไร ชาวบ้านชานาก็ไม่สามารถที่จะพัฒนาระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มาใหม่พร้อมกับระบบการค้าขายแบบทุนนิยมที่ไม่คุ้นเคยได้ ดังนั้น การกำหนดราคาข้าวในการซื้อขายระหว่างพ่อค้าชาวจีนและชาวบ้านชานาพบว่า ในระยะแรกการกำหนดราคาข้าวเจ้าของโรงสีข้าวจะกำหนดราคาข้าวไปโดยปริยาย แต่เมื่อโรงสีข้าวและกิจการข้าวในเชียงใหม่ได้มีการขยายมากยิ่งขึ้นก็พบว่า ชาวบ้านชานาที่ปลูกข้าวอยู่ห่างไกลโรงสีนั้น พ่อค้าคนกลางจะสร้างโอกาสในการกำหนดราคาข้าวได้ตามชอบใจ ชานาต้องการขายข้าวเปลือก เจ้าของโรงสีก็ต้องการซื้อ แต่ความห่างไกลทั้งระยะทางและการติดต่อสัมพันธ์ทำให้เกิดอุปสรรคและปัญหาหลายประการ จากเอกสารช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ซึ่งให้เห็นว่า พ่อค้าคนกลางมีวิธีการหลายอย่างในการติดต่อชาวบ้านชานา ตั้งแต่แลกเปลี่ยนกันด้วยสิ่งของ จนกระทั่งถึงการซื้อข้าวมากักตุนไว้ก่อนส่งให้เจ้าของโรงสี หรือบางทีบรรทุกเรือล่องลงไปขายที่กรุงเทพฯเสียเอง วิธีการที่พ่อค้าริเริ่มเอาเปรียบชานา ก็คือ นอกเหนือไปจากการใช้เครื่องชั่งตวงวัดมาตรฐานของตนเองและกตราคาแล้ว ยังใช้วิธีการอีกประเภทหนึ่งก็คือ “ตกข้าวสี” ด้วย หมายถึง การที่กลุ่มพ่อค้าให้เงินกู้ยืมล่วงหน้าแก่ชานา เมื่อได้ข้าวแล้วก็ให้ชานานำข้าวมาขายตามราคาที่ตกลงกันไว้ ซึ่งมักจะต่ำกว่าราคาที่มีการซื้อขายปกติในขณะนั้น และมักไม่ทำเป็นสัญญา ใช้วิธีการตกลงกันเอง วิธีนี้เป็นจุดพลิกผันของการที่ชานาเริ่มต้นการเป็นหนี้สินที่ซับซ้อนขึ้น วัฏจักรของการตกข้าวจึงมีพ่อค้าคนกลางเป็นส่วนสำคัญ ทั้งในส่วนผู้ให้กู้และผู้คร่ำคร่าซื้อข้าว ดังที่ ธิดา สาระยา ได้ยกข้อมูลมาอธิบายจากรายงานการประชุมเทศบาล ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ช่วงต้นรัชกาลที่ 6 ไว้ดังนี้ว่า

“...เหตุแห่งความเดือดร้อนของชานามีอยู่ดังนี้คือ ธรรมดาชานาน้อยคนที่จะมีทุนประจำเรือนอยู่มากๆ โดยมากเป็นผู้ทำมาหาเลี้ยงชีพพอเลี้ยงอัตภาพและบุตรหลานครอบครัว เวลาจะลงมือทำนา ชานาย่อมต้องการทุนซื้อหาโค กระบือ และพรรณเข้าปลูก...ผู้ที่ไม่มีทุนรอนพอแก่การ ต้องไปกู้ยืมผู้อื่น เจ้าของทุนเรียกเอาดอกเบี้ยแรงคนทำนา เวลาต้องการทุนจำเป็นต้องกู้ไปลงทุนทำนา ครั้นทำนาพอได้เข้าเปลือกแล้ว เจ้าของทรัพย์ก็มาเร่งต้นเงินและดอกเบี้ย ไซ้แต่เท่านั้น เจ้าพนักงานก็จะเก็บค่านาในเวลานั้น ชานาไม่มีเงิน มีแต่เข้าเปลือก จะต้องรีบขายเอาเงินมาใช้หนี้ และเสียค่านา (ภาษี) ฝ่ายข้างพวกจีนที่ขึ้นไปซื้อเข้าเปลือกรู้ว่าเจ้าของนากำลังร้อนเงินก็คร่ำคร่าเข้าเสียอีกชั้นหนึ่ง” (ธิดา สาระยา, 2544: 95)

ดังนั้นเอง ชุมชนหัวฝ้ายก็มีได้หลีกเลี่ยงจากเหตุการณ์นี้ด้วย การเพิ่มหนี้สินของครอบครัวและการเริ่มทำนาเพื่อขายและซื้อข้าวมาทานเป็นเรื่องเกิดขึ้นใหม่ในชุมชน และด้วยกลุ่มพ่อค้าคนกลางเหล่านี้มักอยู่ภายใต้ร่มธงฝรั่งเศส เมื่อเกิดเหตุการณ์กรณีพิพาทระหว่างชาวบ้านชานากับพ่อค้าคนกลาง ทำให้สถานกงสุลไม่ยินยอมให้ความร่วมมือกับรัฐ ถึงแม้ว่ารัชกาลที่ 6 ได้ออกกฎหมายห้ามมิให้มีการตกข้าวสีแล้วก็ตาม ยุคนี้เองชุมชนชานาได้รับผลกระทบอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อไทยและทั่วโลกเข้าสู่ยุคสงครามโลกครั้งที่ 1 ในพ.ศ.2457-2461 ซึ่งนับได้ว่าเป็นยุคของการตกต่ำทางด้านเศรษฐกิจอย่างมาก ทั้งส่วนของพ่อค้าคนกลางและชาวบ้านชานาทั่วประเทศ ชานาเริ่มมีการขายที่ดินอย่างเป็นเรื่องเป็นราว ซึ่งพ่อค้าที่เริ่มต้นซื้อที่ดินนั้นเป็นพ่อค้าชาวจีนที่ได้ตั้งถิ่นฐานบริเวณย่านวัดเกตุ การที่กลุ่มพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้เริ่มกว้านซื้อที่ดินของชาวบ้านในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ.2457-2461) จะเริ่มซื้อที่ดินที่นา ก่อน โดยมีการกำหนดราคากันเองตามความพึงพอใจระหว่างพ่อค้าชาวจีนและกลุ่มชานา และเริ่มที่ซื้อที่ดินจากชุมชนบริเวณประตูท่าแพ และชุมชนชาวบ้านอ่อม ชุมชนนันทาราม ชุมชนศรีสุพรรณ ชุมชนหมื่นสารวิบูลย์ ชุมชนหัวฝ้าย ชุมชนบริเวณอื่นๆ ในเมืองเชียงใหม่ เพื่อประกอบอาชีพค้าขาย โดยการเปิดร้านค้าขายสินค้าต่างๆ มากขึ้น รวมถึงบริเวณริมคลองแม่ข่าด้านตะวันออก กลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาซื้อที่ดิน มักเปิดร้านขายผ้าและฝ้าย รวมถึงของเบ็ดเตล็ดอื่นๆ กลุ่มชาวบ้านชานาที่ได้ขายที่ดินของตนมักไปซื้อที่ดินบริเวณรอบนอกเมือง เช่น อำเภอสันป่าตอง อำเภอสันทราย อำเภอแมริ่ม อำเภอสันกำแพง เป็นต้น และบางส่วนได้ไปบุกเบิกป่าเพื่อทำการเกษตรใหม่ สำหรับชาวบ้านชานาส่วนหนึ่งที่ยังมีที่ดินที่นาก็ยังคงทำด้านเกษตรกรรมของตน บางคนที่ไม่มียี่ทำกินก็เริ่มต้นด้วยการรับจ้างให้แก่กิจการป่าไม้ของชาวต่างชาติ บางส่วนรับจ้างทำนาโดยการทำนาแบบรับจ้างทำนาในลักษณะ “นาแบ่งกึ่ง” คือ เมื่อได้ผลผลิตก็จะแบ่งกันคนละครึ่งระหว่างเจ้าของนาและคนทำนา บางรายก็เก็บเฉพาะค่าหัวนา และกลุ่มที่ริเริ่มรับจ้างทำนาส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง เช่น กลุ่มข้าวดเดิม กลุ่มชาวบ้านที่ขายที่ดินทำกิน กลุ่มชาวบ้านที่มีหนี้สินจำนวนมากจากการล้มเหลวในการทำเกษตร

ลักษณะอันสำคัญของระบบการค้าขายแบบใหม่หรือการค้าขายแบบทุนนิยมสะสมได้เข้ามากระทบฐานของอำนาจทางการเมืองของเจ้าหลวงเชียงใหม่อย่างชัดเจน ด้วยกติกาแบบใหม่ที่ถูกร่างให้เกิดการทำสัญญาระหว่างกันและกัน ในรูปความเข้าใจของการกำหนดบทบาททางการเมืองการค้าระหว่าง และเป็นไปอย่างรัฐสยามต้องเผชิญก็คือ การทำสัญญาการค้าของชาวตะวันตกที่รุกเข้ามาอินเดีย ผ่านพม่า และเข้าสู่เชียงใหม่ด้วยการทำสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกัน หมายความว่า เป็นการค้าขายที่ชาวตะวันตกได้รับผลประโยชน์มากกว่าผู้รับการทำสัญญา บทบาทของเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เกิดข้อพิพาทระหว่างพ่อค้าตะวันตกและเจ้าหลวงเชียงใหม่ มีผลให้รัฐบาลสยามต้องเข้ามาทั้งด้วย

เหตุผลทางการเมืองในรัฐสยามเอง และเหตุผลการค้าที่ถูกเรียกร้องจากชาวตะวันตก ความเหนือกว่าของการใช้สิทธิและเหตุผลของชาวตะวันตก ทำให้ผู้คนของเจ้าหลวงและรัฐบาลสยาม ตกอยู่ในภาวะขั้บคั้บ และถูกบีบให้ปฏิบัติตามกติกาค่าที่ได้สัญญาไว้หลายด้าน รวมถึงภาวะการเมืองระหว่างทั้งสามกลุ่มอำนาจที่ถูกสร้างสถานการณ์ด้วยระบบเศรษฐกิจและการค้าขายแบบใหม่ จนกระทั่งในท้ายที่สุดการเกิดการคานอำนาจการเมือง ผ่านระบบการค้าขายระหว่างกันและกันจึงเกิดขึ้น เมื่อรัฐบาลสยามต้องส่งกำลังผู้คนขึ้นมาปกครองเชียงใหม่ เพื่อค้ำอำนาจของชาติตะวันตกที่รุกค้ำเข้ามามากยิ่งขึ้น รวมถึงการใช้วิธีการอันนุ่มนวลต่อรองกับชาติตะวันตก ยุทธวิธีการต่อสู้ต่อรอง การเมืองการปกครองผ่านระบบการค้าขายแบบทุนนิยม มีผลให้รัฐบาลสยามถูกบังคับทางตรงและทางอ้อมให้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการทางค้าระหว่างกันและกัน การเข้าสู่ภาวะการเมืองเรื่องการค้าขายจึงเกิดขึ้นเป็นรูปธรรม และผลัดกันต่อรูปการเมืองผ่านการค้าขายระหว่างกันรวมถึงใช้ฐานสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองผ่านการค้าขายร่วมกันด้วย

การปรับตัวเรื่องการค้าขาย นับได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงเรื่อง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนเชียงใหม่ วิธีการจัดการของกลุ่มอำนาจที่เหนือกว่าต่อพลเมืองเชียงใหม่ ถูกทำให้เกิดการระส่ำระสายระหว่างกลุ่มอำนาจของเจ้าหลวงเชียงใหม่และรัฐบาลสยาม แม้ผลกระทบต่อการช่วงชิงฐานอำนาจและเศรษฐกิจจะเข้มข้นอย่างมาก ดังเช่น ยุทธศาสตร์ของรัฐสยามที่มีต่อระบบการจัดเก็บภาษีของชาวเชียงใหม่ เพื่อต่อสู้และรีดถอนอำนาจของกลุ่มอำนาจเจ้าหลวงซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจเหนือการเมืองของเชียงใหม่ และแบ่งปันผลประโยชน์รูปแบบการจัดเก็บภาษีระหว่างกันและกัน ก่อนที่จะสามารถรวบรวมอำนาจของเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดจนลดเหลือเพียงได้ค่าตอบแทนเป็นรายเดือนและขาดการมีส่วนร่วมกับผลประโยชน์ทางการค้าระหว่างกลุ่มอำนาจชาติตะวันตกและอำนาจรัฐบาลสยามไปในที่สุด

การปฏิวัติรูปแบบการค้าผ่านวิธีคิดและทัศนคติของชาวตะวันตก นำไปสู่การแสวงหาแนวทางและการสร้างวิถีชีวิตของผู้คนในเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม การค้าขายของกลุ่มฐานคิดของอำนาจทางการเมืองเดิม ซึ่งพบว่า การค้าขายและเศรษฐกิจของเชียงใหม่แตกต่างไปอย่างสิ้นเชิงกับการค้าขายระบบทุนนิยม กล่าวคือ ระบบการค้าดั้งเดิมของชาวบ้านเชียงใหม่ เป็นการค้าขายที่ใช้ในชีวิตประจำวันมากกว่าการเก็บสะสม และอำนาจที่มีสิทธิที่จะสะสมก็คือกลุ่มที่มีอำนาจ เช่น กลุ่มอำนาจทางการเมือง และกลุ่มอำนาจเสมือนตัวแทนอำนาจเหนือการเมือง มีสิทธิพิเศษที่จะสามารถสะสมฐานสมบัติที่อาศัยอยู่ในรูปธรรมของอัตรากอง ทองเหลือง ทองแดง นาก เงิน และทองคำ ในรูปผลิตภัณฑ์หรือเครื่องประดับต่างๆ มิใช่การสะสมแบบเงินตรา และเงินตราที่ถูกสร้างขึ้นประจำเมือง ก็จะมีพระนามของเจ้าเมืองหรือเจ้าหลวงประทับ นับเป็นการค้าขายเงินตราเฉพาะผู้มีอำนาจต่อผู้มีอำนาจเท่านั้น ระดับชาวบ้านพลเมืองไพร่พลจะไม่สามารถกระทำการค้าขายแลกเปลี่ยน

กลุ่มอำนาจทางการเมืองเหล่านั้น ดังนั้นจะพบว่าการสะสมของกลุ่มอำนาจแนวราบหรือกลุ่มไพร่พลที่มีสิทธิกระทำได้อีกคือ การสะสมผลผลิตทั้งภาคการเกษตรและผลผลิตภัณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาเงินตรา ระบบความเชื่อ ความศรัทธาที่ถูกสะสมในการคิดและทัศนคติของการดำเนินชีวิตของผู้คน เชียงใหม่เรื่องของความเคารพผู้ที่อยู่สูง และกฎระเบียบของบ้านเมืองที่สั่งสมสืบทอดเป็นเวลานาน ทำให้ผู้คนเชียงใหม่ไม่สามารถเข้าไปสู่ระบบการค้าขายแบบเสรี โดยใช้วิธีการซื้อขายแบบเงินตราได้ และการสร้างนโยบายการจัดเก็บภาษีจากผลผลิตทางการเกษตรและผลผลิตภัณฑ์ต่างๆ ดังที่เคยปฏิบัติกันมานานาน ได้เปลี่ยนแปลงเป็นการจัดเก็บแบบเงินตรา ได้สร้างความทุกข์ยากแสนสาหัสแก่ผู้คนเชียงใหม่ โดยเฉพาะข้าราชการและขุนนางบางส่วนที่ซูดริตชาวบ้านชาวเมืองอย่างหนัก

กระบวนการที่สำคัญในฐานะระดับล่างอย่างชาวบ้านในชุมชนหัวฝาย ก็คือ การทำมาหากินในเรื่องการจัดระบบภาษีที่สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบต่อกระบวนการการปรากฏความเป็นหมู่บ้านหรือชุมชนไม่น้อย กระบวนการความสัมพันธ์ของอำนาจแนวราบหรือระบบความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายเครือญาติ เป็นกระบวนการที่ได้รับการกระทบกระเทือนจากระบบการจัดเก็บภาษีแบบเงินตราไม่น้อย จึงพบว่า ในสถานการณ์ช่วงการเปลี่ยนแปลงกลุ่มอาชีพประเด็นการค้าขาย ถูกทำให้กลายเป็นประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ของหมู่บ้านที่อยู่ในพื้นที่ทุ่งข้างคลานไปด้วย ซึ่งพบว่ากลุ่มที่มีปฏิริยาต่อการเปลี่ยนแปลงการค้าขายในระดับแรกก็คือ กลุ่มพ่อค้าทางบกหรือกลุ่มพ่อค้าวัวต่าง ที่สร้างพื้นที่ให้กลายเป็นแหล่งผลิตเงินตรา อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่ากลุ่มพ่อค้าวัวต่างจะสามารถผ่านพ้นวิกฤตนี้ไปได้ ทำให้เกิดระบบการค้าขายแยกออกเป็น 2 ระบบอย่างแท้จริง คือ กลุ่มพ่อค้าทางบกได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นพ่อค้าและนายทุนทำธุรกิจร่วมกันกับกลุ่มข้าราชการหรือข้าหลวงของรัฐบาลสยาม และมีความสามารถทำธุรกิจร่วมกับชาวตะวันตกได้ดีกว่ากลุ่มพ่อค้าวัวต่าง ที่ยังติดกับสภาพความเป็นเกษตรกรและมีปัญหาในเรื่องการจัดการระบบการจ่ายภาษี และการดูแลบำรุงไรสวนเรือกนาของตน การที่กลุ่มพ่อค้าวัวต่างไม่สามารถปรับสภาพให้เข้ากับระบบการค้าขายแบบใหม่ได้ ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างที่คาดการณ์ไม่ได้ อันเนื่องจากระบบการควบคุมการค้าขายของกลุ่มชาวบ้านระดับล่างที่ไม่ยึดติดกับระบบเงินตราหรือยึดถือการแลกเปลี่ยนเงินตราไม่ได้ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง กลุ่มชาวไร่ชาวนาเป็นกลุ่มที่คุ้นเคยกับการถูกควบคุมมากกว่าเป็นกลุ่มควบคุมอย่างกรณีพ่อค้าทางบก จะมีอำนาจในการต่อรองการค้าขายระหว่างเมืองต่อเมืองรัฐต่อรัฐ สินค้ากลายเป็นเงื่อนไขในการต่อรองอำนาจทางการเมือง และกลุ่มอำนาจเสมือนตัวแทนอำนาจทางการเมืองได้เป็นอย่างดีมาแล้วแต่โบราณ และยังจัดเป็นกลุ่มพิเศษที่สามารถแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างรัฐต่อเมือง และเมืองต่อเมืองได้ เพราะถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่เชื่อมร้อยระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับรัฐ เมืองกับเมืองได้ดี หรือเปรียบเสมือนจุดการค้าของเมือง ดังนั้นกลุ่มพ่อค้าทางบกมักจะมีเงินตราของเจ้าเมืองแต่ละเมืองเป็นใบเบิกทางในการทำการค้าได้ดี รวมถึงเป็น

กลุ่มที่นำสินค้าของเจ้าเมืองไปจำหน่ายยังเมืองอื่นๆ ซึ่งแตกต่างไปจากกลุ่มพ่อค้าวัวต่างที่ถูกควบคุมการค้าขายเฉพาะเจาะจง เพียงระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน มากกว่าจะเดินทางเป็นพ่อค้าทางบก อันเนื่องมาจากการเกณฑ์แรงงานของเมือง ดังนั้นพ่อค้าวัวต่างจึงไม่สามารถไปทำการค้าขายไกลเมืองได้นานเหมือนพ่อค้าทางบก พบว่า พ่อค้าทางบกอยู่ในระบบที่สามารถควบคุมอำนาจทางการเมือง และอาจตกอยู่ภายใต้อำนาจเหนือการเมืองก็ได้ ขึ้นอยู่กับระบบการค้าขายระหว่างกัน จึงพบว่า กลุ่มพ่อค้าทางบก เช่น กลุ่มพ่อค้าชาวไทใหญ่และชาวจีนฮ่อมีระบบการค้าขายที่เติบโตได้ดีกว่ากลุ่มพ่อค้าวัวต่างทั่วไป

สิ่งที่ปรากฏก็คือ ที่ดินในบริเวณรอบวัดหัวฝายได้มีการจัดระบบการครอบครองที่ดินที่เป็นเจ้าของที่ดินของกลุ่มแขกป่ากีสถานและกลุ่มเจ้าของที่ดินที่เป็นกลุ่มชาวไทใหญ่จำนวนมาก นอกเหนือไปจากกลุ่มชาวบ้านไทจีน ที่อยู่ถัดไปจากกลุ่มที่ดินถลปนาวัดหัวฝายยังประกอบการทำงานอยู่ และเห็นท้องทุ่งนาไกลไปถึงวัดพุกเปีย วัดป่ากล้วย ฯลฯ การจัดระบบเมืองฝายยังได้รับการทำนุดูแลกันเช่นเดิม การสูญเสียอำนาจของเจ้าหลวงเชียงใหม่ทั้งอำนาจการควบคุมไพร่พลและอำนาจทางเศรษฐกิจได้เกิดขึ้นเมื่อเจ้าหลวงและเจ้านายเชียงใหม่ได้รับค่าตอบแทนค่าใช้จ่ายเป็นรายเดือนแทนค่าตอบแทนที่ได้รับการจากการค้ากับชาวต่างชาติและจากการจัดแบ่งภาษีต่างๆของเมืองเชียงใหม่ การจ่ายเงินให้แก่เจ้าหลวงเชียงใหม่ที่ทำให้สูญเสียอำนาจมากที่สุดก็คือการที่เจ้าหลวงและขุนนางรัฐสยามแบ่งระบบการจัดเก็บส่วยของชาวบ้านชาวเมืองเชียงใหม่เป็นเงินบาท และเริ่มให้เจ้าหลวงเชียงใหม่ควบคุมการจัดเก็บภาษี ซึ่งกรณีเช่นนี้ทำให้สถานะภาพของเจ้าหลวงกลายเป็นผู้ทำร้ายราษฎรของตนเอง และขูดรีดภาษีจากชาวบ้านของตน ลักษณะเช่นนี้มีผลกระทบต่อฐานอำนาจอย่างยิ่ง เมื่อเกิดกรณีพิพาทขึ้นของกลุ่มชาวบ้านที่ไม่สามารถจ่ายเงินบาทหรือจ่ายส่วยภาษีให้แก่เจ้าภาษีนายอากร และต้องเกิดการปะทะกันอย่างมากมาย ความไม่พอใจที่ถูก ทำให้เกิดภาวะเดือดร้อนทั่วไป และเกิดจากสูญเสียที่ดินทำกินของชาวบ้าน ทำให้การแสดงอำนาจการควบคุมไพร่พลเปลี่ยนไปสู่ฐานอำนาจเสมือนตัวแทนอำนาจทางการเมืองของรัฐสยามเมื่อข้าราชการและขุนนางสยามกลายเป็นตัวแทนอำนาจอันชอบธรรมในการเกณฑ์แรงงานชาวบ้านทำงานให้หลวง แต่ไม่จ่ายค่าแรงตอบแทน การไม่สามารถให้ความช่วยเหลือชาวบ้านชาวเมืองและไพร่พลของตนเองได้ของเจ้าหลวง ทำให้อำนาจของเจ้าหลวงได้ลดน้อยถอยลงอย่างมาก และอำนาจทางการเมืองและอำนาจเสมือนตัวแทนอำนาจทางการเมืองตกอยู่ภายใต้การควบคุมและครอบงำเจ้าหลวงและขุนนางรัฐสยามต่อไป

การสูญเสียอำนาจของเจ้าหลวงทำให้เมืองเชียงใหม่เกิดภาวะคับขันและระส่ำระสายอย่างหนัก การปะทะกำลังระหว่างกลุ่มอำนาจแนวราบหรือกลุ่มอำนาจเครือข่ายเชิงเครือญาติเกิดขึ้นกับทหารรักษาการณ์ประจำเมืองเชียงใหม่อยู่เสมอ การนิยามข้อขัดแย้งกับอำนาจรัฐสยามถูก

ทำให้กลายเป็นภาพอันลึกลับ เมื่อถูกแขวนไว้กับชะตาชีวิตของเจ้านายฝ่ายเหนือหญิงพระองค์หนึ่งที่อยู่เมืองหลวง หรือพระราชชายาเจ้าดารารัศมี การที่การเมืองไม่สามารถปะทุขึ้นมาได้เป็นเวลานานๆ เนื่องจากไม่มีกลุ่มศัตรูที่ชัดเจนแล้ว การใช้ฐานอำนาจการเมืองกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมีที่มีต่อความเป็นเมืองเชียงใหม่ ทำให้เมืองเชียงใหม่ไม่สามารถปะทะกำลังทหารหรือกำลังของการรวบรวมกำลังช่วยเหลือฐานอำนาจของตนเองและเครือข่ายได้ ดังจะพบว่า นอกจากการสูญเสียอำนาจการควบคุมไพร่พลของเจ้าหลวงเชียงใหม่แล้ว การพยายามสุดท้ายในการรักษาสภาพเจ้านายเชียงใหม่ไว้ก็คือ การพยายามสร้างขั้วอำนาจตรงกันข้ามกับอำนาจรัฐสยาม การนิยามของเจ้าหลวงที่สร้างความหมายครั้งแล้วครั้งเล่าในเรื่อง “การฟื้นฟูมาน” ของเชียงใหม่ ทำให้รัฐสยามต้องระมัดระวังการวางท่าทีของการควบคุมอำนาจเชียงใหม่ การสร้างประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่ที่มีมาแต่อดีต ดังนั้นจึงเจ้าหลวงและเจ้านายเชียงใหม่ถูกลดอำนาจลงมากเพียงใด การโยนหาอดีตแห่งความเจริญรุ่งเรืองของเมืองเชียงใหม่ในอดีตก็เพิ่มขึ้นเท่านั้น การพยายามที่สำคัญที่สุดก็คือการรักษาพิธีปฏิบัติและพิธีกรรมของความเป็นเมืองเชียงใหม่มากยิ่งขึ้น ประเพณี วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม การใช้วิถีชีวิตรวมถึงการแต่งงาน การใช้ภาษาพื้นเมืองต่างๆ เหล่านี้ถูกสร้างให้รัฐสยามเห็นความแตกต่างและบ่งถึงการต่อต้านอำนาจรัฐสยามและไม่ยินยอมให้อำนาจวัฒนธรรมของรัฐสยามเข้ามาครอบงำ สิ่งเหล่านี้จะเห็นถึงกระบวนการพยายามรักษาตัวตนของตนเองบนฐานอำนาจทางการเมือง การสร้างรูปแบบขนบธรรมเนียมเก่าแก่ดั้งเดิมทุกประการ รวมถึงการดึงเอารากประวัติศาสตร์การกอบกู้เมืองเชียงใหม่จากพม่า และวิธีคิดอื่นๆ เพื่อต่อยอดความแตกต่างและการมีอิสระภาพและเสรีภาพจากระบบการปกครอง การมีประวัติศาสตร์อันเจ็บปวดกับการที่พม่าปกครองเชียงใหม่ยาวนานนับร้อยปี การสร้างรูปแบบดึงรากประวัติศาสตร์ทำให้เมืองเชียงใหม่ถูกสร้างขึ้นบนร่องรอยการสูญเสียอำนาจทางการเมืองการปกครองทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมืองแล้ว

ในฐานะของชาวบ้านหัวฝายเองพบว่าผลกระทบกระเทือนของการรุกรานอำนาจการครอบงำและครอบครองของรัฐสยามที่มีเหนืออำนาจเจ้าหลวงเชียงใหม่ สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือการต่อต้านและต่อสู้ให้แก่เจ้าหลวงเชียงใหม่ รวมถึงความต้องการการควบคุมกำลังไพร่พลในการจัดระบบเหมืองฝายของพื้นที่แห่งนี้ การมีกฎหมายเรื่องการระดมคนหรือการเกณฑ์แรงงานถูกห้ามมิให้เกิดขึ้นอีกต่อไป เว้นการจ้างแรงงานเพื่อการทำการ ในขณะที่กลุ่มชาวบ้านที่มีหน้าที่รับผิดชอบการดูแลเหมืองฝายได้รับผลกระทบอย่างแสนสาหัส อำนาจเสมือนตัวแทนที่เคยดำรงอยู่มีสภาพที่ไม่มีผลทางการเมืองใดๆ แต่กระนั้นพบว่า กลุ่มเจ้าหน้าที่หรือขุนนางที่เคยมีหน้าที่ในการควบคุมและเรียกไพร่พลมาทำการขุดลอกเหมืองฝายก็เริ่มกระทำผ่านสภาพความเป็นชาวเมืองปกติ อำนาจที่ยังคงหลงเหลืออยู่ของกลุ่มขุนนางเหมืองฝาย(แก่เหมือง แก่ฝาย)ถูกให้ดำรงอยู่เช่นเดิม แต่ไม่มีผลทางการเมือง หมายถึง การเรียกเกณฑ์แรงงานขุดลอกเหมืองฝายให้กระทำตามหน้าที่และบทบาท

ดังนั้นเมื่อเกิดกรณีพิพาทการแย่งชิงหัวน้ำระหว่างพื้นที่กันและกัน แก่เหมืองแก่ฝายไม่มีอำนาจการ
 จัดการเช่นเดิม ต้องได้รับการพิพาทพิจารณากับทางขุนนางรัฐสยาม ดังนั้นจากบทเรียนดังกล่าว
 การจัดการเหมืองฝาย ในเวลาต่อมาก็คือการให้อำนาจแนวราบหรือกลุ่มเครือข่ายเครือข่ายเป็น
 ผู้ตัดสินใจคดีความระหว่างกันและกัน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเข้ามาช่วยในการเจรจา การสร้างกลุ่มฐาน
 อำนาจของอำนาจแนวราบ ถูกสร้างเพิ่มพลังมากยิ่งขึ้นเมื่อการถูกรีดแรงรัดมากยิ่งขึ้น และอำนาจ
 แนวราบได้สิ้นสุดลงเช่นกันเมื่อกรณีที่ไม่สามารถจัดหาเงินตราหรือเงินบาทมาเสียภาษีพืชสวน
 ไร่นา สิ่งที่ชาวบ้านกระทำก็คือ การไม่ปลูกพืชไม้ผลใดๆเพิ่มขึ้น และสองการเผาหรือการทำลาย
 ต้นไม้ในสวนของตนเองให้ค่อยตายหรือไม่สามารถปรากฏผลผลิตได้อีกต่อไป การกำจัดการปลูก
 พืชผลไร่นา การทำลายพืชผักในไร่นาเรียกสวน ทำให้ฐานะทางด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านลดน้อย
 ลงอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน และการลดอำนาจการควบคุมไพร่พลของเจ้าหลวงลง นับเป็นการ
 สิ้นสุดการใช้ชีวิตที่สัมพันธ์กับการ ได้รับการปกป้องคุ้มครองของเจ้าหลวง ดังนั้น ชาวบ้านต่าง
 อำเภोजำนวนมากต่างมุ่งเข้าไปสู่การทำงานรับจ้าง และทำงานให้กับกลุ่มชาวจีนจากกรุงเทพฯ ที่เข้า
 มาตั้งร้านค้าถาวรมากยิ่งขึ้น การค้าขายวัวต่างหรือการค้าขายทางบกได้ลดเหลือน้อยลงหรือบาง
 แห่งสิ้นสุดจน เส้นทางค้าขายทางบกที่เคยเป็นฐานอำนาจของเมืองเชียงใหม่ได้กลายเป็นประวัติ
 ศาสตร์ของเมือง และระบบการค้าเดิมที่ค้าขายผ่านเส้นทางบก เปลี่ยนเป็นเส้นทางน้ำโดยการล่อง
 เรือค้าขายและการค้าขายผ่านเส้นทางรถไฟกับเมืองใต้หรือกรุงเทพฯแทน การที่ชาวบ้าน
 เข้าสู่การทำงานรับจ้างมากยิ่งขึ้นเพื่อแสวงหาเงินตราไว้สำหรับจ่ายให้แก่เจ้าหน้าที่ที่มาเก็บภาษี
 ต่างๆ เงินตราในความหมายของชาวบ้านกลายเป็นความทุกข์เวทนา และการถูกสร้างให้เกิดความ
 ทุกข์ยากลำบากในการหาเงินตราซึ่งไม่สามารถหาได้ทันถ่วงทีกับพืชผลผลิตของตนเพราะถูก
 ครอบงำของเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะมิอาชีพอ้อค้ำรับซื้อพืชผลด้วย การทำไร่นา
 เรียกสวนของชาวบ้านก็คือการหารายได้ให้แก่เจ้าภาษีนายอากร โดยที่ชาวบ้านแทบไม่ได้รับผล
 ประโยชน์ใดๆ จากการปลูกพืชผลเหล่านี้มากเท่าไร การลดกระแสการขูดรีดเงินตราหรือภาษีของ
 ชาวบ้าน เกิดขึ้นเมื่อกลุ่มชาวบ้านส่วนใหญ่มีความทุกข์เรื่องการหาเงินตรา การรับจ้างเป็นการ
 แสดงถึงลักษณะการหาเงินตราที่ดีที่สุดในยุคนั้น พบว่าเป็นไปพร้อมๆ กับกระแสการให้ค่าจ้างแรง
 งานมีความนิยมมากยิ่งขึ้น สิ่งที่สำคัญก็คือ การผลักดันชาวบ้านชาวเมืองไปสู่สภาวะความล้มเหลว
 ในการผลิตสินค้าการเกษตรจากการเก็บภาษีเงินตราในครั้งนี้ เป็นรากฐานอันสำคัญของการสูญเสีย
 ความชอบธรรมและสูญเสียคุณค่าของความหมายในการเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านเกษตรกรรมของเมือง
 เชียงใหม่ไป และชาวบ้านจำนวนมากเห็นการผลิตเกษตรกรรมยังยึดติดอยู่กับการเลี้ยงชีพ การส่ง
 ภาษีเงินตราเป็นส่วย สำหรับการค้าขายผลผลิตด้านการเกษตรพบว่าเป็นอำนาจอันชอบธรรมของ
 กลุ่มภาษีนายอากรที่เป็นตั้งผู้เก็บภาษี และผู้รับซื้อผลผลิตเกษตรกรรมของชาวบ้าน ดังนั้นราคาของ

ผลิตผลด้านการเกษตรของชาวบ้านจึงมีราคาต่ำมาก หรืออาจต่ำกว่าราคาภาษีอากรที่ต้องจ่ายให้แก่เจ้าภาษีนายอากร ดังนั้น การเร่งรัดให้ชาวบ้านส่วนใหญ่มุ่งไปสู่การทำงานรับจ้างเป็นรายอาทิตย์ และรายเดือนได้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ในขณะที่ฐานะอำนาจของชาวบ้านหรืออำนาจแนวราบที่เกิดขึ้นจากกลุ่มเครือข่ายเครือญาติถูกทำให้สั่นคลอนอย่างหนัก เมื่อฐานะอำนาจเครือญาติไม่สามารถให้ความช่วยเหลือในด้านความทุกข์ร้อนเรื่องเงินตรา การแสวงหาความช่วยเหลือดังกล่าว ยิ่งสร้างอำนาจอันชอบธรรมให้แก่กลุ่มมิชชันนารีที่มีนโยบายให้ทานหรือการอนุบาลดูแลผู้ตกทุกข์ได้ยากทั้งหลาย การที่ชาวบ้านชาวไร่ชาวนาต้องตกอยู่ในสถานะอันขึ้นขม และเกิดความทุกข์ในการดำเนินชีวิตภายใต้การจัดการบริหารของเมืองด้วยเศรษฐกิจระบบเงินตรา ชาวบ้านทั้งปวงที่มีปัญหาการครอบครองเงินตรา การให้นิยามความหมายของเงินตราจึงเป็นเรื่องของบาดแผลใหญ่ใจ และการสร้างทัศนคติต่อเงินตราของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านได้กลายเป็นผู้ยากไร้และยากจนอย่างสมบูรณ์แบบไปในที่สุด

ความพยายามของอำนาจแนวราบเหือกสุดท้ายก็คือ การรื้อฟื้นการค้าระบบพ่อค้าวัวต่างและหรือการค้าตลาดแบบเดิมที่ยังคงสามารถรักษาระดับการค้าขายในวิถีชีวิตที่คุ้นเคยเอาไว้ได้ การสร้าง “กาดนัด หรือกาดมั่ว” ให้เกิดขึ้นภายในชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กที่เคยปฏิบัติ ยังคงเป็นฐานอำนาจเดิมสุดท้ายที่ยังหลงเหลืออยู่ในความเป็นวิถีชีวิตอันปรากฏถึงอำนาจแนวราบที่ยังคงดำรงอยู่ ดังนั้นพบว่า กาดนัด ของชาวบ้านเชียงใหม่กลายเป็นการเยียวยารักษาสภาพความแร้นแค้นของการหาอยู่หากิน รวมถึงการแสวงหาอำนาจสิทธิอันชอบธรรมให้แก่ครอบครัวและระบบเครือญาติ รวมถึงการรื้อฟื้นสภาพความเป็นอยู่จากกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมของตนเองอยู่ การพยายามรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ เช่น การรักษาประเพณีพิธีกรรม ตลอดไปจนถึงขนบความเชื่อความคิดที่ยังหลงเหลืออยู่ทุกวันนี้ ในขณะที่การสะสมเงินตรายังไม่สามารถเข้ามาสู่การใช้ชีวิตที่แท้จริงของชาวบ้าน และการยังคงรักษาวัฒนธรรมแลกเปลี่ยนสินค้า อาหารการกิน น่าสังเกตได้ประการหนึ่งก็คือ การแสวงหาเงินตราก็ยังคงเป็นทัศนคติที่สร้างความเจ็บปวดให้กับผู้คนโดยทั่วไป จนกระทั่งถึงการนิยามใหม่ในเรื่องความยากจน ที่ถูกนิยามด้วยการสะสมเงินตราในปัจจุบันนี้ นั่นก็เป็นการสร้างการนิยามความหมายที่ทำให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำกสิกรรมทั้งหมดในเมืองเชียงใหม่อยู่ในสถานภาพของ “คนยากจน”

สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างไม่คาดคิดมาก่อนก็คือ ภาวะการเลิกทาสในปี พ.ศ. 2448 การเกิดภาวะการเลิกทาสทำให้ภาวะการเกณฑ์แรงงานที่เคยถูกให้เป็นกรณีพิพาทได้ลดภาวะวิกฤตลง เมืองเชียงใหม่เริ่มต้นการจ้างค่าแรงงานแก่คนทำงานให้แก่บริษัทต่างชาติด้านแล้ว ดังนั้นการที่เกิดภาวะการเลิกทาสในเมืองเชียงใหม่ถือว่าการสร้างอำนาจทางการเมืองจากรัฐสยามเกิดขึ้นโดยแท้จริง การที่ชาวบ้านถูกให้หลุดไปจากสภาพของการดูแลปกป้อง และการดูแลจากกลุ่ม

เจ้านาย กลุ่มนายเงิน และถูกหลอกล่อไปปล่อยลอยไปตามลำพัง การแสวงหางานทำเป็นภาวะหนึ่งในช่วงการเลิกทาสในช่วงต้น และยังมีทาสจำนวนมากที่ไม่ยอมหลุดออกไปจากเจ้านายหรือกลุ่มนายเงิน ความคุ้นเคยต่อระบบการปกครองตามลำดับชนชั้นยังคงไม่สามารถหลุดไปจากระบบฐานคิดและทัศนคติที่มีต่อผู้คนในสังคมในฐานความเท่าเทียมกัน ชาวบ้านจำนวนมากรู้สึกถึงอิสระจากการควบคุมการใช้แรงงาน และถูกทำให้กลายเป็นทาสของเงินตราแทน การแสวงหาเงินตราเป็นภาวะหนักยิ่งขึ้นแก่ชาวบ้านที่หลุดไปจากสภาพทาส และจำนวนมากยังคงประพฤติปฏิบัติเช่นเดิม ก็คือ การมีธรรมเนียมไปบุกเบิกป่าทำสวนทำไร่ทำนา และนำไปสู่วัฏจักรของการเป็นทาสเงินตรา เงินตราในที่นี้มีใช้การเป็นทาสที่รับใช้เงินตรา แต่เป็นทาสเงินตราที่ต้องแสวงหาเพื่อที่จะสามารถรักษาสีทธิในการครอบครองที่ดินของตน และการจัดการทำกิจกรรมของตนและครอบครัว จึงพบได้ว่า “ทาสเงินตรา” จึงเป็นการสร้างหนี้สินให้กับตนเองและครอบครัวเพื่อที่จะต้องไปแสวงหาเพื่อจ่าย มิใช่เพื่อใช้จ่ายภายในครอบครัว การที่ชาวบ้านถูกสร้างทัศนคติต่อเงินตรายังคงปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านจำนวนมากอย่างที่ได้ยกตัวอย่างในกรณีไปรับจ้างทำงานให้ชาวต่างชาติ เมื่อสามารถหาเงินมาได้ในระดับที่ต้องจ่ายภาษีที่ดิน ภาษีพืชสวน ไร่ นา แก่เจ้าภาษีนายอากรแล้ว ก็จะหยุดทำงานทันที แล้วกลับไปทำงานกิจกรรมที่ไร่นาของตนเอง สิ่งนี้เป็นการบ่งชี้ชัดยิ่งว่า วิถีชีวิตของคนเชียงใหม่ในระยะหลัง ได้สร้างฐานอันทรงคุณค่าไว้กับความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของตน การเห็นคุณค่าของเงินตราในระยะยุคนี้ เป็นเพียงฐานอำนาจทางการเมือง การสร้างคุณค่าให้กับระบบอำนาจแนวราบก็คือการรักษาฐานการค้าขายแบบดั้งเดิมไว้เป็นฐานการทำมาหากินของหมู่บ้านและชุมชน

สำหรับชุมชนหัวฝาย ชาวบ้านจำนวนมากได้รับผลกระทบเช่นเดียวกับชาวบ้านชาวเมืองทั่วไป การทำนาทำสวนได้รับการตอบสนองและมีนโยบายสร้างและผลิตข้าวมากยิ่งขึ้น การมีนโยบายของการสร้างงานผลิตภัณฑ์เช่น เครื่องเงิน เครื่องเงิน ได้รับการยอมรับเพียงมูลค่าการค้า และเป็นเพียงสัญลักษณ์ของความเป็นเมืองเชียงใหม่ การค้าขายที่ไม่คุ้นเคยกับการตลาดเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนระบบเงินตรา ทำให้กลุ่มช่างเงิน และช่างเงิน กลายเป็นเพียงแรงงานผลิตสินค้า แล้วนำไปส่งยังร้านค้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นร้านของชาวจีนที่เข้ามาตั้งร้านค้าเพื่อรับซื้อเครื่องเงินและเครื่องเงิน รวมทั้งเครื่องมือและอุปกรณ์อื่นๆ ของเมืองเชียงใหม่แล้วส่งไปขายยังกรุงเทพฯ และที่ต่างๆ การทำนาเมื่อเสียภาษีมาแล้วก็จะส่งไปขายกรุงเทพฯ ในยุคนี้พบว่า ชาวนาที่ทำนาจำนวนมากได้ขายข้าวสาร ไปจนหมดสิ้นจนต้องริเริ่มไปซื้อข้าวสารมารับประทาน นอกจากต้องซื้อข้าวสารมารับประทานแล้ว การริเริ่มการซื้อพืชผักด้วยเงินตราก็เริ่มต้นขึ้นด้วย ด้วยการจัดเก็บภาษีทำให้ชาวบ้านไม่สามารถปลูกผักพืชผลไว้กินเองได้ การจัดการชีวิตก็คือการสร้างระบบการเรียนรู้การสะสมเงินตรา ดังนั้นการแสวงหาเงินตราของชาวบ้านมีทางเลือกน้อยมาก ถ้าไม่รับจ้างแรงงานก็ขายสินค้าเกษตร ผลิตภัณฑ์เครื่องอุปโภคบริโภค หากแต่การริเริ่มดังกล่าวนี้สภาพบ้านเมือง

ขณะนั้นไม่สามารถปรับสภาพให้ชาวบ้านสามารถเติบโตในด้านการสะสมเงินตรา หรือทางเลือกในการสะสมเงินตรา พร้อมๆ กับการเพิ่มราคาของสินค้าต่างๆ ในท้องตลาดทั่วไปมากยิ่งขึ้น การไม่สามารถเข้าถึงสินค้าในท้องตลาดก็เพิ่มมากยิ่งขึ้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้บ่งถึงภาวะคับขันอีกประการหนึ่งก็คือ การที่ฐานอำนาจแนวราบเริ่มคลอนแคลนเพิ่มมากยิ่งขึ้น ผู้คนที่อาศัยอยู่ในหัวฝายเองพบว่าภาวะบ้านเมืองดังกล่าว การขายที่ดินเพื่อแสวงหาระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอันคุ้นเคยเช่นที่เคยเป็นมาคือการการย้ายไปอยู่พื้นที่ชนบท เช่น อำเภอสนทราย สันป่าตอง ดอยสะเก็ด แม่ริม แม่แตง พร้าว จอมทอง ฯลฯ การขายที่ดินในเมืองเชียงใหม่หลังจากเกิดภาวะคับขันเรื่องฐานเศรษฐกิจที่การทำมาหากินกับฐานเกษตรกรรมไม่สามารถทำได้คืน และการรุกคืบเข้ามาซื้อที่ดินอย่างรวดเร็วในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง แต่กระนั้นก็ยังปรากฏว่า ความยากจนและความทุกข์ยากของชาวบ้านยังเกิดขึ้นอยู่ทั่วเมืองเชียงใหม่

หลังจากนั้นต่อมาในช่วง สงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ.2484-2488 การค้าขายของกลุ่มชาวจีนเพิ่มมากยิ่งขึ้น ชาวต่างชาติที่เคยทำกิจการป่าไม้ได้ถูกทหารญี่ปุ่นทำร้ายอย่างทารุณ ต่างหลบหนีเพื่อเอาชีวิตรอดอย่างทรมาน หลายคนได้เสียชีวิตลง หลายคนได้เสียชีวิตระหว่างหลบหนี โดยเฉพาะครอบครัวมิชชันนารีต่างๆ ที่พยายามหลบหนีไปพม่าเพื่อไปอินเดีย แต่เสียชีวิตระหว่างเสียชีวิตเป็นส่วนใหญ่ทั้งจากภัยสงครามและการเจ็บป่วยระหว่างเดินทาง ทั้งให้กิจการป่าไม้อยู่ในมือของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนดำเนินการต่อไป ในขณะที่ช่วงวิกฤตดังกล่าว การเริ่มการค้าขายที่ดินระหว่างพ่อค้าชาวจีนและกลุ่มชาวนาได้เริ่มต้นอย่างเป็นระบบ ชาวจีนที่แต่งงานกับคนพื้นเมืองบริเวณภายในเมืองเชียงใหม่ ต่างเริ่มซื้อที่นามากยิ่งขึ้น ชุมชนในเมืองเชียงใหม่ ชุมชนที่อาศัยอยู่ในกำแพงชั้นในและกำแพงชั้นนอก รวมทั้งชุมชนรอบเมืองเชียงใหม่ ต่างขายที่นาจำนวนมาก ชาวบ้านในเมืองเชียงใหม่เริ่มกลายเป็นชาวจีนกลุ่มตระกูลต่างๆ ที่ดินที่หลงเหลืออยู่ของกลุ่มชาวจีนชุมชนในเมืองเหลือเพียงที่ดินเพื่ออยู่อาศัย บางส่วนอพยพไปอยู่นอกเมืองด้วยเกรงภัยสงคราม ยุคนี้นับได้ว่า การอพยพโยกย้ายคนในชุมชนต่างๆ เกิดขึ้นอย่างครึกครื้น เพราะภัยสงครามที่มีการทิ้งระเบิดตามจุดต่างๆ ภายในเมืองและบริเวณใกล้เคียงเนื่องด้วยกลุ่มทหารญี่ปุ่นเข้าตั้งฐานทัพภายในเวียงหรือเมืองเชียงใหม่เกือบทั้งหมด ดังนั้นจะพบว่า วัดต่างๆ ที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่กลายเป็นฐานทัพของทหารญี่ปุ่นแทบทั้งสิ้น รวมทั้งโรงเรียนของชาวจีนต่างๆ ที่เริ่มปรากฏขึ้นในเมืองเชียงใหม่

แต่ในขณะที่เศรษฐกิจส่วนรวมมีการชะลอตัวและเศรษฐกิจย่ำแย่ แต่กลุ่มการค้าของพ่อค้าชาวจีนเรื่องการค้าขายที่ดินกับครึกครื้นมากยิ่งขึ้น ดังนั้นพบว่า ที่ดินส่วนใหญ่ภายในเมืองเชียงใหม่ ที่ดินระหว่างกำแพงชั้นในชั้นนอก เป็นของตระกูลชาวจีนทั้งสิ้น เช่น ตระกูลชุตินา-นิมมานเหมินท์ ซึ่งนอกจากได้ซื้อที่ดินที่นาชาวบ้านแล้ว ตระกูลนี้ยังซื้อที่ดิน ธุรกิจ และคຸ້ມหลวงของเจ้านายฝ่ายเหนือบางส่วนด้วย นอกจากนั้นพบวก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังดำเนินธุรกิจออก

เงินกู้ด้วย โดยลูกค้าเงินกู้มีตั้งแต่พ่อค้าคนจีนรุ่นใหม่ ชาวนา และเจ้านายฝ่ายเหนือ โดยมีธุรกิจครอบคลุมพื้นที่ทั่วไปทั้งในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่และชนบทในหลายจังหวัด เช่น เชียงใหม่ ลำพูน พิชณโลก และกรุงเทพฯ ทำให้เป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ทั้งภายในเมืองเชียงใหม่และอำเภอรอบนอกจำนวนมาก ตระกูลอุณจะนำและวิบูลสันติ จะเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่ในเขตทุ่งช้าง คลาน และได้อุทิศพื้นที่ดินบนถนนวัวลายเป็นสถานที่พักพิงของเด็กกำพร้าเรียกว่า “บ้านกึ่งแก้ว” สังกัดกรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานในปัจจุบัน ตระกูลศักดิ์คาทร ตระกูลโสภโณคร ตระกูลเลียว เป็นต้น ตระกูลเหล่านี้ โดยเฉพาะตระกูลโสภโณคร ได้รับเป็นเจ้าภานายอากรเป็นเวลานาน เช่น นายอากรเต็งได้รับเลื่อนเป็นหลวงอุดรภักดิ์พานิช มหาเด็กลงในสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีธุรกิจต่างๆ เช่น การทำกิจการป่าไม้ กิจการโรงสีไฟทั่วประเทศ ลงทุนในแบงก์สยามกัมมาจล(ธนาคารไทยพาณิชย์) กิจการเรือเมล์จีนสยามทุนจำกัด กิจการร้านค้าทั้งภายในประเทศและฮ่องกง ชั่วเถา เป็นต้น และกว้านซื้อที่ดินจำนวนมากทั้งเชียงใหม่และจังหวัดต่างๆภาคเหนือ (สม โขติ อ่องสกุล, 2546: 377-381)

นอกเหนือไปจากนี้แล้ว ยังพบเจ้าที่ดินท้องถิ่นขนาดใหญ่อีกหลายตระกูลที่ทำการค้ากับญี่ปุ่นจนมีฐานะดีสามารถซื้อที่นาสะสมไว้เป็นจำนวนมาก และได้เป็นผู้นำในการเสนอรัฐบาลให้เปลี่ยนแปลงการเก็บค่าเช่าที่นาจากแบ่งกึ่งเป็นแบ่งเป็นผลผลิตให้ไร่ละ 10 ถัง (อนุ เนินหาด, 2544 อ้างในสม โขติ อ่องสกุล, 2546: 383)

ดังนั้นจึงพบว่า กลุ่มพ่อค้าชาวจีนต่างๆมีอิทธิพลและอำนาจอย่างมากทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม เศรษฐกิจในเมืองเชียงใหม่ได้รับการขยายตัวอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพบว่าในยุคนี้การใช้เงินตราในกลุ่มต่างๆได้รับความนิยมมากขึ้น กลุ่มที่สะสมเงินและที่ดินมากที่สุดก็คือกลุ่มพ่อค้าชาวจีนทั้งหมด ในขณะที่กลุ่มชาวนาที่สูญเสียที่ดินทำกินเกือบทั้งหมด โดยเฉพาะชาวนาเดิมที่อยู่ในเมือง และระหว่างกำแพงชั้นใน กำแพงชั้นนอก และชาวนาบริเวณรอบนอกบางส่วนนิยมการเช่าที่นาเพื่อการทำนาและแบ่งค่าหัวนากันมากขึ้น กลุ่มชาวนาที่รับจ้างทำนาอย่างเดียวโดยไม่มีการแบ่งหัวนาก็มีจำนวนหนึ่ง แต่การทำเกษตรกรรมของที่ดินภายในเมืองเชียงใหม่และที่ดินรอบเมืองเชียงใหม่เริ่มลดน้อยถอยลงมากยิ่งขึ้น เพราะชุมชนการค้าขายได้เริ่มการขยายตัวไปสู่อำเภอรอบนอกมากขึ้น ในขณะที่พ่อค้าแม่ขายที่เป็นชาวพื้นเมือง ไม่ได้เป็นกลจักรที่สำคัญต่อการพัฒนาและขยายตัวของเมืองเลย เหตุผลและปัจจัยที่ส่งผลให้ชาวบ้านและกลุ่มชาวนาไม่สามารถเข้าไปสู่ระบบการค้าขายหรือเศรษฐกิจได้นั้น พรพรรณ พุตระกูล ได้อธิบายไว้ว่าเมืองในสังคมไทยมิได้เป็นศูนย์กลางการค้าในประเทศและเมืองก็ไม่ก่อให้เกิดการขยายตัวของการค้าขายภายใน เพราะมีปัจจัยสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ หนึ่ง สังคมไทยมีระบบเศรษฐกิจแบบพอเลี้ยงชีพทำให้ผลิตสินค้าได้น้อยไม่พอขาย สอง ประชาชนส่วนใหญ่ทำการเกษตรและทำการค้าขายเป็น

ครั้งคราวตามฤดูกาลเท่านั้น สาม ภูมิศาสตร์ที่เป็นป่าเขาจำกัดการเดินทางติดต่อค้าขาย บางแห่งต้องรอให้ถึงฤดูน้ำหลากจึงจะสามารถเดินทางติดต่อได้ นอกจากนั้นก็มียศวรรีร้าย โรคไข้จับสั่น (มาเลเรีย) และโจรสลัดร้าย ส่วนเป็นอุปสรรคต่อการเดินทางค้าขายภายในประเทศ และที่ ระบบไพร่ทาสแต่เดิมก็ไม่อำนวยให้ผู้ขายไทยทำการค้า เนื่องจากถูกเกณฑ์แรงงานต้องไปรับใช้เจ้านายในแต่ละปีเป็นเวลาหลายเดือน เวลาที่เหลือต้องทำการผลิตในภาคเกษตรเพื่อการส่งส่วยหรืออาจถูกเกณฑ์ไปรบ ส่วนผู้หญิงที่ทำการค้าหรือเรียกว่า แม่ค้า กลุ่มผู้หญิงที่ค้าขายกลุ่มนี้ก็มีข้อจำกัดในการประกอบอาชีพค้าขายเพราะต้องดูแลรับผิดชอบการทำเกษตรกรรมของตน เนื่องจากผู้ชายในครอบครัวถูกเกณฑ์แรงงาน และผู้หญิงเองก็ไม่สามารถเดินทางไปค้าขายเองได้ ทำให้ระบบ วัฒนธรรมเดิมนี้อาจไม่เอื้อต่อการพัฒนาระบบการค้าขายได้เลย นอกจากนั้น ระบบไพร่ทาสแบบเดิมนั้นก็สอนไม่ให้เกิดความสามัคคีหรืออาจกล่าวได้ว่า ไม่นอบน้อมให้สามัคคี วิธีการเดิมนี้อาจทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพัฒนาการค้าขายได้เลย(พรพธรรม พุทธระกูล, 2532 อ้างใน ดวงจันทร์ อภาวชิรุตม์ เจริญเมือง, 2542: 114)

หลังสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 ตลอดจนถึงรัชกาลที่ 7 พบว่าได้มีการเปลี่ยนฐานเศรษฐกิจจากภาคเกษตรเป็นภาคอุตสาหกรรม แม้นับแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา รัฐบาลจะขาดเงินทุนสนับสนุนในการลงทุนต่างๆ ซึ่งพบว่า รัชกาลที่ 6 (ตลอดจนรัชกาลที่ 7) ได้มีความพยายามที่จะลงทุนด้านไฟฟ้า ประปา ไปรษณีย์โทรเลข สาธารณสุข การศึกษา ให้มีความก้าวหน้าหลายประการ แต่ในทางเทคนิคแล้วกลับเป็นไปอย่างเชื่องช้าไม่เป็นไปตามที่คาดหมาย ในขณะที่การเก็บภาษียังคงดำเนินไปเช่นเดิมไม่ได้เปลี่ยนแปลงเลยนับแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ทำให้ขาดเงินทุนอย่างหนัก(พรเพ็ญ ฮันตระกูล “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2453-2468” อ้างใน ฉัตรทิพย์ และสมภพ, 2527: 483 อ้างใน ดวงจันทร์ อภาวชิรุตม์ เจริญเมือง, 2542: 134)

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในยุค 2475 ยิ่งปรากฏการเปลี่ยนแปลงของการถือครองที่ดินมากยิ่งขึ้น และชัดเจนมากยิ่งขึ้น บ้านเมืองยังคงเกิดผลผลิตทางการเกษตรไม่มาก ภาคเกษตรก็ยังคงเป็นการเพาะปลูกที่ยังพึ่งพิงระบบธรรมชาติมากกว่าระบบการค้าขาย รัฐบาลที่นำโดยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ประกาศการให้กรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน ในปี พ.ศ.2497 มี พ.ร.บ.ประมวลกฎหมายที่ดินเพื่อให้กรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินของเอกชน เหตุการณ์ครั้งนี้มีผลให้ประชาชนจำนวนมากได้สูญเสียที่ดินทำกินอย่างมหาศาล เนื่องจากประชาชนหรือชาวบ้านจำนวนมากไม่ทราบข้อมูลที่จะต้องไปแจ้งกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินของตนแก่รัฐบาล และจากการที่ชาวบ้านต้องเสียภาษีที่ดินมาเป็นเวลานานแล้ว จึงไม่เห็นความสำคัญในการไปแจ้งรัฐบาลเพื่อให้

ออกโฉนดที่ดินของเอกชน ดังนั้นกลุ่มที่มีอำนาจคือข้าราชการในขณะนั้น ขุนนางบางส่วน ได้รับผลประโยชน์จาก พ.ร.บ.ฉบับนี้อย่างมาก (ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง, 2542: 210)

ในส่วนของชุมชนหัวฝายในขณะนั้นเรียกว่า “บ้านหัวฝาย” แม้ไม่ได้อยู่ในเกณฑ์การสูญเสียที่ดินเนื่องจากไม่ได้ไปแจ้งกรมสิทธิ เพราะบางส่วนได้ขายสิทธิให้แก่ชาวจีนไปจำนวนหนึ่งแล้ว ส่วนชาวบ้านที่เหลือต่างเช่าที่นาทำนา อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ที่ชาวบ้านในเมืองอพยพไปอาศัยอยู่รอบนอก และเหตุการณ์ที่ชาวบ้านรอบนอกอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองในช่วงนี้ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนดั้งเดิมของเชียงใหม่เฉกเช่นชุมชนหัวฝายนี้อย่างมาก

ยุคนี้เองพื้นที่โดยรอบของวัดหัวฝายต่างถูกจับจองที่ดินจำนวนมาก มีที่ดินเพียงเล็กน้อยที่ยังคงให้ชาวบ้านอาศัยอยู่รอบวัด ชาวบ้านด้านทิศเหนือของวัดเป็นกลุ่มชาวบ้านที่ซื้อที่ดินจากเจ้าของเดิมที่ย้ายออกไปรอบนอกแล้วและเข้ามาตั้งถิ่นฐานแทนเจ้าของที่ดินเดิม ซึ่งเจ้าของที่ดินเหล่านี้มีโฉนดที่ดินเป็นของตนเอง ชาวบ้านด้านหลังของวัดที่เช่าที่ดินของวัดอยู่ ส่วนด้านข้างวัดเป็นพื้นที่ที่มีชาวบ้านอาศัยอยู่ประปรายแล้วตลอดริมคลองแม่ข่า ซึ่งขณะนั้น คลองแม่ข่ามีความใสสะอาด มีสัตว์น้ำนานาชนิด ริมคลองแม่ข่าชาวบ้านที่อาศัยอยู่จะปลูกพืชผักสวนครัวไว้เพื่อรับประทาน ในชาวบ้านกลุ่มที่อพยพมาจากพื้นที่รอบนอกนี้เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ส่วนนี้มากขึ้น โดยมีอาชีพรับจ้างทำนาเช่าให้แก่เจ้าของที่ดินชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมือง สภาพบ้านเรือนจะปลูกสร้างง่ายๆ อยู่ระยะห่างกันพอสมควร ไม่มีรั้วกันระหว่างบ้าน พื้นที่นาจะกว้างขวางสามารถมองเห็นไปถึงชุมชนวัดใกล้เคียง เพราะที่ดินส่วนใหญ่แม้จะเปลี่ยนแปลงการถือครองแต่ยังไม่มีการปลูกสร้างบ้านเรือนหรือร้านค้าใดๆในชุมชนเลย ลักษณะชุมชนผ่านสายตา คุณประทีป บุญหมั่น ได้เล่าให้ฟังถึง สภาพชุมชนที่สงบ ไม่มีรถมาก เส้นทางเกวียนยังหลงเหลือให้เห็นได้ก็คือ เส้นทางถนนที่ผ่านหน้าวัดหัวฝาย ชาวบ้านและพ่อแม่ขณะนั้นยังมีอาชีพรับจ้างทำนา เวลาว่างก็จะออกมาปลาในคลองแม่ข่า สมัยอายุราว 5-6 ขวบได้ชวนเพื่อนในชุมชนด้วยกันนั่งตกเบ็ดในคลองแม่ข่าได้ปลานำไปให้พ่อแม่ได้ทำอาหาร (สัมภาษณ์ พ่อประทีป บุญหมั่น วันที่ 24 พฤษภาคม 2549)

สภาพของชุมชนวัดหัวฝายซึ่งขณะนั้นเรียกว่า “บ้านหัวฝาย” ในช่วงปีราว พ.ศ. 2480 ได้มีการอพยพของครอบครัวชาวบ้านเข้ามาอาศัยภายในบ้านหัวฝายในพื้นที่รกร้างว่างเปล่ามากขึ้น ชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่ได้เข้ามาอยู่ในบ้านหัวฝายช่วงนี้ จะมีโฉนดเป็นของตนเองเพราะทางวัดหัวฝายให้ไปแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ ดังนั้นกลุ่มที่มีโฉนดที่ดินส่วนนี้จะอาศัยอยู่กันมานาน แต่ได้อพยพกันเข้ามาจากหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านริมปิง บ้านแม่จิง บ้านระแกง เป็นต้น เช่น บ้านพ่อน้อย สุริยา ได้อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนจากบ้านริมปิงนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2480 ขณะที่มียุอายุราว 3-4 ขวบ นอกเหนือจากนี้ผู้คนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในช่วงนี้ก็ยังมีอีกหลายหลัง เช่น บ้านของพ่อจันทร์ เป็นต้น (สัมภาษณ์ พ่อน้อย สุริยา อายุ 69 ปี ชุมชนวัดหัวฝาย วันที่ 23 พฤษภาคม 2549) ในสภาพของ

ชาวบ้านที่เข้ามาอยู่ขณะนั้นนอกจากเข้ามารับจ้างทำนาให้แก่เจ้าที่ดินแล้ว ยังมีบางส่วนที่เข้ามาอยู่อาศัยในที่แห่งนี้เพราะการค้าขาย โดยใช้เส้นทางการเดินทางระหว่างอำเภอหนึ่งมาค้าขายในเมือง ก่อนที่จะปลักหลักตั้งบ้านในชุมชนแห่งนี้ เช่นกรณีลุงประสิทธิ์เดิมบ้านอยู่สันป่าตอง ต้องหาของป่าและสินค้าการเกษตรอื่นๆมาขายที่ตลาดประตูเชียงใหม่ จากระบบความสัมพันธ์ที่สนิทและรู้จักกับชาวบ้านในบ้านหัวฝายที่บางส่วนของชายฝั่งผลเกษตรที่ตลาดประตูเชียงใหม่และตลาดประตูก้อมด้วยกัน จึงได้เข้ามาพักค้างอาศัยในชุมชน โดยชาวบ้านในชุมชนจะพาไปหาเจ้าอาวาสวัดหัวฝายเพื่อขออนุญาตให้อาศัยค้างคืนที่ชุมชนได้ พอรุ่งเช้าก็เดินทางกลับบ้านสันป่าตอง ได้มีการเดินทางเช่นราว 2-3 ปี เมื่อได้พบภรรยาที่อยู่ในบ้านหัวฝาย จึงได้ปลักหลักตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านขนาดย่อมภายในชุมชนกับครอบครัว การขยายครอบครัวจึงเป็นลักษณะการสร้างบ้านในบุตริธดาในบริเวณใกล้เคียง โดยปัจจุบันครอบครัวได้มีอาชีพหนึ่งปลาทูขายตามตลาดต่างๆในเมืองเชียงใหม่ โดยมี ลูกชายและลูกสาวช่วยดูแลกิจการนี้

ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวบ้านใน “บ้านหัวฝาย” ก็ยังคงดำรงชีวิตท่ามกลางการทำนาหรือรับจ้างทำนาเช่นเดิม แต่ในพื้นที่ของบ้านหัวฝายก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้นนับแต่ พ.ร.บ.ที่ดิน พ.ศ. 2497 ของการที่รัฐได้แจ้งให้สิทธิผู้ที่ จ้างจองที่ดินก่อน พ.ศ.2497 เพื่อจะได้ออกเอกสารสิทธิให้ ชาวบ้านหัวฝายเองส่วนหนึ่งได้ไปแจ้งสิทธิซึ่งปัจจุบันชาวบ้านกลุ่มนี้มีโฉนดที่ดิน ส่วนชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งที่ไม่ยอมไปแจ้งเพราะกลัวค่าธรรมเนียมที่มีราคาสูง ทำให้ชาวบ้านบางส่วนไม่มีเงินไปเสียค่าธรรมเนียมแก่รัฐ และชาวบ้านหัวฝายบางส่วนไม่ทราบเรื่องราวดังกล่าวทำให้ ที่ดินที่ชาวบ้านดั้งเดิมอยู่กลายเป็นที่ดินของรัฐไป ในที่สุด ชาวบ้านที่ยังไม่ทราบข้อมูลบางส่วนก็ได้ขายที่ดินให้แก่ผู้มาซื้อในราคาต่ำ และเจ้าที่ดินเหล่านั้นก็ไปแจ้งสิทธิเพื่อออกเอกสารสิทธิของตนเอง และอนุญาตให้ชาวบ้านได้ใช้ที่นาในการทำนาเช่าต่อไป ที่ดินที่ชาวบ้านไม่ได้ไปแจ้งแก่รัฐ ปัจจุบันได้กลายเป็นที่ดินของรัฐประเภทต่างๆ เช่น ที่ดินราชพัสดุ ที่ดินวัด (ส่วนหนึ่งเป็นที่ดินกัลปนาวัด) ที่ดินเทศบาล เป็นต้น

ในช่วงปี พ.ศ.2481-2500 ในสมัยของจอมพล ป.พิบูลสงคราม เมืองเชียงใหม่สูญเสียพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่วัดจำนวนมาก รวมไปถึงพื้นที่ของคุ้มหลวงของเจ้าหน้าฝ่ายเหนือต่างๆ โดยราชการเข้าไปยึดครองให้เป็นพื้นที่ราชการแทน คุ้มเจ้านายฝ่ายเหนือที่ถูกราชการยึดเอาไปเป็นหน่วยงานราชการ เช่น คุ้มหลวงกลางเวียงสมัยพระเจ้ากาวิโลรส เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 6 (พ.ศ.2399-2413) ราชการเอาไปตั้งเป็นอาคารศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ คุ้มหลวงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ 7 (พ.ศ.2413-2440) และคุ้มหลวงสมัยเจ้าอินทวโรสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ 8 (พ.ศ.2444-2452) รวมไปถึงวัดร้างอีกจำนวนหนึ่ง กลายเป็นที่ตั้งโรงเรียนประจำมณฑลพายัพ หรือโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย พื้นที่คุ้มเจ้าอุปราช กลายเป็นที่ตั้ง

โรงเรียนสตรีประจำมณฑลพายัพหรือโรงเรียนสตรียุพราชวิทยาลัยหรือโรงเรียนวิมลโนทัยพายัพ ส่วนวัดร้างป่าตาล วัดสี่เสียด เป็นที่ตั้งโรงเรียน สำหรับคุ้มเจ้าอุปราชให้เป็นที่ตั้งโรงเรียน อาชีวศึกษา พื้นที่คุ้มของเจ้าอุปราชสุริยะ เป็นที่ตั้งศาลแขวง สำหรับวัดร้างของเมืองเชียงใหม่อื่นๆ ที่ถูกใช้เป็นสถานที่ราชการเช่น วัดจอกแก้ว (จ่าแก้ว) กลายเป็นสำนักงานที่ดินจังหวัด ปัจจุบันกลายเป็นสำนักงานกาชาดจังหวัด วัดกิตติ สร้างเป็นโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ วัดแสนเมืองมา สร้างโรงเรียนสอนคนตาบอดและอาคารสมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย วัดพันเสา ตั้งเป็นสำนักงานมาลเรียเขตวัดสังกา สร้างเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ วัดหอพระและวัดพันแจ่ม (พันแหลม) สร้างโรงเรียนหอพระ วัดศรีบุญเรือง สร้างสนามกีฬาและวิทยาลัยพลศึกษา วัดเชียงรุ่ง สร้างโรงพยาบาลสวนปรุง วัดเชษฐา สร้างโรงเรียนพุทธโสภณ วัดเมืองเถิน สร้างโรงพยาบาลโรคปอด (อาคารผู้ป่วยนอก โรงพยาบาลนครพิงค์) วัดอินทขิลและวัดสะคือเมือง สร้างหอประชุมติโลกราช และสำนักงานกรมการปกครองที่ดินอื่นๆ นอกเหนือไปจากนี้ ปรากฏว่า ราชการให้เอกชนเช่าสร้าง อาคารพาณิชย์และสถานประกอบการอื่นๆ เช่น บริเวณวัดร้างอยู่เกือбыี่สิบวัดที่ตั้งอยู่ตั้งแต่ประตูช้างเผือกถึงสี่แยกช่วงสิงห์ เช่น วัดพระเจ้าอมเมือง (โรงเรียนโกวิทธารง) วัดคู่ช้าง (ใกล้ป่าช้า ช้างเผือก) วัดเจดีย์แดงใน (โชตนาซอย 4) วัดเจดีย์แดงนอก (ตรงข้ามตลาดธานินทร์) วัดต้นลาน หัวเวียง วัดนางย่อง (ตลาดช้างเผือก) วัดป่าเขต (บ้านพักพนักงานธนาคารกรุงเทพ สาขาช้างเผือก) วัดป่าคา (หลังโรงพิมพ์ช้างเผือก) วัดป่าคู่ (หลังโรงภาพยนตร์มหานคร) วัดป่าตาล (ข้างธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาประตูช้างเผือก) วัดป่าอ้อย (หลังตลาดเอราวัณ) วัดปิ่นสาด (บริเวณอาเขต 1) วัดเจดีย์ ปล่อง (ตรงข้ามสถาบันราชภัฏเชียงใหม่) สำหรับวัดโลกโมฬี ซึ่งสร้างในสมัยพระเมืองเกษเกล้า พ.ศ.2071 นั้นมีความสำคัญที่เป็นอนุสรณ์สถานที่กษัตริย์ราชวงศ์มังรายนำกษัตริย์อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา มาทำบุญร่วมกันเมื่อ พ.ศ.2081 เดิมกรมศาสนาให้เช่าแปลงแรกเป็นปี่มน้ำมัน แปลงที่ตั้งสำนักงานปลุสตัดวิจังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาสำนักงานปลุสตัดวิได้ย้ายไปที่ใหม่ในปี พ.ศ.2543 ทางกรมศาสนาให้เอกชนเจ้าของปี่มน้ำมันเช่าเป็นเวลา 30 ปีแต่ถูกชาวบ้านและชุมชนสงฆ์และชนชั้นกลางของเชียงใหม่คัดค้านอย่างแข็งขันในปี พ.ศ.2544 จนในปัจจุบันวันแห่งนี้ได้บูรณะขึ้นมาใหม่ เพื่อกลับมาเป็นวัดโลกโมฬีและเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงความสัมพันธ์นั้นอีกครั้งหนึ่ง (สมโชติ อ่องสกุล, 2544 อ้างใน สมโชติ อ่องสกุล, 2546 : 86-87) เป็นต้น

นอกจากการใช้ที่ดินศักดิ์สิทธิ์ในการในธุรกิจแล้ว ยังพบอีกว่าวัดร้างจำนวนมาก เอกชนเอาไปขึ้นเป็นโฉนดที่ดินจำนวนมาก เช่น วัดเชียงสง วัดช่างหล่อ เป็นต้น(ประเสริฐ ณ นคร, 2516:24-25 อ้างใน สมโชติ อ่องสกุล, 2546: 87) และรวมไปถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่นพื้นที่ดิน บริเวณเสื่อบ้านหรือเสื่อวัด ก็ถูกนำที่ดินไปใช้สร้างอาคารของราชการจำนวนมากเช่นกัน และยังรวมไปถึงพื้นที่อุดมสมบูรณ์ เฉกเช่นบริเวณหนองใหญ่ทิวทัศน์ ก็ถูกอนุญาตให้ออกโฉนดที่ดิน

และทำการถมที่ดิน เป็นต้น(อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์อัน นิมมานเหมินทร์, 2540: 88 อ้างใน สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 87)

ความเป็นเมืองเชียงใหม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เมื่อมีการเรียกรื้อตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่นับแต่ปี พ.ศ.2492-2499 ในปี พ.ศ.2499 ได้มีมติสร้างโรงเรียนแพทยศาสตร์ ซึ่งนับได้ว่าเป็นสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาแห่งแรกของเชียงใหม่ โดยมีคณะวิเทศกิจของสหรัฐอเมริกา(USOM)ให้การสนับสนุน ต่อมาในปี พ.ศ.2507 ในยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ.2500-2506) ได้มีมติจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ขึ้น ซึ่งทางราชการได้ซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดินเพื่อสร้างมหาวิทยาลัย และนับว่าพื้นที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นับเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเดิมมาก่อน เพราะเป็นที่ตั้งของแหล่งต้นน้ำที่สำคัญของเชียงใหม่ เช่น ห้วยแก้ว ห้วยกู่ขาว ห้วยแม่ระยอง ห้วยธารชมพู ห้วยฝายหิน ดังนั้นห้วยเหล่านี้เดิมเป็นสายน้ำยาวไปถึงแนววัดฝายหิน ซึ่งเป็นการจัดระบบเหมืองฝายอีกแห่งหนึ่งในอดีต(สมโชติ อ๋องสกุล, 2544:24-25 อ้างใน สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 92-93)

ดังนั้นจะเห็นว่า พื้นที่การใช้งานเกี่ยวกับที่ดินของเชียงใหม่ก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากและรวดเร็วยิ่งขึ้น ระบบความสัมพันธ์เดิมที่เคยผูกพันกับความเชื่อและประเพณีเริ่มแยกส่วนและขาดหายไปจากความเป็นเมืองเชียงใหม่ที่เล็กลงทีละน้อย และสำหรับความเชื่อและประเพณีบางอย่างก็เริ่มลึบเลือนหายไป ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในบ้านหัวฝายซึ่งได้อพยพเข้ามามากยิ่งขึ้นอย่างเห็นได้ชัดนับแต่มีการสร้างโครงสร้างระบบสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น การก่อสร้างมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ การก่อสร้างถนนหนทางภายในเมืองเชียงใหม่ การก่อสร้างอาคารพาณิชย์ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งภายในเมืองและรอบเมืองเชียงใหม่ ได้เป็นแรงดึงดูดผู้คนที่ประสบกับภัยด้านการทำมาหากิน โดยเฉพาะการเริ่มเรียนรู้ถึงความสำคัญของระบบเงินตราของชาวบ้าน จึงต้องทิ้งไร่นารอบนอก และแยกย้ายออกหางานทำเป็นแรงงานรับจ้างประเภทก่อสร้างต่างๆจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวบ้านในบ้านหัวฝายเช่นครอบครัวของพ่อประทีป บุญหมั่น ซึ่งนอกจากมีการเริ่มต้นเป็นผู้รับเหมาก่อสร้างทั้งภายในเมืองเชียงใหม่ และเดินทางออกต่างจังหวัดเช่น กรุงเทพฯ แล้วเดินทางกลับไปรับเหมาที่เชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ครอบครัวของพ่อประทีป แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของการขยายระบบการโครงการก่อสร้างใหญ่ๆในเมืองเชียงใหม่อย่างชัดเจนว่า เพราะในเมืองเชียงใหม่เจ้าของโครงการต้องการผู้รับเหมาและแรงงานจำนวนมากไปสร้างการก่อสร้างอาคารพาณิชย์ จึงได้ชักชวนผู้คนจากต่างอำเภอรอบนอกเข้ามา แรกเริ่มมักจะเป็นญาติพี่น้องเพื่อนฝูง ต่อมาญาติพี่น้องเพื่อนฝูงก็ได้ชักชวนเพื่อนฝูงคนอื่นๆในลักษณะแรงงานชายเข้ามาทำงานในเมือง (สัมภาษณ์ พ่อประทีป บุญหมั่น วันที่ 23 พฤษภาคม 2549 ชุมชนวัดหัวฝาย) ดังนั้นการพักผ่อนในช่วงแรกจึงมีการเดินทางไปกลับ แต่ต่อมาเมื่อมีโครงการอย่างต่อเนื่องต้องพำนักในเมือง

จึงต้องอาศัยในเมืองซึ่งครอบครัวพ่อประทีป ให้พักอาศัยในบ้านหัวฝาย ซึ่งนับแต่ พ.ศ.2504 เป็นต้นมา แรงงานรับจ้างก่อสร้างที่เป็นชาวบ้านจากต่างอำเภอทยอยเข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านหัวฝาย และบ้านอื่นๆอีกจำนวนมาก ในขณะที่ชาวบ้านดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในบ้านหัวฝาย ก็เริ่มผันการค้าขาย เล็กๆน้อยๆที่ตลาดและตามแหล่งงานต่างๆ ตลาดที่ชาวบ้านเดินทางไปค้าขายก็ยังคงเป็นตลาด ประตูเชียงใหม่ ตลาดประตูก้อม รวมถึงตลาดบริเวณคุ้มหลวงเจ้าสุริยวงค์ (บริเวณโรงหนังสุริยวงค์ เดิม) กาดหลวงต่อมาเรียกว่าตลาดวโรรส รวมถึงมีชาวบ้านที่เป็นพ่อค้าแม่ค้าตามชุมชนต่างๆ ก็เริ่ม ปักหลักในเมือง ส่วนหนึ่งที่ไม่มียศรียมากพอที่จะซื้อที่ดินในเมืองเชียงใหม่ได้ ก็เข้าอาศัยอยู่ใน บ้านต่าง เช่น บ้านระแกง บ้านหัวฝาย บ้านแม่จิง บ้านริมปิง ซึ่งบ้านเหล่านี้จะอาศัยอยู่ร่วมกัน เป็นเครือญาติทั้งส่วนของชาวบ้านที่อยู่ดั้งเดิมมานาน และชาวบ้านที่เริ่มตั้งอพยพกันเข้ามาใหม่ สำหรับชาวบ้านที่อยู่ที่ดินเดิมหรือที่ดินมีโฉนดแล้ว และชาวบ้านที่เช่าที่ดินวัดหัวฝายกลุ่มนี้มีระบบ ความสัมพันธ์เป็นเครือญาติพี่น้องอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นเวลานาน ส่วนชาวบ้านที่เพิ่งจะเริ่มตั้งเข้ามา อาศัยในกลุ่มบ้านเหล่านี้มักอาศัยในที่ดินริมคลองแม่ข่าตลอดแนว ในช่วงนี้กลุ่มอาชีพของชาวบ้าน ส่วนหนึ่งยังคงมีอาชีพรับจ้างทำนาในที่ดินที่เช่าที่ดินยังไม่นำที่ดินไปใช้ในการธุรกิจหรือขายต่อให้ กับนายทุนรายใหญ่ใหม่ๆที่เริ่มอพยพกันเข้ามาลงทุนในเชียงใหม่มากยิ่งขึ้น

2.3 กระบวนการสร้าง “ชุมชนแออัด” พ.ศ.2500 ถึงปัจจุบัน

ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงเมืองเชียงใหม่ที่พลิกโฉมหน้าเมืองเชียงใหม่อย่าง ฉับพลันก็คือ การสร้างนโยบายที่มีต่อความเป็นเมืองเชียงใหม่ในเรื่อง “การท่องเที่ยว” ดังที่เป็นที่ เข้าใจและรับรู้แต่อดีตราว่า เมืองเชียงใหม่เป็นที่โปรดปรานของเจ้านายตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้น มาแล้ว เจ้านายจำนวนมากโปรดที่จะเสด็จมาประพาสที่เชียงใหม่ เพราะอากาศที่เมืองเชียงใหม่เย็น สบาย สงบ และมีความสวยงาม นอกเหนือไปจากเจ้านายแล้ว ชาวต่างชาติจำนวนมากก็ชื่นชอบ เมืองเชียงใหม่ในด้านความสวยงามและการมีอารยธรรมแบบเฉพาะ ซึ่งสถานที่ที่ทรงโปรด ประพาส เช่น แม่ฮ่องสอน อำเภอป่า ขุนยวม ล่องเรือตามลำน้ำสาละวิน ประพาสบ้านใหม่ เมือง ยางแดง ประทับบนยอดคอยอินทนนท์ เสด็จอำเภอฝาง ประพาสคอยอ่างขาง นมัสการพระเจ้าทอง ทิพย์ ที่แม่สรวย เสด็จเชียงรายทอดพระเนตรโพนช้างที่อำเภอเทิง ทอดพระเนตรการจับช้างใน พะเยียดที่เชียงแสน เสด็จล่องแม่น้ำโขงทอดพระเนตรการจับปลาบึก นมัสการพระธาตุคอยตุง เสด็จอำเภอเถิน อำเภอเถิน ออบแม่แจ่ม (อำเภอฮอด) นมัสการพระบาทสี่รอยที่แม่ริม ประพาสน้ำตก แม่กลาง แม่ยะ (อำเภอจอมทอง) เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงอีกประการหนึ่งก็คือ ความเป็นคนพื้นเมืองของเชียงใหม่ ซึ่งนับว่ามีผลนับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเรียกคนที่อยู่เชียงใหม่ว่า “ลาว”¹⁷ ดังนั้นภาพของคนเชียงใหม่ จึงถูกเรียกว่า “คนลาว” รวมไปถึงการสร้างภาพพจน์ของคนเชียงใหม่ โดยเฉพาะการสร้างความเป็นสาวเชียงใหม่ ในยุคของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ต่อละครเรื่อง “สาวเครือฟ้า”¹⁸ ซึ่งส่งผลในการสร้างภาพลักษณ์ของคนเชียงใหม่เป็นอย่างมาก ในขณะที่ทางเชียงใหม่เอง ได้มีบทละครที่มีชื่อที่ได้ประพันธ์ในสมัยเจ้าอินทวโรรสฯ ด้วยบทละครเรื่อง “น้อยไชยา-นางแว่นแก้ว” ขึ้นในปี พ.ศ. 2442¹⁹ การมีภาพลักษณ์ของความเป็นลาว จึงมีผลต่อการแสดงความเป็นคนลาว ได้หลายอย่าง ซึ่ง “ลาว” ในอดีต หมายถึงต้นราชวงศ์ลาวที่ชื่อ “ลาวจง” หรือ “ลาวจก” ภาษาบาลีว่า “ลาวจักราช” ซึ่งต่อมาก็คือ พระราชวงศ์มังรายผู้สร้างเมืองเชียงใหม่ แต่ถ้ามอง “ลาว” ในความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์หรือความเป็นชนไทย ก็คือ กลุ่ม ชาวลัวะหรือละว้า แต่ในยุครัชกาลที่ 5 สถาพระบการปกครองและระบบความสัมพันธ์ทำให้ “คนลาว” ในสายตาของคนกรุงเทพฯ และคนส่วนอื่นๆ เข้าใจว่าเป็นชนชาวไทยหรือกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่หมายถึง กลุ่มฮ่าลาว หรือฮ่าหลาว ดังที่สยามเจ้าปกครองหัวเมืองเป็นมณฑลช่วง พ.ศ.2437 เรียกดินแดนทางเหนือและอีสานว่า “ลาว” เช่น มณฑลลาวเฉียง มณฑลลาวพวน มณฑลลาวกาว รวมถึงมณฑลลาวกลาง การถูกแบ่งให้ออกไปจากความเป็นคนไทยสยามในขณะนั้น จนถึงขนาดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

¹⁷ งานศึกษาของสมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 189 อธิบายถึงเอกสารล้านนาว่า “ลาว” ให้ความหมาย “ใหญ่” หรือ “ใหญ่กว่าปกติ” ปัจจุบัน ลาว เป็นคำวิเศษณ์แปลว่า “ใหญ่” หรือ “ดีเป็นพิเศษ” เช่น การเรียกให้ข้าวหรือกลองข้าวขนาดใหญ่ทรงป้อมว่า “ไหเข้าลาว” และ “กลองเข้าลาว” เรียกคอกวัวควายว่า “จุ่มปาลาว” แปลว่า “จำปาที่มีขนาดใหญ่และหอมเป็นพิเศษ ส่วนในความหมายภาษา “ลาว” ในปัจจุบันมีความหมายถึง “มีเกียรติยิ่งใหญ่หรือยิ่งใหญ่” และรวมถึงใช้เป็นสรรพนามบุรุษที่สามหมายถึง “ท่าน”(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย(ภาคเหนือ) เล่ม 11: 5948)

¹⁸ ในปี พ.ศ.2451 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระอิสริยยศเจ้าจอมมารดาดารารัศมี ขึ้นเป็น “พระราชชายา” ในตำแหน่งพระอัครมเหสีพระองค์หนึ่ง มีงานพระราชพิธีเจริญพระพุทธมนต์เลี้ยงพระที่พระที่นั่งอัมพรสถานและเสด็จทอดพระเนตรละครเรื่องของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ที่โรงละครปริดาเลีย เรื่อง “สาวเครือฟ้า” บทละครนี้กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงดัดแปลงมาจากละครเรื่องมีชื่อของฝรั่งว่า “Madame Butterfly” , สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 171

¹⁹ การฉลองกู่ ในปี พ.ศ.2452 พระราชชายาได้นำบทละครของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เรื่อง “สาวเครือฟ้า” เรื่อง “พระลอดอนพระลอดตามไก่อ” เรื่อง “อิเหนาคอนตัดดอกคำเจียนถึงนุชบาเลี้ยงเทียน” มาฝึกในโรงละครของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ และแสดงจนเป็นที่ประทับใจผู้ชม นอกจากนั้นก็ยังมีเรื่อง “สุวรรณหงส์” เรื่อง “นารายณ์ปราบนาทก” รวมถึงทรงสร้างและอุปถัมภ์ ช่างฟ้อน ช่างชอพื้นเมือง เช่น ฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ฟ้อนมาแม่เล่ ฟ้อนมอญหรือฝัดมด ระบายเงินรำปัก ระบาย ฟ้อนม่านม้วยเชียงตา สร้างบทละครประพันธ์เรื่อง “น้อยไชยา-นางแว่นแก้ว” และกลุ่มช่างฟ้อนอื่นๆ เช่น ซอเงี้ยว เป็นต้น

ทรงมีนโยบายกำกับข้าราชการทั้งหลายที่ไปปฏิบัติราชการในดินแดนดังกล่าวไว้ว่า “ห้ามมิเรียกลาว” แม้กระทั่งบรรดามิชชันนารีที่เข้ามาในกรุงสยามช่วงรัชกาลที่ 5 ต่างก็เรียกมิชชันนารีจากเชียงใหม่ว่า “มิชชันลาว” แม้ต่อมาสมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ.2435-2458) ได้พยายามทรงอธิบายว่า คนในภาคเหนือและอีสานเป็น “ไทย” มิใช่ “ลาว” แล้วทรงห้ามมิให้ข้าราชการเรียกชาวอีสานและพ่ายพัว “ลาว” พร้อมกับให้เปลี่ยนชื่อเรียกมณฑลลาวเฉียงเป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือและมณฑลพายัพ เปลี่ยนชื่อมณฑลลาวพวนเป็นมณฑลอุดร เปลี่ยนชื่อมณฑลลาวกาวเป็นมณฑลอีสานหรืออุบล เปลี่ยนชื่อมณฑลลาวกลางเป็นมณฑลนครราชสีมา ความพยายามของสมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพที่ทรงอธิบายถึงคนในอีสานและพ่ายพัวเป็นไทยไม่ใช่ลาว มาตลอดถึงช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 5 จนวกเข้ากับกระแสชาตินิยมในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2453-2468) และรวมตลอดมาถึงกระแสชาตินิยมยุคจอมพล ป.พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481-2487/พ.ศ.2491-2500) ในการเปลี่ยนแปลง “สยาม”(Siam) มาเป็น “ประเทศไทย” (Thailand) เมื่อพ.ศ.2482 นับแต่นั้นมา คำว่า “ไทย” ได้กลายเป็นการเรียกเชิงกระแสหลักที่ถูกสร้างขึ้นอย่างมีพลัง ทำให้คำว่า “ลาว” กลายเป็นความเข้าใจว่า “เป็นพวกกลุ่มชายขอบ” ของ “ไทย” เป็นการกลายวัฒนธรรมของ “ผู้อื่น” ที่มีเชื้อไทย ในลักษณะการอธิบายเจกเช่นนี้มีความเหมือนกันกับการอธิบาย “แขก” ที่รัฐสยามเรียกดินแดนและคนภาคใต้ด้วย (สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 189-190)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงปีพ.ศ.2427 สมัยช่วงต้นรัชกาลที่ 5 มีบันทึกในจดหมายเหตุ ที่มีข้าราชการที่อยู่อาศัยที่เชียงใหม่ก่อนนั้น ได้เรียก คนเชียงใหม่ว่า “คนเมือง” ซึ่งตรงกับการเรียกของคนพม่าที่เข้ามาปกครองเมืองเชียงใหม่ และเรียกคนเชียงใหม่ ว่า “คนไทยวน” โดยคนพื้นเมืองเชียงใหม่กลับเรียกตนเองว่า “คนเมือง” ที่มีความแตกต่างจาก “คนม่าน” ที่คนพื้นเมืองเชียงใหม่เรียกพม่าที่เข้ามาตั้งชุมชนในเชียงใหม่ขณะนั้น อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากชนชั้นกลางเมืองเชียงใหม่ที่ได้รับการศึกษาระดับสูงได้ยอมรับ “คนเมือง” ที่มีบางกลุ่มสังคมเรียกคนเชียงใหม่มานับแต่ ปีพ.ศ.2427 ตลอดจนถึงการเรียกขานในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และสงครามโลกครั้งที่ 2 จวบมากระทั่งถึงปัจจุบัน ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สมโชติ อ๋องสกุล ได้อธิบายไว้ว่า อาจเนื่องมาจากการพยายามที่จะให้ “ราชวงศ์ลาว” หรือ “ลาวจังกราช” กลายเป็นความด้อยโดยเรียกคนที่อยู่ในระดับต่ำกว่า ว่า “ลาว” เพื่อต้องการที่จะแสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์ที่จะให้คนรุ่นหลังลืมเลือน “ราชวงศ์ลาวจังกราชหรือราชวงศ์ลาว” ที่เป็นต้นเค้าผู้นำในการให้กำเนิดดินแดนล้านนา เช่น เวียงพระนครพิงค์ศรีเชียงใหม่ เป็นต้น(สมโชติ อ๋องสกุล,2546:191)

นับแต่สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ก็เรียกคนเชียงใหม่ที่มีทั้ง “คนเมือง” และ “คนลาว” ควบคู่กันไป แล้วแต่ว่าใครจะเป็นผู้ขนานนามนั้น สำหรับคนเชียงใหม่และคนใน

ภาคเหนือทั่วไปเริ่มยอมรับที่จะเป็นคนไทย โดยผ่านกระบวนการการศึกษาแบบไทยและด้วยภาษาไทย และยังมีบางส่วนที่ยังมองเห็นภาพของ คนกรุง หรือคนกรุงเทพฯ เป็นภาพลักษณะของคนต่างถิ่นต่างชาติบางส่วนอยู่ ดังนั้นจะพบว่า การอธิบายความเป็นกลุ่มเป็นก้อนของตนเองเป็นสิ่งที่มิมีผลต่อ “การทอเกี่ยว” ของเมืองเชียงใหม่มาก ความพยายามที่จะสร้างความเป็นชาติไทยได้เริ่มต้นนับแต่การศึกษาด้วยภาษาไทย การสร้างอนุสรณ์สถานบุคคลสำคัญต่างๆ การสร้างบทละครวรรณกรรมต่างๆหรือแม้กระทั่งการเปลี่ยนแปลงคำหรือความหมายของคำ ซึ่งทำให้ระบบความสัมพันธ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามการให้ความหมายของคำเรียกต่างๆ เหล่านั้น เมืองเชียงใหม่ในช่วงต้นของการทอเกี่ยวจึงกลายเป็นเวทีสร้างภาพลักษณ์ของความเป็นคนเชียงใหม่ และภาพลักษณ์ของคนภาคเหนืออย่างจงใจให้เป็นเช่นนั้น

ดังนั้นจะพบว่า การแลกเปลี่ยนเชิงวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นมุมมองที่ทำให้ถูกมอง ถูกทำให้เข้าใจในระบบความสำคัญที่เข้าใจถึงความต่างและความเหมือน การสร้างระบบความสัมพันธ์ต่อความเข้าใจนั้นๆ ที่ผ่านวิธีการคิดและวิธีการพูด รวมถึงการแสดงออกให้รับรู้ระหว่างผู้สื่อสารตั้งแต่บุคคล กลุ่ม องค์กร หน่วยงาน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เองที่มีผลต่อการสร้างกระแสที่ส่งผลให้ก่อเกิดความขัดแย้งหรือความร่วมมือในเวลาต่อมา รวมถึงการเข้าถึงและการประเมินอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ลักษณะเช่นนี้เองทำให้เข้าใจว่า ผลพวงเรื่อง “สาวเครือฟ้า” ในยุคสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ส่งผลต่อภาพพจน์ของผู้หญิงเชียงใหม่ และรวมถึงหญิงภาคเหนืออื่นๆ นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้อธิบายให้เห็นถึงภาพพจน์ความเป็นเชียงใหม่ในประเด็นไว้ว่า ความเป็น “สาวเครือฟ้า” ตามบทนิพนธ์ของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งทรงดัดแปลงมาจากละครร้องของฝรั่งที่ชื่อเรื่องว่า Madame Butterfly นั้น ทำให้คนทั่วไปภายหลังรู้สึกที่เชียงใหม่เป็นเหมือน “เมืองในฝัน” ที่มี อากาศดี ดอกไม้งาม ผู้หญิงสวย และวัฒนธรรมแปลกๆ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 119-129 อ้างใน สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 88) ทำให้ภาพลักษณ์สาวเชียงใหม่มีบุคลิกลักษณะเหมือนสาวเครือฟ้าตามบทละครดังกล่าว และภาพลักษณ์ดังกล่าวก็คงยังสืบสานความเข้าใจเช่นนั้นอีกเป็นเวลานาน

อย่างไรจังหวัดเชียงใหม่ได้จัดการประกวดสาวงาม 2 เวทีคือ เวทีนางสาวเชียงใหม่ ที่สาวงามผู้เข้าประกวดต้องเป็นคนเชียงใหม่เท่านั้น และเวทีนางสาวถิ่นไทยงาม ซึ่งเป็นการเข้าประกวดจากสาวงาม 17 ภาคเหนือ โดยเริ่มต้นการประกวดครั้งแรกในงานฤดูหนาวจังหวัดเชียงใหม่ ปีพ.ศ.2481 ในบริเวณโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ซึ่งการส่งเสริมให้มีการประกวดสาวงามทั่วประเทศนั้น รัฐบาลได้มีการส่งเสริมและสนับสนุนนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2477 เป็นต้นมาแล้ว โดยสนับสนุนให้ขยายการประกวดนางงามของแต่ละจังหวัดเพื่อส่งเข้าประกวดนางสาวสยามที่กรุงเทพฯ และต่อมาเมื่อในปี พ.ศ.2482 รัฐสภาได้มีมติให้เปลี่ยนชื่อ “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย” ดังนั้น นางสาวสยามจึงต้องเปลี่ยนเป็นนางสาวไทยนับแต่นั้นมา และนับว่า การที่นางสาวเชียงใหม่

และนางสาวถิ่นไทยงาม เข้าร่วมประกวดนางสาวสยาม (นางสาวไทย) หนึ่งในสองได้รับการคัดเลือกให้ดำรงตำแหน่ง รองนางสาวสยามและนางสาวไทย ทำให้เป็นที่ภาคภูมิใจแก่คนในท้องถิ่น เชียงใหม่เป็นอย่างมาก ในปี พ.ศ.2496 และสื่อพิมพ์ทุกฉบับต่างนำภาพนางสาวระดับนางสาวสยาม นางสาวเชียงใหม่ และนางสาวถิ่นไทยงาม ขึ้นปกสีทุกฉบับ ในลักษณะดังนี้ สมโชติ อ่องสกุล ได้อธิบายถึงผลกระทบต่อการขึ้นประลองเวทีของสาวเชียงใหม่และสาวภาคเหนือไว้ว่า การทำให้พื้นที่เปิดของสตรีเพศตามวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมล้านนาถูกนำมาประกวด ในพื้นที่เปิดเหล่านี้ เพื่อสนองนโยบายระดับชาติและถูกขยายความโดยสื่อมวลชนทำให้ “ผู้ชนะ” ในเวทีกลายเป็น “สมบัติสาธารณะ” ของชุมชนชั่วขณะหนึ่ง ในขณะที่ “ผู้แพ้” บนเวทีได้กลายเป็น “สมบัติส่วนตัว” ของผู้มีอำนาจไป (สมโชติ อ่องสกุล, 2546: 89)

เมืองเชียงใหม่ยุคนี้เริ่มมีผู้ต่างถิ่นเข้ามาทำมาค้าขาย รับราชการ และอื่นๆ การค้าขายที่คึกคักในช่วงนี้คึกคักมากขึ้น การขายที่ดินและที่นาของชาวบ้านที่อยู่ละแวกชุมชนดั้งเดิมเป็นผลสืบเนื่องมาจากชาวบ้านทั่วเมืองเชียงใหม่เห็นความจำเป็นและความสำคัญของการใช้จ่ายเงินตราเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นยุคนี้ซึ่งนับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ราวช่วงปี พ.ศ.2490 เป็นต้นมา ระบบเศรษฐกิจเงินตราเฟื่องฟูมาก ชาวบ้านทุกชุมชนต่างมีความต้องการเงินตรากันเพิ่มขึ้น ในขณะที่ความจำเป็นในการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันก็มีจำนวนมากยิ่งขึ้นที่จะต้องใช้จ่ายด้วยเงินตรา เช่น จะซื้อยาสีฟัน ผงชูรส แชมพู บุหรี่ ฯลฯ รวมไปถึงสินค้าทันสมัยในขณะนั้นที่ทุกคนต้องการ เช่น จักรยาน หรือวิทยุ โทรานซิสเตอร์ ฯลฯ (วัชระ สันธุประมา, มปป. : 61 อ้างใน สมโชติ อ่องสกุล, 2546: 295) ซึ่งเดิมสินค้าเหล่านี้จะมีเฉพาะกลุ่มชั้นนำในยุคนั้นเท่านั้นที่นิยมใช้กัน ต่อมาได้แพร่หลายนิยมไปสู่กลุ่มชาวบ้านในชุมชนทั่วเชียงใหม่

เนื่องจากชาวชุมชนต่างๆ เช่น ชุมชนบ้านนันทาราม ชุมชนบ้านวัวลาย ชุมชนบ้านศรีสุพรรณ ชุมชนบ้านหัวฝ้าย ชุมชนบ้านดาววะดิงส์ ฯลฯ ซึ่งชุมชนบ้านเหล่านี้มีอาชีพเสริมนอกเหนือไปจากการทำนา ก็คือ การทำเครื่องเงิน การทำเครื่องเงิน บางส่วนแกะสลัก ฯลฯ ซึ่งสภาพเช่นนี้ทำให้การทำนาไม่เอื้อต่อการได้มาซึ่งเงินตรา เท่ากับการก่อกำเนิดมากขึ้น ทางเลือกในการขายที่นาจึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ตัดสินใจเฉพาะหน้า ดังนั้นหลังจากชาวบ้านบางส่วนเลิกทำนา การผลิตเครื่องเงิน ยังคงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายอยู่ และคาดว่าจะได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการเร่งผลิตสินค้าเพื่อขายในท้องตลาดมากขึ้น เห็นได้จากการที่กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรมได้เข้ามาส่งเสริมการทำเครื่องเงินในจังหวัดเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2494 โดยได้เริ่มจัดส่งครูผู้เชี่ยวชาญการทำเครื่องเงินจากกรมศิลปากรเข้าไปอบรมการเขียนลวดลายรดน้ำปิดทองแก่ชาวบ้าน ที่วัดลอยเคราะห์ อำเภอเมือง เชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม

ปัญหาที่ติดตามมาของการทำเครื่องเงินในยุคนี้ก็คือ การขาดแคลนวัสดุและชาวบ้านชุมชนอื่นๆ ที่ไม่มีความเชี่ยวชาญในการทำเครื่องเงินมาก่อนไม่ถนัดวิธีการ ชาวบ้านที่ยังคงทำเครื่องเงินเพื่อจำหน่ายก็ยังคงเป็นชุมชนบ้านนันทาราม บ้านดาวะดิงส์ บ้านหัวฝาย และต่อมาปีพ.ศ.2496 กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมจึงได้เข้ามาจัดการตั้งโรงงานเครื่องเงินเชียงใหม่ที่ถนนทุ่งโฮเต็ล เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และฝึกฝนเครื่องเงินและรักษาศิลปการทำเครื่องเงินแบบพื้นเมือง นอกจากนี้ยังมีชาวญี่ปุ่น มร. อิโรชิ อิโคม่า ผู้เชี่ยวชาญการทำเครื่องเงินของญี่ปุ่นจากองค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (I.L.O) ได้เข้ามาทำเครื่องเงินและค้นคว้าทดลองยางรักไทยเพื่อให้มีคุณภาพมากขึ้นในปี พ.ศ.2500 และต่อมาปีพ.ศ.2506 ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญเพิ่มอีก 2 คนคือ มร.คานนาโอะ โอกินาวาและ มร.โยซากุ มัทซึย เข้ามาช่วยงานปรับปรุงคุณภาพเครื่องเงินทำให้คุณภาพเครื่องเงินมีความคงทนมากยิ่งขึ้น มีความงามขึ้นงามมากขึ้น (กรเพชร เพชรรุ่ง, 2539: 39 อ้างใน สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 296) ผลที่ชาวญี่ปุ่นให้ความสนใจต่อเครื่องเงินของไทยนั้น พบว่า ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ขณะที่ญี่ปุ่นได้เข้ามาตั้งฐานทัพในเชียงใหม่ ทหารญี่ปุ่นเข้ากันได้เป็นอย่างดีกับชาวบ้านเชียงใหม่ มีความชื่นชอบต่อรสชาติของอาหาร รวมถึงการนิยมซื้อเครื่องเงินของชาวบ้านมาใช้ เพราะที่ญี่ปุ่นเองมีผลิตภัณฑ์เครื่องเงินเช่นกัน ทำให้เมื่อสิ้นสุดสงครามโลกแล้ว ชาวญี่ปุ่นอีกจำนวนมากยังระลึกถึงการเป็นอยู่และการใช้ชีวิตของทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยและเมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะชาวบ้านเชียงใหม่มีหน้าตา ละม้ายคล้ายคลึงกับคนญี่ปุ่นมากกว่าภาคอื่นๆ เครื่องเงินยังคงได้รับความนิยมเรื่อยๆ โดยเฉพาะเมื่อเข้าสู่ยุคการท่องเที่ยวอย่างแท้จริงนับแต่ปี พ.ศ.2512 เป็นต้นมา

ในขณะที่ชุมชนบ้านอื่นๆที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับชุมชนบ้านหัวฝาย เช่น ชุมชนบ้านฮ่อมเองพบว่า ชาวบ้านบ้านฮ่อมกำลังเผชิญกับการต่อรองซื้อขายที่ดินระลอกสองให้แก่ นักลงทุนจากต่างจังหวัดเพื่อมาลงทุนการท่องเที่ยว เพื่อให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลนับแต่ปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา ดังนั้นนักลงทุนต่างก็กว้านซื้อที่ดินเพื่อสร้างเป็นศูนย์การคมนาคม เช่น การตัดถนนสายต่างๆ ภายในเมือง เพื่อตั้งเป็นธุรกิจการค้า การท่องเที่ยวและบริการ ในช่วงนี้เทศบาลเชียงใหม่โดยนายทิม โชตนา เป็นนายกเทศมนตรี (พ.ศ.2507-2508/2508-2512/2513-2517) ได้อนุญาตกรมศิลปากรให้รื้อกำแพงเมืองชั้นในและสร้างประตูเมืองตามแบบอย่างประตูท่าแพ 5 ประตู คือ หนึ่งประตูสวนดอก สองประตูเชียงใหม่ สามประตูช้างเผือก สี่ประตูแสนปุง และห้าประตูท่าแพ (ทองหยด สุวรรณประเทศ, 2512 อ้างใน สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 200) ซึ่งการรื้อกำแพงเมืองดังกล่าว เพื่อจัดทำแผนผังเมืองหรือเวียงเชียงใหม่ เพื่อต้อนรับการการท่องเที่ยวที่จะมาถึง นับเป็นการจัดระบบโครงสร้างแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากผังบ้านเมืองดั้งเดิม

ในขณะที่บ้านหัวฝายเองก็เริ่มมีการเปลี่ยนชุมชนทางกายภาพมากขึ้น หลังจากที่โรงฆ่าสัตว์เทศบาลเชียงใหม่ได้ย้ายเข้ามาตั้งที่ถนนสุสานช้างคลานในปีพ.ศ.2498 แล้ว ต่อมาในปี

พ.ศ.2509 ความหนาแน่นของชุมชนก็เพิ่มมากขึ้นอีกครั้งหนึ่งเมื่อ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์ได้ย้ายเข้ามาตั้งอยู่ตรงข้ามโรงฆ่าสัตว์และในเวลาต่อมาโรงพยาบาลแม่และเด็กก็ย้ายเข้ามาตั้งอยู่ข้างๆ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ทำให้พื้นที่ของชุมชนมีการเติบโตขึ้น คนต่างๆ เริ่มสัญจรไปมาในบริเวณชุมชนมากขึ้น รวมถึงชุมชนบ้านต่างๆที่เคยอยู่อย่างไม่แออัด สภาพบ้านเรือนจัดระยะห่างกัน แต่ต่อมามีผู้คนเริ่มอพยพเข้ามามากขึ้น คนเก่าแก่ก็ไม่สามารถขัดขวางไม่ให้คนภายนอกเข้ามา ทำให้คนที่มาจากจังหวัดลำพูน ลำปาง แพร่ พะเยา และเชียงราย เข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น คนส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามาครั้งนี้ มักเข้ามาหางานทำโดยมีอาชีพรับจ้างทำนาให้แก่เจ้าที่นาที่ยังไม่มีการขาย ซึ่งขณะนั้นเจ้าของที่นาของชุมชนบ้านหัวฝายรายใหญ่เป็นเจ้าของที่ดินชาวแขกปาทาน กลุ่มที่อพยพเข้ามาภายหลังนี้ ต้องบุกกรุกเข้าไปพักอาศัยในบริเวณใกล้ริมคลองแม่ข่ามากยิ่งขึ้น ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นแอ่งที่ลุ่มชื้นแฉะ และมีสภาพน้ำท่วมขังตลอดปี ทำให้ชาวบ้านต้องสร้างบ้านลักษณะยกเสาสูงเพื่อป้องกันช่วงฤดูน้ำหลากของทุกปี จึงพบว่า ชาวบ้านบ้านหัวฝายในยุคต้น พ.ศ.2500 นี้ ประกอบอาชีพส่วนใหญ่คือ รับจ้างทำนา ทำเครื่องเงิน รับจ้างเลี้ยงปลุกสัตว์ ค้าขาย และรับเหมาก่อสร้าง รวมถึงกลุ่มแรงงานรับจ้างก่อสร้างของโครงการก่อสร้างต่างๆ ภายในเมืองเชียงใหม่

การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลให้สภาพชีวิตของผู้คนในชุมชนบ้านหัวฝายและชุมชนบ้านใกล้เคียงมากที่สุดก็คือ การเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชนในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สอง(พ.ศ.2510-2514) นับว่าเป็นอีกยุคหนึ่งที่สถานการณ์การซื้อที่ดินของนายทุนเพื่อลงทุนการก่อสร้างเมืองเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวแห่งชาติ 2 ของประเทศรองจากกรุงเทพฯ โดยองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้วางแผนขึ้นในปีพ.ศ.2510 ในช่วงนี้เองที่มีทหารอเมริกันมาพักผ่อนระหว่างทำสงครามเวียดนามอย่างต่อเนื่อง ซึ่งทำให้เศรษฐกิจย่านท่าแพคึกคักยิ่ง และต่อมาปี พ.ศ.2511 ได้ตั้งสำนักงานสาขาที่เชียงใหม่อยู่ที่ ถนนท่าแพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ และหลังจากการประชุมพาด้า (PATA) ในเชียงใหม่เดือนมกราคม พ.ศ.2512 โดยองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ร่วมกับภาคธุรกิจเอกชนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ๆขึ้น เช่น สร้างศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ที่ประตูไถยาเมื่อปี พ.ศ.2513 การเติบโตของภาคธุรกิจการท่องเที่ยว ทำให้ถนนท่าแพ ตลอดไปถึง ถนนสุริยวงศ์ถูกใช้เป็นสถานที่จัดขบวนแห่ในพิธีต่างๆ เพื่อตอบสนองอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและได้กลายเป็นย่านขายสินค้าหัตถกรรมพื้นบ้านหรือสินค้าที่ระลึกแก่นักท่องเที่ยว เช่น ผ้าไหม ไม้แกะสลัก ร่ม เครื่องเงิน เครื่องเงิน ต่อมาบริเวณนี้มีนักธุรกิจได้เข้ามาลงทุนก่อสร้างตลาดไนท์บาร์ซาร์ บนถนนช้างคลานและเปิดให้บริการตั้งแต่ปี พ.ศ.2517 เพื่อให้เป็นแหล่งขายสินค้าที่ระลึกแก่นักท่องเที่ยวและเป็นแหล่งท่องเที่ยวยามราตรี ทำให้ที่ดินย่านบริเวณท่าแพนี้กลายเป็นที่สนใจของบรรดานักธุรกิจนักลงทุนจากต่างถิ่น

มากขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ.2519 เทศบาลเชียงใหม่ได้จัดงาน “ลานนาไทยในอดีต” ขึ้นในวันสงกรานต์ เป็นครั้งแรก โดยใช้ประตูท่าแพทำให้ภาพแม่หญิงดิบรรจักษ์ยานกางจ้อง(ร่ม)ตรึงใจนักท่องเที่ยว ติดตามมาด้วยการจัดงาน “ไม้ดอกไม้ประดับ” นับแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา เป็นผลให้มีนักลงทุน ต่างถิ่นและต่างชาติเข้ามาซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนท่าแพ เพื่อลงทุนก่อสร้างศูนย์การค้า โรงแรม ธนาคาร เกสต์เฮาส์ สถาบันการเงิน ร้านอาหาร โรงพิมพ์ และโรงงานอุตสาหกรรม ต่างๆ (สมโชติ อ๋องสกุล, 2546 : 443-444)

ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510-2514) ต่อเนื่องถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2519) นี้ นับว่าการเติบโตของเมืองเชียงใหม่ด้านการท่องเที่ยวได้ขยายพื้นที่ การค้าและท่องเที่ยวมากขึ้น และมีความคึกคักขึ้น โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ได้กลายเป็นเมืองที่ไม่มี การหลับไหลเพราะมีการค้าขายตลอดคืนจนกระทั่งรุ่งสาง และสืบต่อการค้าขายของอีกการค้าหนึ่ง ในช่วงกลางวัน อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวในยามราตรีก็นับว่ามีผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของ เชียงใหม่และคนเชียงใหม่อยู่ไม่น้อยเมื่อพบว่า บริเวณย่านกำแพงเมืองชั้นนอกใกล้ตลาดไนท์บาร์ ชาร์ ได้มีกลุ่มชาวบ้านอพยพเข้าไปจับจองโดยทั่วไป และสถานที่นี้เองราชการไม่ได้ให้ความสนใจ สนใจเท่าที่ควร ซึ่ง สมโชติ ได้อธิบายถึง ความผูกพันของคนเชียงใหม่ต่อประวัติศาสตร์ได้ลดน้อย ลงไปอย่างเบาบาง ในขณะที่กลุ่มนักท่องเที่ยวยามราตรีได้มีภาพลักษณ์สำหรับกำแพงเมืองชั้น นอกนี้อีกอย่างหนึ่ง คือ การเป็นร้านค้ากำแพงเมืองชั้นนอกเหล่านี้เป็นแหล่งบริการทางเพศราคาถูก จนเป็นที่กล่าวถึงกันในกลุ่มนักท่องเที่ยวรุ่นเก่าว่า “เที่ยวเชียงใหม่ต้องไปกำแพงดิน” (สมโชติ อ๋องสกุล, 2546: 199) ลักษณะเช่นนี้เอง ทำให้ความเป็นคนเชียงใหม่และความเป็นผู้หญิงเชียงใหม่ ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งที่กลายเป็นสัญลักษณ์การกดขี่ทางเพศไปโดยปริยาย

ชุมชนบ้านหัวฝายนับว่าได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่มีความใกล้ชิดการระบบการค้าขาย สิ้นค้าและรับจ้างเป็นลูกจ้างในร้านค้าของเจ้าของร้านค้าที่เปิดสองฝั่งถนนช้างคลาน บางส่วนนำ สิ้นค้ามาขายโดยตั้งเพิงและเบะกับดิน โดยปูผ้าหรือแผ่นพลาสติกแล้ววางสินค้า รอให้นักท่องเที่ยว มาซื้อ สินค้าที่ชาวบ้านหัวฝายมาขาย เช่น เครื่องเงิน เครื่องเงิน เครื่องแกะสลัก นอกจากชาว บ้านหัวฝายแล้ว ชาวบ้านบ้านอื่นๆก็นำสินค้ามาวางขายเช่นกัน ระยะเวลาไม่มีการเก็บค่าเช่าที่ ดิน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังไม่ได้เข้าร่วมการค้าขายสินค้ามากนัก ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคง นิยมรับจ้างทำนาและรับจ้างเลี้ยงปลุสสัตว์ รวมทั้งยังเป็นผู้รับเหมาก่อสร้างและแรงงานรับจ้าง ก่อสร้างในเมือง ดังนั้น ชาวบ้านที่นำสินค้ามาขายนั้นมักเป็นกลุ่มชาวบ้านไทเงินดั้งเดิมที่เคยผลิต เครื่องเงินส่งไปขายที่ร้านเครื่องเงินที่ถนนวัวลาย ยังรวมถึงชาวบ้านในส่วนนี้ซึ่งมักเป็นผู้หญิงที่อยู่ กับบ้านรับจ้างเขียนลายส่งให้ผู้จ้างที่ส่วนใหญ่ยังผลิตสินค้าอยู่ที่บ้านนันทาราม ในขณะที่ส่วนหนึ่ง ยังคงเป็นพนักงานของโรงงานฆ่าสัตว์เทศบาลที่อยู่ภายในชุมชน

ในขณะที่ภายในชุมชนในยุคช่วงราวปี 2519 พบว่า สภาพภายในชุมชนบ้านหัวฝาย เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างมาก ถ้าหากจะเปรียบเทียบกับยุคก่อนปี 2475 เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยุคนับแต่ พ.ศ.2500 ชุมชนบ้านหัวฝายมีความต้องการเงินตรามากขึ้น ในขณะที่พื้นที่การเกษตรที่มีอาชีพรับจ้างทำนาได้ลดน้อยลงไปตามลำดับ ผู้คนได้เข้ามาในบ้านหัวฝายมากยิ่งขึ้น และไม่สามารถควบคุมได้อีกต่อไป เพราะคนที่เข้ามามักจะเข้ามาเช่าบ้านของคนเก่าแก่ที่อาศัยอยู่ในชุมชน หลังจากนั้นได้บุกเบิกถางป่าริมคลองแม่ข่า ซึ่งเป็นที่ดินสาธารณะในขณะนั้น เพื่อสร้างบ้านเพิ่มขึ้น และเริ่มนิยมที่จะทำเช่นนี้มากขึ้น บ้านเรือนเริ่มคับแคบและแน่นมากขึ้น ทางเดินยังอยู่ในสภาพเส้นทางเดินเท้า ไม่กว้างมากนัก เดินติดต่อกันได้เฉพาะภายในชุมชนบ้านหัวฝายเท่านั้น บ้านเรือนไม่มีการกันรั้ว คนที่เข้ามาส่วนใหญ่เป็นคนยากจนที่หนีจากชนบทพึ่งการทำมาหากินในเมือง ดังนั้น ชาวบ้านกลุ่มอพยพรุ่นหลังจึงไม่มีเงินมากนัก ประกอบกับการกินอยู่ในเมืองที่แทบต้องหาซื้อสินค้ามากกว่าจะสามารถผลิตเอง ยิ่งทำให้ความต้องการเงินตราเพิ่มมากขึ้น กลุ่มที่มีผลกระทบมากที่สุดก็คือ กลุ่มเด็กและเยาวชน ความคิดเห็นของเยาวชนผู้หนึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของเด็กและเยาวชนในยุคนับแต่ พ.ศ.2519 เป็นต้นมาถึงปัญหาเศรษฐกิจรอบคร่ำกับ การศึกษาของเด็กและเยาวชนในชุมชนหัวฝาย โดยคุณพิมพ์วัลลุย์ สุริยาได้เล่าให้ฟังว่า เด็กในชุมชนบ้านหัวฝายแห่งนี้แทบไม่ได้เรียนหนังสือ เพราะไม่มีเงินมากพอที่จะส่งไปเรียนหนังสือ แล้วพ่อแม่ก็ไม่สนใจว่าลูกจะอยากเรียนหนังสือหรือไม่ ทำให้เด็กไม่อยากเรียนหนังสือ ความจริงแล้วในช่วงวัยเด็ก มีโรงเรียนแล้ว ยกตัวอย่างชีวิตช่วงวัยเด็กต้องเรียน โรงเรียนหลายแห่ง ระยะแรกไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนศรีดอนไชย แต่แม่ไม่มีเงินส่งก็เลยให้ออกย้ายไปเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดป่าพร้าวนอก พอเรียนได้จบอีกชั้นหนึ่งก็ย้ายกลับไปเรียนที่โรงเรียนศรีดอนไชยอีก หลังจากนั้นก็ย้ายไปเรียนที่โรงเรียนกาวิละ พอจบมัธยมปลายก็ย้ายไปเรียนวิทยาลัยพลตะเมื่อบอนุปริญาแล้ว ก็ไปสอบต่อปริญาตรีที่วิทยาลัยครู ในขณะที่ต้องเรียนหนังสือแบบย้ายเรียนจนจบ ซึ่งทำให้ทางบ้านต้องให้ทำงานไปด้วยเรียนหนังสือไปด้วย อย่างกรณีช่วงประถมที่ 6 ถึง มัธยมที่ 3 ไปรับจ้างทำงานขันโตก พอช่วงเรียนวิทยาลัยครูก็จะทำงานวันธรรมดาจันทร์ถึงศุกร์ เป็นครูช่วยสอนโรงเรียนอนุบาลเวียงพิงค์ ไปเรียนหนังสือช่วงเสาร์-อาทิตย์ ทำงานลักษณะเช่นนี้จนจบปริญาตรี หลังจากนั้นก็เปิดร้านขายของในชุมชน (สัมภาษณ์ พิมพ์วัลลุย์ สุริยา วันที่ 27 พฤษภาคม 2549 ชุมชนวัดหัวฝาย) ในขณะที่เด็กอีกส่วนหนึ่งเรียนหนังสือไม่จบชั้น ออกมาหางานทำช่วยพ่อแม่หาเงินเพื่อใช้จ่าย ในช่วงที่พิมพ์วัลลุย์ได้กำเนิดมานั้น ได้ปรากฏว่า ชุมชนบ้านหัวฝายมีความเนื่องแน่นไปด้วยบ้านเรือนแล้ว ซึ่งตรงกับพ่อประทีปที่ได้เล่าถึงช่วงก่อนที่ผู้คนจะอพยพเข้ามาและหลังจากปี พ.ศ.2512-2513 เป็นต้นมา คนเข้ามาขออาศัยในชุมชนมากยิ่งขึ้น

ในขณะที่บ้านหัวฝายด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดหัวฝายได้มีความแน่นหนาเพิ่มขึ้นเมื่อการก่อสร้างแปลตการเคหะเกิดขึ้น ทำให้ชาวบ้านที่อยู่บริเวณหน้าวัดเหล่านี้ต้องถอยร่นไปอยู่ด้านหลัง เช่น บ้านของครอบครัวพ่อประทีป บุญหมั่น เป็นต้น ส่วนหลังอื่นๆ พวกเขาก็นำไปสร้างในส่วนทิศเหนือของวัดหัวฝาย หรือบริเวณด้านหลังของโรงฆ่าสัตว์เทศบาล ซึ่งเป็นที่ดินที่ภายหลังเทศบาลได้อ้างสิทธิ์ในที่ดินเหล่านั้น การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อภาพลักษณะของชาวบ้านหัวฝายในเวลาต่อมาก็คือ ชาวบ้านที่อยู่ริมคลอง โรงงาน และโรงแรมที่ตั้งอยู่ริมคลองแม่ข่า ซึ่งรวมไปถึงโรงพยาบาลแม่และเด็กด้วย ได้ปล่อยน้ำเสียลงสู่คลองแม่ข่ามานับช่วงต้นปี 2500 การสะสมของขยะมูลฝอยในลำคลองเหล่านี้มีผลให้เกิดภาวะน้ำเสียขึ้น ในราวปี พ.ศ.2512 เป็นต้นมา เพราะชาวบ้านและผู้ที่อยู่ริมคลองรวมถึงอาคารสถานที่ต่างๆ เหล่านี้ ต่างเริ่มให้สารเคมีกันมากขึ้น ในระดับชาวบ้านใช้พลาสติก มากขึ้น ในระดับโรงงาน ปล่อยน้ำเสียที่เป็นกากทิ้งลงมา ฯลฯ ในขณะที่การทำนาหรือการทำนารับจ้างของชาวบ้านที่เริ่มลดถอยลดลงจนไม่มีการรับจ้างทำนาอีกเลยในช่วงต้นพ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ซึ่งพ่อประทีป ได้เล่าให้ฟังว่า คลองแม่ข่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถนำน้ำมาใช้ในบ้านและทำนาได้เหมือนเดิม เพราะน้ำไม่ไหลเข้ามาเนื่องจากน้ำไม่พอ มีการปิดประตูกั้นน้ำ ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนมาใช้บ่อน้ำที่อยู่ในหมู่บ้านแทน แต่ก็ใช้น้ำบ่อได้ไม่นานนัก ปรากฏว่ากลายเป็น “น้ำฮาก” ก็คือ น้ำมีคราบเหมือนสนิมและมีกลิ่นเหม็นเหมือนน้ำในคลองแม่ข่าเลย ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้น้ำได้ ช่วงนั้นต้องซื้อโอ่งมาไว้ที่บ้านรอฝนตกเอาน้ำใส่โอ่ง ส่วนเรื่องการทำนา ชาวบ้านเลิกการทำนาตั้งแต่เจ้าของที่ดินได้ขายที่ดินไปหมดแล้ว และด้วยเรื่องของน้ำเน่าอีกเรื่องหนึ่ง ทุกวันนี้บ่อน้ำยังเห็นหลงเหลืออยู่ในชุมชนอีกหลายบ่อ แต่ชาวบ้านไม่ค่อยได้ใช้แล้วเพราะมีกลิ่นเหม็น (สัมภาษณ์พ่อประทีป บุญหมั่น วันที่ 26 พฤษภาคม 2549 ชุมชนวัดหัวฝาย)

การเกิดขึ้นของตลาดที่บริเวณถนนข้างตลาด ซึ่งอยู่ใกล้บ้านหัวฝายมาก สามารถเดินทางไปได้ในเวลาเพียง 10-15 นาที ก็สามารถไปถึงบริเวณตลาดถนนข้างตลาดที่ชาวบ้านหัวฝายได้นำสินค้าไปนั่งขาย ชาวบ้านในช่วงแรกก็นำสินค้าไปขาย เป็นกลุ่มชาวบ้านที่อยู่กลางบ้าน เช่น กลุ่มตระกูลปาละรังษี ซึ่งจะนำสินค้าเช่น เครื่องเงิน รวมถึงเครื่องเงิน เครื่องแกะสลัก ผ้าฝาย ฯลฯ ไปนั่งขาย โดยมีกลุ่มญาติพี่น้องจากบ้านระแกงไปเป็นกลุ่มด้วยกัน ต่อมาเจ้าของที่ดินได้สร้างตลาดในท์บาร์ซาร์ขึ้นในราวปี พ.ศ.2517 และได้เริ่มมีการจัดล็อกขายให้เช่ารายเดือน ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังมีโอกาสได้แผงลอยขายสินค้าที่ระลึกด้วยหลายแผง ซึ่งในเวลาต่อมาแผงลอยขายสินค้าเหล่านี้มีราคาแพงมากจนทำให้เจ้าของแผงลอยหลายคนได้ขายเชิงสิทธิ์ให้แก่แม่ค้าพ่อค้ารายใหม่ที่เข้ามาค้าขาย นอกจากนี้บริเวณกำแพงชั้นในชั้นนอกเหล่านี้ก็เริ่มมีคนยากจนจากอำเภอรอบนอกอพยพเข้ามาเป็นแรงงานเพื่อรับจ้างก่อสร้างที่เกิดขึ้นในบริเวณตลาดข้างตลาดหรือตลาดในท์บาร์ซาร์นี้

มากยิ่งขึ้น บางแห่งมีพ่อค้าแม่ค้าหลายคนถือโอกาสเข้ายึดครองกลายเป็นที่ให้เช่าเพื่อประกอบธุรกิจ จนกระทั่งปัจจุบัน เช่น ร้านค้า ร้านอาหารต่างๆ เป็นต้น

การรื้อกำแพงเมืองเพื่อสร้างพื้นที่ทำเป็นธุรกิจการท่องเที่ยวขณะนั้น ในราวปี พ.ศ.2508 เป็นต้นมานั้นปรากฏว่า มีชาวบ้านหัวฝายบางส่วนนำเอาอิฐของกำแพงเมืองไปไว้ในวัด บางส่วน ไปสร้างต่อเพิ่มบ้านบางส่วน รวมถึงเอาอิฐไปปลูกภายในบ้าน รวมถึงการทิ้งอิฐที่ใช้ไม่ได้แล้วไปทิ้งลงไปคลองแม่ข่า โดยมีชาวบ้านบ้านอื่นๆได้กระทำเช่นเดียวกันด้วย ดังนั้นพบว่า กำแพงเมืองเดิมในส่วนที่จัดทำโครงการท่องเที่ยวได้หายไปอยู่ตามวัดวาอารามและบ้านช่องของชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงกับตลาดช้างคลานและตลาดไนท์บาร์ซาร์ ซึ่งแหล่งการค้าแห่งนี้ได้กลายเป็นแหล่งการค้าที่มีพื้นที่ขยายใหญ่ไปเชื่อมถึงตลาดวโรรส (ภาคหลวง) ซึ่งเป็นตลาดเดิมของเชียงใหม่ บริเวณตลาดเดิมที่สุริยวงศ์ได้กลายเป็นโรงภาพยนตร์สุริยวงศ์ และเกิดศูนย์การค้าประเภทห้างสรรพสินค้าจำนวนมาก รวมถึงการก่อสร้างขนาดใหญ่ของเชียงใหม่ในขณะนี้อีกแห่งหนึ่งก็คือการขยายพื้นที่สนามบินให้เป็นสนามบินนานาชาติ ซึ่งมีการก่อสร้างและซื้อที่ดินจากชาวบ้านพวกเดิม บ้านวัวลาย บ้านป่ากล้วย บ้านวัดคำหนัก ฯลฯ กันมากยิ่งขึ้นในช่วงนี้ ราวปีพ.ศ. 2515-2519 ปริมาณนักท่องเที่ยวที่เริ่มเข้าสู่เมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ.2515 มีจำนวนหนึ่ง 106,054 คน ต่อมาในปี พ.ศ.2518 เพิ่มขึ้นเป็น 201,996 คน ยิ่งส่งเสริมให้ธุรกิจการท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น ดังนั้นโดยรอบๆชุมชนรายรอบวัดหัวฝายและวัดใกล้เคียงจึงเต็มไปด้วยตึกรามอาคารพาณิชย์ต่างๆ ที่ผุดขึ้นดังดอกเห็ดโดยทั่วไป

ปีพ.ศ.2522 องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(อศท.)ได้รับการยกฐานะเป็นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) โดยส่งเสริมการท่องเที่ยวเต็มที่เพื่อต้อนรับการฉลอง สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปีในพ.ศ.2525 โดยมีการเร่งประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวกรุงเทพฯ แล้วเที่ยวต่อยังเชียงใหม่ ทำให้ช่วงนี้ธุรกิจการท่องเที่ยวเติบโต เช่น การมีกิจการโรงแรม กิจการรถทัวร์ ร้านค้าของที่ระลึก ร้านอาหาร ฯลฯ เช่น ตลาดกาแลที่ไนท์บาร์ซาร์ ตลาดอนุสารที่ไนท์บาร์ซาร์ รวมถึงโรงแรมขนาดใหญ่เช่น โรงแรมดวงตะวัน และได้ขยายบริเวณธุรกิจไปตลอดจนริมแม่น้ำแม่ปิง บริเวณสะพานแก้วนวรรฐ ตลอดไปถึงคริสตจักรที่ 1 และบริเวณโรงเรียนเชียงใหม่คริสเตียน โรงแรมที่สำคัญในยุคนี้ก็คือ โรงแรมเพชรงาม ร้านอาหารเอือนโบราณ ฯลฯ และมีนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้นในราวพ.ศ.2528 ประมาณ 1,200,000 คน เพิ่มมากยิ่งขึ้นใน พ.ศ.2533 ถึง 2,900,000 คน นอกจากบริเวณบริเวณในเมืองชั้นในและรอบเมืองมีการขายที่ดินเพื่อจัดทำบ้านจัดสรรมากยิ่งขึ้น โดยนับแต่ปี พ.ศ.2530-2534 ในแผนพัฒนาฉบับที่ 6 เมืองเชียงใหม่ได้ชื่อว่า เป็นช่วง “ยุคทอง” เมื่อมีนักธุรกิจจากหลายแห่งมาลงทุนในเชียงใหม่จำนวนมาก ดังนั้นอัตราการ

ก่อสร้างอาคารสูง โรงแรม ศูนย์การค้า รีสอร์ท สวนเกษตร สนามกอล์ฟ บ้านจัดสรร รวมถึงการจัดสรรที่ดิน ฯลฯ ได้เพิ่มสูงขึ้น(สม โขติ อ่องสกุล, 2546: 206-207)

เมื่อคนเพิ่มจำนวนและซื้อแย่งที่ดินและการแสวงหาการทำงานก็เพิ่มมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เมืองเชียงใหม่กำลังเติบโต ความหวังเรื่องการหารายได้ของชาวบ้านทั้งในเมืองและชนบทต่างเห็นว่า การท่องเที่ยวสิ่งที่สำคัญก็คือ คนทำงานให้กับงานเหล่านี้จำนวนมาก นักศึกษาที่จบการศึกษาในยุคนี้ต่างมุ่งเข้าสู่ธุรกิจการท่องเที่ยวที่มีอย่างหลากหลายให้เลือกได้มากมาย ทั้งงานธุรกิจทัวร์ การโรงแรม ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก ฯลฯ ในขณะที่ชาวบ้านก็เข้ามารับจ้างเป็นพนักงานรับจ้างในแหล่งงานเหล่านี้ ในชุมชนบ้านหัวฝาย ชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้เข้าสู่ธุรกิจการท่องเที่ยวในปริมาณหนึ่ง เช่น ทำงานด้านการโรงแรม บริษัททัวร์ ร้านอาหาร ขายสินค้าที่ระลึกในตลาดไนท์บาร์ซาร์ หลายคนผลิตสินค้าขายของที่ระลึกประเภทผ้าฝาย กระเป๋า รองเท้า ของเล่นเด็ก การถักทอเลียนแบบสัตว์ในท่าทางต่างๆ ทั้งประเภทเปิดร้านขายเองและมีพ่อค้าแม่ค้าเข้ามาซื้อภายในชุมชน ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏอยู่ทั่วไปทุกชุมชนบ้านของบริเวณภายในเมืองเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม จำนวนบ้านที่เพิ่มมากขึ้น และมีความหนาแน่นมากขึ้น ด้วยคนที่มุ่งหางานทำในเมืองมีจำนวนมาก ทำให้แหล่งรองรับอื่นๆ ถูกทำให้มีราคาสูงแพงเกินกว่าที่ชาวบ้านเหล่านี้จะสามารถพำนักได้ โดยเฉพาะความหนาแน่นที่เพิ่มขึ้นในบริเวณที่เป็นพื้นที่ดินสาธารณะที่ไม่ได้เป็นที่ดินเอกชน ก็มีปริมาณมากกว่าบริเวณที่เป็นที่ดินเอกชน เพราะชาวบ้านดั้งเดิมได้รับการเรียนรู้การขายที่ดินมาก่อนหน้านั้นแล้ว เพราะบริเวณที่เป็นเจ้าของที่ดินมักรอให้มีการซื้อขายเหมือนครั้งที่มีการซื้อขายที่มารับจ้างที่ชาวบ้านในชุมชนเคยรับจ้างทำนาและเลี้ยงปศุสัตว์มาก่อน ที่ดินสาธารณะในบริเวณโดยรอบของชุมชน เช่น ที่ดินวัด ที่ดินเทศบาล และที่ดินกรมเจ้าท่า จึงกลายเป็นแหล่งสะสมของผู้คนที่อพยพเข้ามาเป็นจำนวนมาก บ้านเรือนมีลักษณะติดๆ กันชนิด หลังคาชนกัน ซึ่งที่ดินทั้งสามประเภทนี้นับแต่ปี พ.ศ.2512 เป็นต้นมาได้กลายเป็นแหล่งวิมานในเมืองของคนยากจนจากชนบท แต่สำหรับคนที่อาศัยที่เคยอยู่มาเนิ่นนานนับแต่ช่วงแรกเริ่มการเปลี่ยนแปลง ได้อธิบายและเล่าให้ฟังว่า พวกเขาเข้ามามากขึ้น ทำให้ไม่สามารถใช้ชีวิตแบบเดิมได้ ไปเดินเล่นเหมือนก่อนก็ไม่ได้ คนก็มีการรู้จักกันน้อยลง ต่างคนต่างอยู่กันมากขึ้น ภายในชุมชนไม่มีใครควบคุมใครได้ คนเดิมก็จะคบกันกับคนเดิม คนที่มาก็จะอยู่กลุ่มเฉพาะของพวกเขา คนมันมาก ถ้าพูดมาๆ ก็เป็นเรื่องมาก ช่วงนั้นไม่มีใครทำอะไรใคร อยู่กันได้เรื่อย ทุกคนมีความเหนื่อยเพราะทำงานมากขึ้นอย่างพอ (ประทีป บุญหมั่น) ทำงานมากไม่หยุด มีลูก 3 คนต้องเรียนหนังสือ แม่บ้านขายอาหารตามสั่งหน้าวัดหัวฝาย พออยู่พอกินแต่ไม่ได้มีเงินมากมายอะไร (สัมภาษณ์ พ่อประทีป บุญหมั่น วันที่ 26 พฤษภาคม 2549 ชุมชนวัดหัวฝาย)

การอพยพเข้ามาภายในชุมชนหัวฝาย พ่อประทีป เล่าให้ฟังว่า ช่วงแรกพอโรงฆ่าสัตว์ย้ายเข้ามา คนก็เริ่มเข้ามาในชุมชนตลอด พอพื้นที่ริมคลองเริ่มเต็ม ก็เริ่มไปขยับขยายไปทางแนวกำแพงดิน ตลอดเรื่อยไปตามคลองแม่ข่า ยังขยายไปถึงระแงง คนเข้ามาเต็มไปด้วย ชักชวนกันเข้ามาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนคนมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย (สัมภาษณ์ พ่อประทีป บุญหมั่น วันที่ 26 พฤษภาคม 2549 ชุมชนวัดหัวฝาย)

การมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ นับแต่เริ่มโครงการการท่องเที่ยว ที่ทำให้เมืองเชียงใหม่มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นนั้นทำให้มีการสำรวจเพื่อจัดทำสำมะโนประชากรของเทศบาลและเชียงใหม่ ได้เริ่มลงมือสำรวจ จากการสำรวจในครั้งนั้นทำให้เทศบาลพบว่า ในแหล่งบริเวณรอบวัดแทบจะทุกวัดในเมืองเชียงใหม่ เป็นแหล่งที่ชาวบ้านอาศัยกระจุกกันหนาแน่น ประกอบกับช่วงนั้น กระแสการพัฒนาเมืองให้กลายเป็นแหล่งที่ได้รับความนิยมเจริญสูงสุด ทั้งสถาปัตยกรรม เศรษฐกิจ ฯลฯ ทำให้กระแสเรื่องความเป็นชุมชนแออัดในมิติของชุมชนแออัดที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ เช่น ที่ท่าเรือคลองเตย ซึ่งเป็นกลุ่มแรกเริ่มที่ถูกทำให้เรียกว่า “สลัม” ได้กลายเป็นชุมชนตัวอย่างที่เรียกชุมชนที่มีสภาพทางกายภาพและสถาปัตยกรรมแบบเดิม ที่สร้างด้วยไม้ ทั้งไม้เก่าหรือไม้ใหม่ การสร้างบ้านสภาพคล้ายคลึงกระท่อมหรือกระท้อซึ่งปรากฏทั่วไปในสังคมชนบทไทย หรือการปรากฏขึ้นของการสร้างระบบสาธารณูปโภคที่ไม่ให้ความสะดวกสบาย ฯลฯ เหล่านี้ได้กลายเป็นมาตรฐานบรรทัดฐานกำหนดให้สภาพชาวบ้านยากจนในชนบทและชาวบ้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่บ้านเหล่านี้ได้กลายเป็นสิ่งแปลกปลอมของเมือง กลายเป็นชั่วตรงข้ามของเมือง และจำจะต้องถูกในอยู่ในอีกระบบหนึ่งที่กำหนดว่าไม่ได้มาตรฐาน นั่นคือ เทศบาลกำหนดชาวบ้านบ้านต่างๆที่ตั้งเดิมรอบเมืองเชียงใหม่ กลายเป็น “สลัม” ไปในที่สุด

พ่อน้อย สุริยา เล่าให้ฟังว่า “การที่ถูกเทศบาลเรียกพวกเราว่า คนสลัมหรือคนชุมชนแออัด ก็เพราะว่ามีประชาชนชาวบ้านเข้ามาอยู่กันมาก แล้วมีการสร้างบ้านระเกะระกะ ไม้เป็นระเบียบเรียบร้อย แต่ก็แปลกเพราะชุมชนทิพนตรบ้านเขาเป็นระเบียบก็ยังเป็นชุมชนแออัด อย่างในชุมชนนี้ พอคนเข้ามาก็มีพื้นที่น้อย จะเดินเข้าเดินออกก็ไม่สะดวก รถใหญ่ก็เข้ามาไม่ได้ เพราะเมื่อก่อนชาวบ้านเขาไม่ได้คิดเรื่องพวกนี้ เขาเดินทางกันไม่มีรถ ไม่ได้คิดว่าชุมชนจะไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ชุมชนเองก็ไม่คิดว่าจะต้องจัดเป็นแนวเป็นแถว ความจริงสมัยก่อนแต่คิดว่าไม่สร้างบ้านไปทับหน้าบ้านคนอื่นก็ดีแล้ว” (สัมภาษณ์ พ่อน้อย สุริยา วันที่ 23 พฤษภาคม 2549 ชุมชนวัดหัวฝาย)

ลักษณะปรากฏการณ์เช่นนี้มีอยู่ทั่วเมืองเชียงใหม่ จะพบว่าชาวบ้านที่เข้ามาหางานทำในเมืองเชียงใหม่จากที่ต่างๆ ได้เข้าไปพักอาศัยในที่ดินสาธารณะต่างๆ เช่น ที่ดินราชพัสดุ ที่ดินวัด รวมถึงที่ดินเอกชนบางรายในเขตเมืองเชียงใหม่ ทำให้เทศบาลได้พากันขึ้นทะเบียนสภาพชุมชน

ก่อนหน้านั้นก็ขึ้นอยู่กับกระแสการเมืองท้องถิ่นในขณะนั้นด้วย ซึ่งพบว่า ชุมชนแออัดในเมืองเชียงใหม่ส่วนใหญ่กลายเป็นชุมชนบ้านดั้งเดิมแทบทั้งสิ้น กรณี ชุมชนบ้านหัวฝายเอง ซึ่งมีอาณาบริเวณครอบคลุมหลายบ้าน เช่น บ้านระแกง บ้านหัวฝาย บ้านแม่จิง บ้านแม่ข่า บ้านริมปิง เป็นต้น เดิมหัวบ้านเหล่านี้เป็นกลุ่มบ้านเดียวกันหมด เป็นกลุ่มเครือญาติที่มีอยู่หลายกลุ่มชาติพันธุ์เดิม ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มชาวไทเขิน ไทใหญ่ ฮ่อ ฯลฯ มาอยู่รวมกัน และบางส่วนยังมีผู้คนอาศัยอยู่ภายในชุมชน แล้ว เมื่อถูกเทศบาลเข้ามาเพื่อจัดระบบการปกครองเชิงการเมือง หมายความว่า การจัดระบบชุมชนเดิมชาวบ้านขึ้นตรงต่อเทศบาล โดยเฉพาะกลุ่มบ้านที่มีโฉนดที่ดินก็จะมีสำเนาทะเบียนบ้านเป็นของตนเอง สำหรับกลุ่มที่เข้ามาภายหลังไม่ได้คิดเรื่องกรรมมีสำเนาทะเบียนบ้านของตนเอง เมื่อมีเหตุการณ์อะไรที่เกี่ยวข้องก็จะให้กลุ่มชาวบ้านที่มีสำเนาทะเบียนบ้านช่วยเหลือตนและครอบครัว ดังนั้นระบบความสัมพันธ์แรกเริ่มของผู้คนในระดับการเมืองเรื่องการพึ่งพาขึ้นอยู่กับกลุ่มที่มีสำเนาทะเบียนบ้านเป็นหลัก ซึ่งในชุมชนมีอยู่จำนวน 14 หลังคาเรือน

ดังนั้นในช่วงปลายปี ระหว่าง พ.ศ.2527 เป็นต้นมา ชุมชนดั้งเดิมแทบทั้งสิ้นของเมืองเชียงใหม่ ได้ถูกเจ้าหน้าที่สำรวจครั้งนั้นในขึ้นทะเบียนเป็น ชุมชนแออัด ทั้งหมด อาทิเช่น

แขวงนครพิงค์ :

1. ชาวบ้านท่อ(ศรัทธาวัดบ้านท่อ) ถูกก่อตั้งชุมชน ปี 2529 กลายเป็น ชุมชนบ้านท่อ
2. ชาวบ้านแม่หยวก(ศรัทธาวัดแม่หยวก ถูกก่อตั้งชุมชนปี 2533 กลายเป็นชุมชนแม่หยวก
3. ชาวเมืองลั้ง(ศรัทธาวัดเมืองลั้ง) ถูกก่อตั้งชุมชน ปี 2534 กลายเป็น ชุมชนเมืองลั้ง

แขวงเม็ງราย :

1. บ้านระแกง ถูกก่อตั้งชุมชนปี 2527 กลายเป็น ชุมชนระแกง
2. บ้านหัวฝาย (ศรัทธาวัดหัวฝาย) ถูกก่อตั้งชุมชนปี 2528 กลายเป็นชุมชนศรัทธาวัดหัวฝาย
3. บ้านแม่จิง ถูกก่อตั้งชุมชนปี 2531 กลายเป็นชุมชนแม่จิง
4. บ้านย้อม (ศรัทธาวัดลอยเคราะห์และศรัทธาวัดช่วงฆ้อง) ถูกก่อตั้งชุมชนปี 2533 กลายเป็น ชุมชนสองพี่น้อง
5. บ้านป่าพร้าวนอก(ศรัทธาวัดป่าพร้าว)ถูกก่อตั้งชุมชนปี 2533 กลายเป็นชุมชนป่าพร้าวอก

แขวงกาวิละ :

1. บ้านเมืองสาทรหลวง (เมืองสาคร) (ศรีท้าวัดเมืองสาคร-ไทจีน) ถูกตั้งชุมชนปี 2528 กลายเป็นชุมชนเมืองสาครหลวง
 2. บ้านเมืองกาย (เมืองกายหรือจาย) (ศรีท้าวัดเมืองกาย) ถูกตั้งชุมชนปี 2537 กลายเป็นชุมชนศรีท้าวัดเมืองกาย
 3. บ้านเมืองสาทรน้อย (เมืองสาคร) (ศรีท้าวัดเมืองสาทรน้อย) ถูกตั้งชุมชนปี 2538 กลายเป็นชุมชนเมืองสาทรน้อย
- ฯลฯ

ชุมชนเก่าแก่ดั้งเดิมเหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างชุมชนกลุ่ม “บ้าน” เดิมที่ขึ้นตรงต่อศรีท้าวัด อย่างกรณี บ้านหัวฝาย ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า เป็นชุมชนเก่าแก่มีจำนวนประชากรเป็นจำนวนมาก เทศบาลจึงพยายามจะแยกความเป็นชุมชนเพื่อง่ายต่อการปกครองและบริหารจัดการระบบต่างๆ ครั้งแรกในปี 2527 กลุ่มชุมชนแห่งนี้ถูกเรียกทั้งหมดว่า “ชุมชนระแงง” เพราะกลุ่มบ้านระแงงนับเป็นกลุ่มบ้านที่มีศรีท้าวัดหัวฝายเกือบทั้งหมด หนึ่งปีให้หลังถัดมา ในปี พ.ศ. 2528 เทศบาลเห็นว่า สภาพครอบครัวมีจำนวนมากเกินไป จึงแบ่ง ชุมชนระแงงเป็น 2 ชุมชน อีกชุมชนที่ถูกเพิ่มขึ้นมาอยู่อาศัยใกล้วัดหัวฝายมากขึ้น จึงเรียกกลุ่มชุมชนใหม่นี้ว่า “ชุมชนศรีท้าวัดหัวฝาย” เพราะชาวบ้านบริเวณนี้ทั้งหมดขึ้นศรีท้าวัดหัวฝาย และในขณะที่ “ชุมชนระแงง” จำนวนหนึ่งอยู่ใกล้วัดพวกข้าง จึงมีชาวบ้านบางส่วนไปขึ้นศรีท้าวัดกับวัดพวกข้าง และอีกส่วนหนึ่งยังคงศรีท้าวัดหัวฝายอยู่ ส่วนชาวบ้านริมปิง ซึ่งอาศัยอยู่ริมคลองแม่ข่า ได้ถูกแยกออกจากชุมชนศรีท้าวัดหัวฝายออกเป็นอีกหนึ่งชุมชน มีชื่อว่า “ชุมชนฟ้าใหม่ประตูก้อม” ในปี พ.ศ.2529 ส่วนชาวบ้านบ้านแม่จิง ซึ่งยังคงเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนศรีท้าวัดหัวฝาย ได้ถูกเทศบาลเห็นว่าควรแบ่งออกเป็นอีกชุมชนหนึ่ง จึงแยกออกเป็น “ชุมชนแม่จิง” ในปี พ.ศ.2531 และชุมชนสุดท้ายที่ถูกแบ่งออกไปจากชุมชนศรีท้าวัดหัวฝายก็คือ “ชุมชนกำแพงงาม” ในปี พ.ศ.2538

เหตุผลหลายประการที่ทำให้ชุมชนกลุ่มบ้านเหล่านี้ได้กลายเป็น กลุ่มชุมชนแออัด ก็เนื่องจากระบบสาธารณูปโภคที่ชาวบ้านภายในชุมชนไม่ได้รับการบริการจากหน่วยงานราชการ เพราะหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น การไฟฟ้า ไม่สามารถอนุญาตให้กลุ่มบ้านหรือครัวเรือนที่ไม่มีสำเนาทะเบียนบ้านใช้บริการไฟฟ้าได้ แม้ขณะนั้นภายในเมืองเชียงใหม่ต่างมีระบบไฟฟ้าที่ทันสมัยจำนวนมากแล้ว นอกจากการไฟฟ้าแล้ว การประปานครเชียงใหม่ก็ได้อ้างเหตุผลเดียวกัน นั่นก็คือ ครัวเรือนที่ไม่มีสำเนาทะเบียนบ้านไม่สามารถรับรองสิทธิที่จะได้รับการบริการจากหน่วยงานราชการได้ ดังนั้นวิธีการแก้ไขในระยะต้นในช่วงแรกก็คือ การชื้อน้ำเข้ามาเป็นถังๆ จากบ้านที่มี

สำเนาทะเบียนบ้าน หลังจากนั้น ชาวบ้านก็ใช้วิธีการต่อสายไฟฟ้าและท่อน้ำประปาเข้ามาภายในชุมชน

สิ่งที่ปรากฏขึ้นของชุมชนเหล่านี้ก็คือ การที่ชาวบ้านถูกเรียกให้บุคคลภายนอกให้เข้าใจต่อสถานภาพของตนเอง การรับรู้เรื่องความเป็นตัวเอง ผ่านในเรื่องแรกก็คือ เรื่องระบบเศรษฐกิจ สิ่งซึ่งแบ่งแยกชาวบ้านกลุ่มนี้ออกจากกลุ่มอื่นๆของสังคมเมือง ในเรื่องต่อมาที่ชาวบ้านกลุ่มเหล่านี้ได้ถูกทำให้เข้าใจมากยิ่งขึ้นถึงผลแห่งความแตกต่างก็คือ สภาพการอยู่อาศัยหรือบ้านเรือน และประเด็นสุดท้ายที่ถูกทำให้ชาวบ้านรับรู้ความแปลกแยกจากคนสังคมใหญ่มากขึ้นก็คือ กลุ่มอาชีพ ซึ่งกลุ่มอาชีพนี้เองที่มีผลต่อระบบความเชื่อและความคิดให้มีการยอมรับในชะตากรรมของกลุ่มชาวบ้านเหล่านี้โดยผ่านระบบสายตาการมองเรื่อง การศึกษา

ชาวบ้านในชุมชนยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงเมืองเชียงใหม่ จนกระทั่งมองเห็นและอยู่กับสภาพการเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงใหม่ โดยกลุ่มชาวบ้านนี้ได้มีปะทะกับสิ่งที่พบเจอจากภายนอก และก่อให้เกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจโดยตลอดเป็นเวลาหลายปี พ่อน้อย สุริยา เป็นบุคคลหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงนี้ภายหลังจากทำให้กลายเป็น “สลัม” หรือ “ชุมชนแออัด” ว่า เมื่อก่อนครอบครัวของพ่อแม่ก็อยู่ในนี้ แม้ว่าจะย้ายมาจากบ้านริมบึงก็อยู่ใกล้นี้เอง ถือว่าเป็นกลุ่มศรัทธาเดียวกัน บ้านเรือนก็อยู่ห่างๆกันไม่แน่นเลย อยู่มาตั้งแต่เริ่มต้นคนไม่มี มีบ้านน้อยมาก บ้านพ่อเป็นบ้านที่มีโฉนดที่ดินนะ อย่างบ้านลุงประสิทธิ์นั้นก็มีโฉนดที่ดิน เรามีทะเบียนบ้าน บ้านลุงประสิทธิ์อยู่มาก่อนบ้านพ่อน้อยอีก เขาอยู่กับมาแต่พ่อแม่ปู่ย่าตายาย พอเทศบาลเข้ามา ก็มาแยกมาแบ่งเป็นชุมชนๆไป เขาอ้างเหมือนกันก็เข้าใจว่าบ้านมันแน่นมากเกินไป ทำงานไม่ได้ทั่วถึงขอให้ชาวบ้านแยกออกเป็นชุมชนๆ พวกเราก็เลยให้แบ่งชุมชนๆกันเรื่อยๆ อย่างพวกพ่อนี้ไม่ใช่คนจนนะ ไม่ใช่คนจนเลย พ่อว่าพวกคนจนจริงๆ นานมาแล้ว ชอบไปอยู่แถวๆ ริมคลอง ทุกวันนี้พวกคนจนก็อยู่ริมคลอง...(สัมภาษณ์ พ่อน้อย สุริยา วันที่ 23 พฤษภาคม 2549) สิ่งที่เป็นสาเหตุที่ทำให้พ่อน้อย มีอาการแสดงความน้อยใจบางที่บ่งถึงการถูกทำให้กลายเป็นคนสลัม แม้พ่อน้อยมีโฉนดที่ดินก็ตามเหมือนกันเพื่อนบ้านในละแวกเดียวกัน ก็ปรากฏสภาพของชุมชนก็ทำให้พ่อน้อยไม่สามารถขายที่ดินได้ เพราะที่ดินที่มีโฉนดของชุมชนเป็นที่ดินปิด ไม่มีทางออกไปยังถนนที่ดีกว่า และอยู่ติดกำแพงวัดหัวฝาย ดังนั้น พ่อน้อยและกลุ่มเพื่อนบ้านจึงรอดพ้นจากการขายที่ดินซึ่งแตกต่างกับเจ้าที่ดินรายใหญ่ที่ได้ขายที่ดินไปแล้วจำนวนมาก

นอกจากนี้มีมิติ “ความยากจน” ที่ชาวบ้านถูกทำให้เปรียบเทียบกับผู้คนสังคมภายนอก ไม่ว่าจะเป็นวัตถุต่างๆ ตลอดจนรายได้อันที่ชาวบ้านได้รับที่มาจากกลุ่มอาชีพแบบนอกระบบ (informal sector) ทำให้คนในชุมชนมีรายได้ไม่แน่นอน รายได้ที่ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ถูกยอมรับให้กลายเป็นไปตามที่กลุ่มบุคคลภายนอกเรียกที่เข้าสู่ระบบการจัดกลุ่มสัมพันธ์ จะพบได้ว่าชาวบ้าน

ที่อาศัยในชุมชนแออัด เมื่อมีบุคคลภายนอกสอบถามเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ มักตอบอย่างหนึ่งเลย ว่า “พออยู่พอกิน” ถ้าไม่เป็นอย่างที่พื่อน้อยได้กล่าวไว้ว่า “...แต่คนในชุมชนถ้าไม่เอาแต่ได้ เห็นอะไรก็จะเอาหมด หรือจะเอาอย่างเดียว พอว่าโลกมากเกินไปนี่ก็จะมีปัญหาเกิดขึ้นในชุมชน บางครั้งมีกรรโชบายของเป็นคนจากที่อื่น บางครั้งเราไม่รู้จัก อย่างชาวบ้านบางคนนี่ก็โลกมากขอให้ เห็นแก่คนอื่นบ้าง เห็นแก่ลูกหลานคนในชุมชนไม่คิดแต่จะเอาอย่างเดียว ถ้าคิดว่าจะทำให้ลูก หลานกินดีอยู่ดี ก็ต้องไม่คิดเอาแต่ได้ ไม่คิดเอาฝ่ายเดียว...(สัมภาษณ์ พื่อน้อย สุริยา วันที่ 23 พฤษภาคม 2549 ชุมชนวัดหัวฝาย) การพยายามที่จะคิดถึงความเป็นคนที่ “พออยู่พอกิน” ของชาว บ้านในชุมชนทำให้แรงกระแทกด้านเศรษฐกิจจากภายนอกเข้ามา มากเกินไป ชาวบ้านบางคนบอก ว่า “...เขาวัวเราจน เพราะขี้เกียจ...” ความจริงในสภาพของชาวบ้านในชุมชนช่วงปลาย พ.ศ.2525 ทำให้ทราบว่า ชาวบ้านทำงานหนักขึ้นแต่มีรายได้น้อยลง ซึ่งก่อให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างกลุ่ม การใช้แรงงานที่เกิดขึ้นที่มีจำนวนมากขึ้นในเมืองใหญ่เช่นเชียงใหม่ หลังจากโครงการได้ชะลอตัว ลงเรื่องการก่อสร้างต่างๆ ทำให้กลุ่มชาวบ้านที่ทำงานก่อสร้างและรับเหมาก่อสร้าง เริ่มเดินทาง ออกไปรับงานต่างจังหวัด แต่ก็เดินทางกลับมาอยู่บางส่วน พ่อค้าที่ขายสินค้าไนท์บาร์ชาร์เริ่มมี ปัญหาเมื่อถูกพ่อค้ารายใหม่บีบให้ขายแพงลอยสินค้า ทำให้ชาวบ้านที่เคยตั้งร้านขายได้ขายแพงลอย ของตนเองไปเป็นจำนวนมาก หลายคนเปลี่ยนไปเป็นคนดูแลร้านตู้แพงลอยแทน โดยเสียค่าฝาก ร้านตู้สินค้า ประมาณ คืนละ 15 บาทต่อแผง ถึง 50 บาทต่อแผง ขึ้นอยู่กับร้านตู้แพงลอย ซึ่งคน กลุ่มนี้มาจากหลายชุมชน ในชุมชนหัวฝายได้มีกลุ่มทำงานอีกหลายคน

อย่างไรก็ตาม การค้าขายที่ตลาดไนท์บาร์ชาร์ ของชาวบ้านในชุมชนหัวฝาย ได้มี วิวัฒนาการดังที่ได้กล่าวไปแล้ว และการที่ชุมชนอยู่ใกล้กับตลาดไนท์บาร์ชาร์นี้เอง มีผลทำให้กลุ่ม ผู้คนชนเผ่า หรือกลุ่มชาวเขา ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนดอยหรือบนภูเขาทั้งจังหวัด เชียงใหม่และจังหวัดเชียงราย ต่างมุ่งหนีภัยแล้งจากถิ่นเดิม เข้าสู่เมืองเชียงใหม่เพื่อประกอบการทำ มาหากินเลี้ยงชีพของตนและครอบครัว การที่กลุ่มชาวเขาได้รับการสนับสนุนด้านการท่องเที่ยว มายาวนาน นับแต่นโยบายสนับสนุนการท่องเที่ยวและแนวคิดเรื่องความมั่นคงของชาติ ทำให้กลุ่ม ชาติพันธุ์ชนเผ่าหรือชาวเขากลายเป็นกลุ่มชาติพันธุ์แบบใหม่ที่แทรกซึมอยู่ในบริบทความเป็นคน เมืองในของนครเชียงใหม่ ซึ่งนับว่าเป็นการจัดระบบการแสดงตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์ซ้อนทับของ ชุมชนแออัดเกิดขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง หลังจากความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในชุมชนหัวฝายได้ถูก กลืนกลายเป็นคนไทยในยุคต่อมา การปรากฏกลุ่มชาติพันธุ์อีกครั้งหนึ่งบนพื้นที่ริมคลองแม่ข่าใน ชุมชนหัวฝายนี้ จึงนับเป็นการปรากฏกลุ่มชาติพันธุ์ภายในชุมชนและสังคมเมืองได้รับความสนใจ มากยิ่งขึ้น ซึ่งความเป็นชาติพันธุ์ของชุมชนอยู่แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ หนึ่ง กลุ่มชาติพันธุ์ ชนเผ่าชาวเขา โดยแบ่งออกเป็นอีกหลายกลุ่ม เช่น ลีซอ มูเซอ ม้ง กะเหรี่ยง อาข่า ซึ่งเข้ามาตั้ง

ถิ่นฐานริมคลองแม่ข่า และกลุ่มที่สอง กลุ่มคนเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกกลืนกลายเป็นคนไทยเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ดังนั้นจะกล่าวถึงพัฒนาการหรือความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าที่อพยพลงมาในเมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนหัวฝายในเวลาต่อมา เพื่อจะสามารถมองเห็นความเป็นตัวตน และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งต่อเมืองในรูปของกลุ่มการค้าขายในตลาดการท่องเที่ยว และความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ทางสังคมภายในชุมชนหัวฝาย ดังต่อไปนี้

ความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าแรกเริ่มปรากฏในเมืองเชียงใหม่เมื่อมีการสร้างศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ ในเดือนเมษายน พ.ศ.2514 เพื่อเป็นสถานที่จัดงานเลี้ยงอาหารแบบขันโตกสำหรับนักท่องเที่ยวทำให้เจ้าของทุน ชื่นไปเกลี้ยกล่อมชาวเขาจำนวนมากตามคอยต่างๆ ลงมาเพื่อจัดการแสดง ซึ่งในโอกาสนั้นทำให้ชาวเขาทุกเผ่าลงกันมาอยู่อาศัยในพื้นที่ที่เจ้าของทุน (นายอุณห์ ชูติมา) ที่ได้จัดพื้นที่ภายในศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ ครั้งแรกมีจำนวนไม่กี่ครัวเรือน แต่เมื่อรายได้จากการแสดงในแต่ละรอบได้มีรายได้ดี จึงชักชวนญาติพี่น้องลงกันมาอาศัยภายในพื้นที่แห่งนี้อีกจำนวนมาก ในอดีต การจัดสร้างบ้านของกลุ่มชาวเขาจะสร้างในรูปแบบวัฒนธรรมเดิม ลักษณะสถาปัตยกรรมเฉกเช่นเดียวกับการอยู่อาศัยบนคอย ดังนั้นเมื่อมีการขยายตัวทางการท่องเที่ยวมากขึ้น กลุ่มชาวเขาเผ่าต่างๆก็ลงมาทำงานในเมือง และเมื่อถึงฤดูทำนาหรือทำไร่ก็จะกลับขึ้นไปทำงานบนคอย ลักษณะสำคัญของกิจกรรมของชาวเขาเผ่าต่างๆที่ลงมาแสดง เจ้าของทุนจะกำหนดให้แต่งกายตามชุดประจำเผ่าทุกเผ่า หลังจากมีการแสดงจบแล้ว ชาวเขาทุกเผ่ามีโอกาสได้ขายสินค้าหรือของที่ระลึกประจำเผ่าของตนแก่แขกที่เข้ามาชมการแสดงด้วย

ดังนั้นเมื่อ ตลาดข้างตลาดนได้เกิดขึ้นมา (ซึ่งปัจจุบันคือ ตลาดไนท์บาร์ซาร์) ทำญาติพี่น้องเผ่าต่างๆต่างลงมาหางานทำเพิ่มเติมไปจากการทำงานบนคอย เหตุที่เป็นดังนี้เพราะว่า ในขณะนั้นรัฐบาลจะใช้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเขาเป็นเสน่ห์ในการดึงดูดนักท่องเที่ยว เพื่อนำรายได้เข้าประเทศ การเปิดตลาดไนท์บาร์ซาร์ ก็เป็นการเปิดโอกาสให้มีการนำสินค้าหัตถกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเขาเผ่าต่างๆมาขายให้แก่นักท่องเที่ยว หมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ซึ่งเดิมอาศัยอยู่ในเชียงใหม่แล้ว เช่นการส่งเสริมอุตสาหกรรมเครื่องเงิน เครื่องเงิน และเครื่องแกะสลักไม้ ซึ่งเป็นของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้นำเสนอไปแล้วข้างต้น คือ กลุ่มไทจีน ไททรงวัวลาย และไทยวน เป็นต้น

สาเหตุที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเขาต้องลงมาหางานทำในเมืองเชียงใหม่และเมืองอื่นๆ ก็ด้วยเหตุการณ์การแข่งขิมของพรรคคอมมิวนิสต์ที่เข้ามาในแต่ละหมู่บ้าน ทำให้ชาวเขาจำนวนหนึ่งลงหากินในพื้นที่ราบ และอีกประการหนึ่งการประกอบอาชีพบนคอยไม่ประสบความสำเร็จ และเกิดจากการชักชวนของญาติพี่น้องที่ได้ลงไปทำงานในพื้นที่ราบแล้ว และประการสุดท้ายด้วย

เหตุผลของหน่วยงานราชการที่เกรงกลัวว่าพรรคคอมมิวนิสต์จะแทรกแซงเข้าหมู่บ้านชาวเขามากขึ้นจึงสั่งให้ชาวเขาอพยพลงมาอาศัยอยู่ในเมืองหรือที่ราบ นโยบายการเกิดศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่จึงได้เกิดขึ้น เมื่อการอพยพลงมาพื้นที่ที่ราบเพิ่มจำนวนขึ้นหมู่บ้านภายในศูนย์วัฒนธรรมชาวเขาไม่เพียงพอรองรับการอาศัยได้ ดังนั้นพื้นที่ในเมืองจึงเป็นที่หมายในการพักอาศัยเพราะราคาไม่แพงและอยู่ใกล้เมืองในการทำมาหากินด้วย พบว่าจากข้อมูลที่ศึกษาโดยสถาบันวิจัยชาวเขาเมื่อปี พ.ศ.2534 พบว่า มีกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงหลายกลุ่มเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่มานานกว่า 16 ปี เช่น ชนเผ่ากะเหรี่ยง จำนวน 17.74 % อ่าข่า 11.63 % เมี่ยน 13.68 % ลาหู่ 2.2 % ลีซอ 5.72 % ม้ง 1.47 % (สถาบันวิจัยชาวเขา, 2534: 26 อ้างใน ประสิทธิ์ ธิปริชา และคณะ, 2546: 40)

ลักษณะของกลุ่มชาวเขาที่เข้ามาจะอยู่อาศัยรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนมีลักษณะการก่อตัวเป็นชุมชนเล็กๆ และมีโอกาสที่จะขยายพื้นที่ออกเป็นตั้งเป็นชุมชนใหม่ โดยเข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดเชียงใหม่ในทุกชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้กับแหล่งการค้าขายเช่น ชุมชนหัวฝ้าย ชุมชนกำแพงงาม ชุมชนฟ้าใหม่ประตูก้อม ชุมชนคลองเงิน 1-2 ฯลฯ ในลักษณะการตั้งชุมชนใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเขาพบว่า ในชุมชนหัวฝ้าย ชาวเขาเริ่มอพยพเข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนเพราะเพื่อนในศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ที่ได้เริ่มเอาสินค้ามาวางขายที่ตลาดข้างกลาง และได้รู้จักกับผู้ที่ขายสินค้าตลาดข้างกลาง ดังนั้นจึงได้รู้จักและแนะนำให้เพื่อนกลุ่มชาติพันธุ์แรกที่เข้าไปพักอาศัยในชุมชนแออัดก็คือ กลุ่มลีซอ ซึ่งกลุ่มนี้ได้เข้าไปสร้างบ้านในครั้งแรกสร้างเช่นเดียวกับบ้านที่อาศัยบนดอย เป็นสภาพเรือนไม้ไผ่ขนาดเล็กคล้ายกระท่อม มีห้องนอนเดียวมีเรือนชาน ส่วนพื้นดินเป็นห้องทำอาหารหรือห้องครัว แรกมีเพียง 3-4 ครัวเรือนเข้ามาในราวปี พ.ศ.2535 โดยชาวเขาเข้ามาขอเช่าบ้านก่อนและหลังจากนั้นก็ขอซื้อสิทธิในการอยู่อาศัยจากชาวบ้านในชุมชน กลุ่มชาวเขาเหล่านี้มีอาชีพค้าขายในตลาดไนท์บาร์ซาร์ ขายปลาหมึกย่าง และเย็บผ้าขาย ในขณะที่กลุ่มคนในชุมชนที่มีอาชีพในการค้าขายที่ตลาดไนท์บาร์ซาร์อยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว ก็คือกลุ่มตระกูลยานะชาติ โดยขายผ้าฝ้าย กระเป๋า ย่อม และเครื่องจักสานก่อนหน้านั้นแล้ว ดังนั้น กลุ่มชาวเขาที่เข้ามาอาศัยจึงเข้าอยู่ใกล้ๆกับกลุ่มตระกูลยานะชาติ ในช่วงต่อมาก็มีจำนวนเพิ่มมากยิ่งขึ้น เช่น กะเหรี่ยง ลาหู่ ม้ง อ่าข่า ฯลฯ เพิ่มมากยิ่งขึ้น

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มชาวเขาถูกแยกออกต่างหากกับกลุ่มชาวเมือง และแทบไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกันเลยเว้นกลุ่มตระกูลยานะชาติที่เกี่ยวข้องผลประโยชน์ร่วมโดยตรงกับกลุ่มชาวเขา ดังนั้น กลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มที่ถูกนิยามและรังเกียจจากชาวชุมชนโดยทั่วไปในฐานะที่น่าความสกปรกและความไร้ระเบียบเข้ามาในชุมชน ในขณะที่กลุ่มชาวเขาจึงส่วนใหญ่ไม่สามารถติดต่อพูดคุยภาษาไทยท้องถิ่นได้ ดังนั้นจึงจะเกาะกลุ่มอยู่แต่เฉพาะกลุ่มชาวเขา แม้ในระยะหลังจะมีการร่วมมือกันแต่ก็เกิดมาจากกลุ่มหน่วยงานภายนอกเข้ามาประสานให้ ในช่วงนี้ กลุ่มชาวเขาจึงพึ่งพา

กันแต่เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันทั้งที่อยู่ในชุมชนเดียวกันและอยู่ที่อื่นๆ เช่น ชุมชนคลองเงิน 1 คลองเงิน 2 หัวฝาย กำแพงงาม และศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ จึงกลายเป็นจุดศูนย์รวมของชาวเขาทุกเผ่าตราบนับปัจจุบันนี้

อย่างไรก็ตาม ระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อคนพื้นราบหรือคนเมือง ก็คือ การติดต่อในช่วงและเหตุการณ์ที่จำเป็นก็จะให้เพื่อนและญาติที่อยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ซึ่งสามารถพูดภาษาไทยท้องถิ่นและไทยกลางได้เข้ามาเป็นล่ามช่วยเจรจาให้ เช่น การซื้อสิทธิในการอยู่อาศัย จะมีการเช่าบ้านกันในราคาเริ่มต้นประมาณ 5,000 ถึง 50,000 บาท ขึ้นอยู่กับบริเวณใดและกว้างเพียงใด หรือการขอความช่วยเหลือที่ต้องติดต่อกับหน่วยงานราชการที่ต้องให้คณะกรรมการชุมชนช่วยประสานติดต่อให้ เป็นต้น

สิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงนับแต่ พ.ศ. 2500 จนถึงการปรากฏสภาพความเป็นชุมชนแออัดของชุมชนหัวฝายและชุมชนอื่นๆ เป็นเหตุผลอันสำคัญที่เกิดจากการต่อสู้และช่วงชิงอำนาจการในใช้พื้นที่ทางกายภาพของผู้คนในเชียงใหม่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงมากยิ่งขึ้น เมื่อโครงสร้างทางกายภาพของเมืองถูกสร้างขึ้นในรูปแบบแนวคิดของเมืองใหม่ เช่น โครงสร้างของผังเมืองเชียงใหม่ ที่ถูกทำให้เกิดเมืองแบบใหม่ที่ไม่ใช้รูปแบบของการถูกควบคุมกำลังไพร่พลอย่างเช่นแต่ก่อน นำไปสู่โครงสร้างผังเมืองของเมืองในลักษณะของการกระจายอำนาจที่เกิดจากการค้าขายและการกระจายสินค้า ภาพความเป็นเมืองในอดีตที่เต็มไปด้วยพื้นที่โครงสร้างทางสังคมของความเป็นกลุ่มหมู่บ้านหรือกลุ่มบ้านถูกแทนที่ด้วยร้านค้า และจุดศูนย์กลางของอำนาจราชการจากรัฐส่วนกลางไทยแนวคิดของความเป็นเมืองใหญ่เพื่อลดอำนาจเหนือการเมืองระบบการควบคุมกำลังพล ไปสู่อำนาจเหนือการเมืองควบคุมกำลังเศรษฐกิจ และแต่เดิมจะเน้นความเป็นหมู่บ้านชุมชน เน้นกลุ่มเมืองผู้คนไปสู่การเน้นความเป็นการค้าขายและการตลาด อำนาจจึงเปลี่ยนแปลงจากอำนาจที่ส่งผลต่อชีวิตตามลำดับชนชั้นและมีสามัญสำนึกทางชนชั้น ไปสู่การพยายามที่จะสร้างอำนาจสะสมฐานเงินตราและความมั่งคั่งที่มาจากเงินตรา และละลายสามัญสำนึกทางชนชั้นที่ส่งให้เกิดภาวะระบบอุปถัมภ์แบบใหม่ในสามัญสำนึกทางชนชั้นแบบใหม่ อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมและการสร้างสามัญสำนึกที่ผูกพันอยู่กับระบบสามัญสำนึกเดิมไม่สามารถระบายตามระบบแนวคิดภาพเมืองใหม่ได้ จึงเกิดภาวะของความเป็นพลวัตเปลี่ยนแปลงที่สร้างพฤติกรรมของผู้คนเมืองเชียงใหม่ในลักษณะที่แสดงออกมาในนาม วัฒนธรรมเชียงใหม่ที่ถูกเหมารวมความเป็นเมืองสมัยใหม่ที่ถูกลงโครงสร้างอำนาจทางเมืองจากกลุ่มรัฐบาลที่ทำให้เกิดภาพคนเชียงใหม่แบบใหม่ จากสายตาของผู้อื่น หรือกลุ่มอำนาจเหนือการเมืองการปกครองจากส่วนกลางที่เป็นตัวกระตุ้นสร้างภาพเชียงใหม่ให้กลายเป็นเมืองของความอ่อนแอทางอำนาจ เช่น การมุ่งประเด็นไปสู่การสร้างความบันเทิงด้านอารมณ์มากกว่าความเป็นจริงของอำนาจที่ปรากฏอยู่จริงของพื้นที่เมืองเชียงใหม่ ภาพที่ถูกสร้างขึ้นมาจาก

“ความอ่อนแอของสตรี” เป็นภาพแรกที่ขมวดคิดไปกับ “ชนชาติอันงดงาม” การสร้างความอ่อนแอของสตรีงามและชนชาติงาม กลายเป็นสิ่งที่ถูกทำให้บ้านเมืองเชียงใหม่กลายเป็นเพียงเครื่องบำบัดอารมณ์ของผู้คนจากเมืองอื่นๆ เช่น การสร้างนโยบายเป็นเมืองท่องเที่ยวจากความปรารถนาของกลุ่มขุนนางอดีตที่มุ่งหมายตามแบบอย่างเจ้านายแต่โบราณ กรณีเช่น รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดทอดพระเนตรเขตบ้านเมืองเชียงใหม่ โดยเดินทางประพาสไปตามจุดอันล่อแหลม ที่ผ่านมิติของการเที่ยวชม ไปสู่ระบบการเมืองเชิงพื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ถูกทำให้ผ่านเลยไปสู่การแสวงหารูปแบบของความเป็นอื่นที่ภาคส่วนกลางมีต่อภาพเมืองเชียงใหม่ การสร้างภาพลักษณ์ให้แก่เมืองเชียงใหม่เช่นนี้ นำไปสู่ภาพลักษณ์ของคนเชียงใหม่ ที่ต้องแตกต่างไปจากผู้อื่นจากที่อื่นๆ ของผู้มาเยือน การคาดหวังต่อภาพเชียงใหม่ทำให้เกิดอัตลักษณ์ตัวตนแบบใหม่ๆ ของเชียงใหม่มากมาย

หนึ่งในความแตกต่างของความมีอำนาจแนวราบในความแตกต่างที่หลากหลายก็คือ การสร้างระบบอำนาจต่อต้านรัฐส่วนกลาง การสร้างระบบอำนาจต่อต้านรัฐส่วนกลางส่งผลให้รูปลักษณะของเมืองเชียงใหม่แตกต่างไปจากส่วนอื่นๆ สังเกตได้ชัดว่า การสร้างภาพของตัวตนที่ถูกตั้งคำถามจึงย้อนมองภาพในอดีต เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองที่ถูกทำให้ตอกย้ำให้มองผ่านเมืองในอดีตอย่างมากว่าเมืองอื่นๆ อดีตที่หลงเหลือของความเป็นเชียงใหม่ถูกจารึกและถ่ายทอดผ่านความเชื่อและศาสนาอย่างลึกซึ้ง ซึ่งพบว่า ความเชื่อในอดีตที่ผู้ถ่ายทอดผ่านวัดต่างๆ ทั้งวัดที่ยังมีชีวิตอยู่และวัดที่ร้างไปแล้ว พบว่า แนวความคิดขององค์ความรู้เชิงประวัติศาสตร์สร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาใหม่ เพื่อมุ่งส่งเสริมแนวคิดเชิงนโยบายการท่องเที่ยวทำให้เรื่องของ “สตรีที่สวยงาม” และ “ชนชาติอันงดงาม” ซึ่งนำมาในสิ่งที่เจ็บปวดแก่ภาพลักษณ์ของเชียงใหม่ในเวลาต่อมา

การสร้างภาพความชอบธรรมของผู้คนเชียงใหม่ สะท้อนได้จากวิถีชีวิตของผู้คนในบ้านหัวฝาย ในช่วงก่อนปี พ.ศ.2500 ผู้คนเชียงใหม่ถูกทำให้เกิดกระแสของความรักบ้านเมืองเชียงใหม่ ผ่านมิติการต่อสู้เพื่อรักษาอำนาจของกลุ่มเจ้านายเชียงใหม่ที่ยังมีความเป็นตัวตนอยู่ เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองเดียวในประเทศไทยที่ยังคงสภาพการรักษาอำนาจทางการเมืองการปกครองที่อดีตมาต่อความเป็นเมือง ผู้คนในบ้านหัวฝายหรือชุมชนโดยรอบวัดหัวฝาย วัดนันทาราม วัดศรีสุพรรณ วัดยวงควง วัดดาววะดิงส์ ฯลฯ ผ่านกิจกรรมของชุมชน พบว่า หลังการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของเมือง นับแต่การสร้างถนนภายในเมืองเชียงใหม่ หลังจากการขยายรถไปสายเชียงใหม่ขึ้นมายังเชียงใหม่ ชาวชุมชนหัวฝายผลิตผลการเกษตรมากยิ่งขึ้นเพื่อมุ่งไปสู่การค้าขายข้าวสาร มุ่งการผลิตเนื้อสัตว์แหล่งใหญ่ของเมือง มุ่งผลิตภัณฑ์เครื่องมือเครื่องใช้ไม้สอยต่างสินค้าต่างๆ ที่ถูกผลิตขึ้นไม่ว่า ข้าวสาร ข้าวเปลือก เนื้อสัตว์ ผลิตภัณฑ์เครื่องหนังที่ทำมาจากหนังสัตว์ รวมไปถึง เครื่องเงิน เครื่องเงิน เครื่องจักสาน ฯลฯ เหล่านี้มุ่งไปขายยังตลาด และที่

ชาวบ้านสามารถนำไปสู่ตลาดได้ก็เพียงตลาดขนาดเล็กของหมู่บ้าน เช่น กาดนัด (กาดมั่ว) ที่นัดกันทุกอาทิตย์ตามหมู่บ้านต่างๆ แต่ที่พิเศษสำหรับชาวบ้านในเมืองอย่างบ้านหัวฝายก็คือ การเริ่มมีตลาดถาวรที่เปิดขายทุกวัน นับแต่การที่ชาวจีนเข้ามาเชียงใหม่และเปิดร้านขายสินค้าทุกวัน ทำให้ตลาดเมืองเชียงใหม่ เช่น ตลาดประตูเชียงใหม่ ตลาดประตูคุ้ม เริ่มกลายเป็นตลาดเปิดทุกวัน ซึ่งเดิมเป็นตลาดนัด การนิยามเปิดการค้าการค้าทุกวัน ส่งผลให้ผลิตภัณฑ์ที่ชาวบ้านผลิตถูกป้อนเข้าสู่ตลาดขนาดเล็กเหล่านี้ ซึ่งรายได้ที่ได้มาเป็นเพียงการพอใช้จ่ายเพียงเล็กน้อย และสิ่งที่ทำให้ปลดปล่อยภาวะหนี้สินของชาวบ้านจากการเสียดิน และเสียดินอกรต่างๆ อย่างที่เคยปฏิบัติกันเช่นแต่เดิมได้ถูกยกเลิกไปในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ.2475 การแก้ไขปัญหายากจนในค่านิยมใหม่ที่ถูกทำให้เป็นที่ยอมรับในยุคนี้มากขึ้น ทำให้นโยบายเร่งการพัฒนาประเทศของไทยมุ่งไปสู่การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งนับว่ายังยึดเป็นนโยบายนับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การปรับโครงสร้างพัฒนาเร่งปรับปรุงระบบเศรษฐกิจของชาติ จึงมุ่งการผลิตทุกประเภทเข้าสู่การค้าเช่นที่เคยปฏิบัติมานับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพิ่มเติมในกรณีของการจัดโครงสร้างด้านอุตสาหกรรมของประเทศ การปรับโครงสร้างดังกล่าว ไม่ประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหเศรษฐกิจถดถอยของประเทศ และนำไปสู่นโยบายเปิดประเทศเสรีให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุนและจัดโครงสร้างระบบอุตสาหกรรมของประเทศ ดังจะเห็นว่ามีเปิดโรงงานอุตสาหกรรมทั่วประเทศในเวลาต่อมา ลักษณะดังกล่าวพบว่าการพยายามที่จะแก้ไขปัญหาคความยากจน โดยการยกเลิกการจัดเก็บภาษีที่ดินและภาษีอากรที่เคยสร้างให้ชาวบ้านชาวเมืองประสบความยากไร้และทุกขเวทนา จนกระทั่งอธิบายนิยามความหมายของระบบเงินตราหรือเป็นกระบวนการสร้างแนวคิดการสะสมเงินตราขึ้นในวัฒนธรรม ยกตัวอย่างเช่น มีชาวบ้านชาวเมืองจำนวนมากกล่าวว่า “เงินทอง(เงินตรา)เป็นของบาดใจ” การสร้างภาพของเงินตราในความเข้าใจของผู้คนในบ้านเมืองทำให้การจัดระบบการค้าขายของกลุ่มชาวบ้านขนาดเล็กที่สุดประสบความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิงในแง่ของแนวคิดเศรษฐกิจระบบทุนนิยมแบบใหม่

ความล้มเหลวในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจที่สวนทางกับระบบคิดของชาวบ้านชาวเมืองก่อนปี พ.ศ. 2500 พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่หัวฝายเริ่มขายที่ดิน เนื่องจากโครงสร้างของเมืองแบบใหม่ไม่ได้เหมาะสมอย่างที่เคยเป็นอยู่ การจัดสร้างถนนภายในเมือง และถนนคูคลองของบ้านเมืองสร้างความผิดหวังให้แก่ชาวบ้านที่ต้องพึ่งพิงระบบเหมืองฝายในการทำเกษตรกรรมของเมือง พบว่าบรรดาคูคลองหรือแม้แต่คูเมือง ได้ถูกจัดระบบผังใหม่ กำแพงเมืองเชียงใหม่ที่เคยสร้างระบบความเป็นคนเชียงใหม่ที่เป็นการจัดระบบกลุ่มชาติพันธุ์ถูกทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงพื้นที่ทางกายภาพของเชียงใหม่ ได้กลายเป็นพื้นที่ที่ไม่มีนิยามของความหมายของอำนาจเหนือการเมืองล้านนาหรือเวียงจันทน์ รวมถึงอำนาจของระบบชนชั้นได้ลดลงจากการจัดระบบพื้นที่ทาง

ภายภาพแบบใหม่เหล่านี้ ชาวบ้านซึ่งเคยอาศัยอยู่ในพื้นที่เหล่านี้ต่างไม่สามารถปรับสภาพให้สามารถอยู่หรือดำรงชีวิตกับโครงสร้างผังเมืองและแนวความคิดพัฒนาการลงทุน ซึ่งขณะนั้นกลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่อพยพเข้ามาสู่เชียงใหม่สามารถดำเนินกิจกรรมและพัฒนาตามรูปแบบหรือสามารถรองรับปรับปรับมือกับโครงสร้างมุ่งที่จะพัฒนาด้านเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี การค้าขายระบบเงินตราเป็นที่ยอมรับและนิยมในสังคมเชียงใหม่มากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เท่าไร ฐานชาวบ้านชาวเมืองที่ยังคงเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรมก็ถูกทำให้ระบบคุณค่าลดน้อยถอยลงยิ่งขึ้น โดยพบว่าคนที่ผู้คนในชุมชนอพยพย้ายออกไปอยู่ต่างอำเภอมากขึ้น ในขณะที่การอพยพเข้าสู่เมืองเพื่อทำงานรับจ้างแรงงานก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นด้วย โดยพบว่า กลุ่มชาวบ้านที่เป็นกลุ่มข้าวดเดิมมีบทบาทต่อการสร้างความหมายที่มีต่อความเป็นเมืองเชียงใหม่มากยิ่งขึ้น แต่มีบทบาทในการช่วยเหลือพัฒนาวัดน้อยลง เห็นได้ว่า ทุกหัวชุมชนวัดจากโครงสร้างของเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ที่ดินกัลปนาวัดจำนวนมากถูกหน่วยงานราชการยึดไปสร้างอาคารและสำนักงานต่างๆ กรณีวัดหัวฝาย มีผู้สันนิษฐานว่า พื้นที่ของโรงฆ่าสัตว์ก็เป็นพื้นที่กัลปนาวัดหัวฝายเดิมบางส่วน โดยย้ายจากพื้นที่การค้าในการฆ่าสัตว์เช่นโค กระบือ จากพื้นที่เดิมที่ถูกนำไปใช้ในการค้า มุ่งย้ายมาสู่บริเวณที่สันนิษฐานว่าเคยเป็นที่ดินกัลปนาวัดเดิม รวมถึงที่ดินบริเวณอาคารการเคหะฯ สำนักงานประชาสัมพันธ์เชียงใหม่ โรงพยาบาลแม่และเด็ก ฯลฯ ในกรณีที่ชุมชนที่อยู่รอบวัดเป็นชาวบ้านที่ถูกหลบหนีจากพื้นที่ดินเดิมที่เคยอยู่อาศัยของวัดขยับเข้ามาอาศัยอยู่รอบวัด และผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่รอบวัดดั้งเดิมเหล่านี้ใช้สิทธิในการครอบครองที่ดินจากการอนุญาตของเจ้าอาวาสวัด และมีใบโฉนดที่ดินในที่สุดซึ่งมีอยู่จำนวน 14 หลังคาเรือน ลักษณะการปรับโครงสร้างของเมืองเชียงใหม่เช่นนี้ ก่อให้เกิดปรากฏการณ์สิ่งหนึ่งที่ทำให้ผู้คนของเมืองประสบความยากลำบากซ้ำซ้อนก็คือ การทำให้อำนาจแนวราบเชิงระบบความสัมพันธ์เครือข่ายเครือข่ายที่เคยเป็นอำนาจที่สำคัญของฐานแนวคิดของอำนาจระบบลำดับขั้นขึ้น ไพร่พลที่ยึดความเป็นเครือข่ายเป็นหลักในการดูแลและปกป้องระหว่างกันและกันล้มละลายอย่างสิ้นเชิง ดังกล่าวว่า ที่ดินหรือพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ถูกจัดวางให้มีความสำคัญขึ้นหรือสร้างความหมายใหม่บนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ โดยจัดระบบความสัมพันธ์แปลงสภาพทางภูมิศาสตร์ให้กลายเป็นระบบความสัมพันธ์พื้นที่ทางกายภาพขึ้นมา พื้นที่ทางกายภาพจึงเป็นโครงสร้างสังคมที่ผูกมัดด้วยระบบพื้นที่ทางสังคมที่มีองค์ประกอบของผู้คนจำนวนหนึ่งหรือกลุ่มคนเข้ามาอยู่ร่วมกัน และสร้างความหมายของพื้นที่ทางกายภาพแห่งนี้เกิดขึ้น ดังนั้นระบบเครือข่ายเชิงเครือข่ายที่เกิดขึ้นมีองค์ประกอบสำคัญของพื้นที่กายภาพ หรือความเป็นชุมชนกลุ่มผู้คนมาอยู่ร่วมกัน มีระบบการสร้างอาณาบริเวณของพื้นที่ทางสังคมร่วมกัน ดังนั้นการแตกแยกของที่ดินซึ่งมีความหมาย 2 ประเภทคือ ที่ดินที่อยู่อาศัยและที่ดินแหล่งทำมาหากิน ถูกขาดสะบั้นออกจากกันทำให้โครงสร้างของพื้นที่ทางสังคมแตกสลายไปในที่สุด การกระจัดกระจายเครือข่ายไปยังพื้นที่

ต่างๆ สร้างความห่างเหินและสร้างความแตกต่างในระบบการควบคุมกำลังพลซึ่งเคยปรากฏในระบบอาวุโส จึงพบว่า ความแตกสลายของพื้นที่ทางกายภาพนำไปสู่การแตกสลายของระบบความสัมพันธ์ของพื้นที่ทางสังคม โดยเฉพาะอำนาจแนวราบที่เน้นระบบความสัมพันธ์ของระบบเครือข่ายเครือข่ายที่พึ่งพิงให้ความช่วยเหลือเกื้อกูล และให้คำปรึกษาปกป้องคุ้มครองภัยต่างๆ ให้แก่กัน

เมื่อพื้นที่ทางกายภาพแบบเดิมถูกทำลายไปสิ้นพร้อมๆ ไปด้วยโครงสร้างทางสังคมที่ถูกทำให้แตกกระจัดกระจายไปตามแหล่งต่างๆ ชาวบ้านดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในบริเวณเหล่านี้จึงเป็นเพียงกลุ่มเล็กที่หลงเหลือบนซากระบบความสัมพันธ์แบบเดิม ในขณะที่ภายในเมืองเชียงใหม่ โครงสร้างการเมืองปรากฏออกมาในรูปของแหล่งการค้าอย่างสมบูรณ์แบบ นายเงินทั้งหลายได้กลายเป็นนายทุนขนาดใหญ่และขนาดย่อยภายในบริเวณรอบทุ่งช้างคลาน ร้านค้าต่างๆ ได้ตั้งขึ้นมาตามค่านิยมการค้าขายที่นำโดยชาวจีนจากสยาม

เมื่ออำนาจระบบความสัมพันธ์อำนาจแนวราบถูกกระจัดกระจาย คนที่อาศัยอยู่ในชนบทต่างก็มุ่งเข้าเมืองเพื่อแสวงหางานในระบบเงินตรา สำหรับระบบการเกษตรในชนบทได้กลายเป็นแหล่งผลิตเพื่อผลิตในการค้าขาย ที่ดูเหมือนจะมุ่งไปสู่การสร้างองค์ความรู้แบบใหม่หรือทันสมัยตามแนวคิดเกษตรที่มุ่งจัดแนวคิดเพื่อการผลิตได้เร็วและสร้างผลผลิตได้มากที่สุด กระบวนการสร้างระบบ “งาน” ที่ถูกทำให้คิดเรื่องของ “แรงงาน” ที่มีความแตกต่างในลักษณะขององค์ความรู้ที่แตกต่างกันระหว่างแนวคิดเดิมและแนวคิดใหม่เพิ่มมากยิ่งขึ้น การจัดระบบงานแบบเดิมที่ใช้องค์ความรู้ของ “เครือข่ายระบบความสัมพันธ์อำนาจแนวราบ หรือกลุ่มเครือข่ายเครือข่าย” ที่ร้อยรัดและแบ่งปันช่วยเหลือระหว่างกันและกัน และมีความสามารถจัดระบบการทำงานแบบองค์กรหรือกลุ่ม ได้ดีกว่าการทำงานเดี่ยวที่เน้นความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นหลัก ในขณะที่ระบบ “งาน” และ “การใช้แรงงาน” แบบใหม่ได้ถูกนิยามและกำหนดให้แบ่งความสำคัญจากกลุ่มความสัมพันธ์เดิมมาสู่การใช้แรงงานแบบเดี่ยวเฉพาะเจาะจง และการทำงานกลุ่มเน้นถึงปริมาณงานหรือเป้าหมายของงานมากกว่าระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของคน ลักษณะการยืดหยุ่นของเวลาก็มีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ระบบ “งานระบบดั้งเดิม” ในเวลาในการยึดให้ยาวและผ่อนปรนตามลักษณะฤดูกาลช่วงเวลาที่ขึ้นตรงกับธรรมชาติเป็นหลัก และ “งานแบบใหม่” ถูกจัดให้เวลาสร้างขึ้นตามจังหวะจะโคนที่แน่นอน ไม่เน้นให้ห้วงของเวลาในความหมายของ ฤดูกาลเป็นหน่วยการจัดการ ดังนั้น แรงงาน ของความหมายที่เปลี่ยนแปลงในยุคนี้จึงเป็นการจัดแรงงานให้กลายเป็นการใช้ห้วงเวลาที่ถูกกำหนด และจัดแบ่งระบบความสัมพันธ์ทางสังคมออกจากกัน จึงพบว่า แรงงานของชาวบ้านที่ทำไร่ทำนาทำสวน เมื่อเข้าสู่ระบบจัดการของ แรงงานที่ถูกซื้อด้วยเวลาตามอัตราเงินตราจึงถูกจัดเดินให้เป็นเส้นทางขนาดกัน ดังนั้นจึงพบว่า เมื่อแนวคิดดังกล่าว 2 แนวคิดนี้มาผนวกเจอกัน จึงเห็นว่า เกิดการถ่วงดุลอำนาจของเวลาที่ไม่เท่ากัน อำนาจของห้วงเวลาเดิมที่ไม่

เดินไปตามอำนาจของห้วงเวลาใหม่ เมื่อนำไปสู่ระบบการเมืองการปกครองแบบใหม่ อำนาจเหนือการเมืองเศรษฐกิจกลายเป็นฐานอำนาจของห้วงเวลาที่สำคัญ การถ่วงดุลและคานาคูลจึงมีปัญหาแรงงานในภาคเกษตรกลายเป็นแรงงานที่ไม่สามารถจัดการผลผลิตและพืชผลของตนได้ตามเวลาของห้วงเวลาเศรษฐกิจที่ถูกกำหนดด้วยเวลาที่ตายตัว ผลผลิตที่ถูกแรงจันทวนมากเกิดภาวะการของระบบแรงงาน ซึ่งที่ปรากฏขึ้นจนเป็นเหตุการณ์ที่นำไปสู่การเกิดภาวะความยากจนแก่คนทั่วประเทศก็คือ การเกิดภาวะนายทุนหรือเจ้าของธุรกิจ มีอำนาจเหนือต่อห้วงเวลาตามธรรมชาติและพืชผลการผลิต อำนาจการเมืองที่แทรกเข้ามาในช่วงนี้ก็คือ อำนาจของการจัดอัตราเงินตามเพื่อตีค่าคุณค่าของพืชผลการเกษตร ทำให้ราคาของพืชผลการเกษตรไม่มีคุณค่า อันเนื่องมาจากการขาดการเชื่อมร้อยระหว่างห้วงเวลาของธรรมชาติ ตั้งแต่ การเพาะเมล็ด การปลูก การเก็บเกี่ยว ถูกยึดเยียดด้วยการเร่งให้ผลิตเร็วและมากที่สุด กระบวนการจัดการของเวลาเศรษฐกิจ ทำให้ผลผลิตของพื้นที่แรงงานตามระบบความสัมพันธ์เดิม คือการพึ่งพาแรงงานตามอำนาจแนวราบขาดสะบั้นด้วยการค่าอัตราค่าแรงงานที่เรียกว่า “ค่าจ้าง” แทน จึงพบว่าในช่วงต้น พ.ศ.2500 มีชาวบ้านชาวไร่จำนวนมากเริ่มไม่สามารถแบกรับภาวะการเก็บเกี่ยวผลผลิตของตน และไม่สามารถรักษฐานอำนาจแนวราบได้ จึงขายที่ดินให้แก่นายทุนต่างๆ โดยเฉพาะภายในเมืองเชียงใหม่ และปรับเปลี่ยนตัวตนไปสู่การ “รับจ้างแรงงาน เพื่อได้รับค่าจ้าง” มากยิ่งขึ้น ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดความยากจนเพิ่มมากยิ่งขึ้นทั้งในภาคชนบทและภาคเมือง การเติบโตเศรษฐกิจถูกแบกรับไว้แต่เฉพาะกลุ่มนายทุนเท่านั้น กลุ่มชาวบ้านอื่นๆซึ่งมีอยู่จำนวนมากกว่าหลายเท่าของกลุ่มนายทุนไม่สามารถเข้าไปสู่ระบบการค้าแบบเสรีการค้าได้

การเข้าสู่ภาคแรงงานของชาวบ้านชาวไร่ที่เกิดภาวะซ้ำซ้อนในหลายๆยุคหลายๆ สมัย ได้สะท้อนให้เห็นออกมาจากชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณรอบๆวัดหัวฝายที่เริ่มไม่สามารถทำนาได้และรวมถึงไม่สามารถรับจ้างทำนาได้ในราวปี พ.ศ.2515 เป็นต้นมา และหันไปสู่การรับจ้างทำงานในภาคการท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่ต้องแบกรับกับการถูกสร้างคุณค่าด้วยเงินตรา เริ่มปรากฏเห็นชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในยุคของพ.ศ. 2500 จนถึง 2520 เป็นยุคที่ชาวเชียงใหม่พบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย การจัดระบบอำนาจทางการเมืองแบบใหม่ได้สถาปนาตัวตนให้กลายเป็นรัฐไทยหรือประเทศไทย และนำไปสู่การเปลี่ยนระบบการจัดการเชิงการเงินมากยิ่งขึ้น แต่สิ่งที่มีปัญหาก็คือ ตัวคนที่ถูกปรากฏบนอำนาจทางการเมือง และอำนาจแนวราบได้เปลี่ยนแปลงไม่มากนักเท่าไร ระบบการบริหารจัดการยังคงรูปอยู่ในฐานอำนาจเดียว และมีคำสั่งจัดการเดียว ไม่มีการรับคำสั่งจัดการหลากหลายหรือมีอิสระในการจัดการ ลักษณะอำนาจทางการเมืองเช่นนี้ เป็นการพลิกผันจากอำนาจเสมือนตัวแทนอำนาจทางการเมืองมาสู่อำนาจทางการเมือง ซึ่งทำให้ระบบการจัดการถูกกลายเป็นการให้อำนาจแก่กลุ่มขุนนางและข้าราชการรับผิดชอบ

บริหารประเทศ แทนที่จะได้รับคำสั่งจากระบบสมบูรณาสิทธิราชย์เช่นเดิม การเปลี่ยนแปลงอำนาจเช่นนี้ทำให้การจัดการบ้านเมืองได้มุ่งแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลักใหญ่ และมุ่งไปสู่การจัดการเฉพาะกลุ่มเฉพาะบุคคลมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า นโยบายที่ลงไปสู่ชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆทั้งภายในเมืองเชียงใหม่และชนบท มุ่งเฉพาะเรื่องเดียวเท่านั้นก็คือ กระบวนการทำการค้า และการสร้างแนวคิดใหม่ในเรื่องการควบคุมคนหรือราษฎรแบบใหม่ เช่น การมีบัตรประชาชน เพื่อแสดงให้เห็นถึงภาวะของการขึ้นตรงของความเป็นรัฐไทย ซึ่งมีผลที่ทำให้ผู้คนต่างๆ ต้องขึ้นสังกัดหรือขึ้นทะเบียนถึงการเป็นตัวตนของความเป็นไทย ดังนั้น สภาพของผู้คนของเชียงใหม่ได้หมดสิทธิของการแสดงตัวตนในรูปแบบอื่นๆ ตัวตนเดิมที่ถูกคิดติดกับพื้นที่ทางกลุ่มชาติพันธุ์ พื้นที่ทางกลุ่มการเมือง ถูกขมวดไปสู่พื้นที่ทางการเมืองของรัฐแทน อำนาจเหนือการเมืองแบบใหม่เหล่านี้ ได้หล่อหลอมให้ความไทยถูกนิยามด้วยการมี “บัตรประชาชน” นั้นเอง ซึ่งจะหมายถึงตัวตนที่หมายถึง คนไทย มากกว่าระบบสัญลักษณ์อื่นๆที่เคยปรากฏมาก่อนในพื้นที่ทางกายภาพแห่งนี้ เมื่อสภาพความเป็นชาติพันธุ์ดั้งเดิมต่างถูกละลายสูญหายไป ในความหมายที่ว่า ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งที่ไม่สำคัญหรือไม่ได้เป็นอำนาจที่จะถูกสร้างขึ้นมาเพื่อต่อรองหรือแสดงความเป็นพิเศษต่อระบบการเมืองการปกครองแต่ใดอีกต่อไป อำนาจทางการเมืองของประชาชนกลายเป็นการมีบัตรประชาชน ที่ถูกนิยามให้หมายถึง หลักประชาธิปไตยที่ถูกสร้างความหมายว่า เป็นประเทศที่ถูกปกครองและบริหารด้วยประชาชน ส่วนในความหมายอื่นๆยังคงปรากฏในรูปของการแสดงสิทธิส่วนหนึ่งของความหมายดังกล่าว คือการใช้พิธีกรรมของ ประชาธิปไตยในรูปของการเลือกตั้ง ดังนั้นความเป็นคนไทยได้กลายเป็น บัตรประชาชนและพิธีกรรมการเลือกตั้ง ส่วนในความหมายอื่นๆ เช่นสิทธิของความเป็นคนไทยที่อยู่ในบัญญัติของไทยไม่ปรากฏชัดเจนมากนัก เพราะในเงื่อนไขที่เป็นบทสะท้อนของชาวบ้านในชุมชนรอบวัดหัวฝ้ายเป็นคำตอบที่ชัดเจนมากในกรณีการสร้างความหมายนี้

ทัศนะของความเป็นตัวตนของคนไทยสิทธิทางการเมืองของชาวบ้านที่บ้านหัวฝ้ายแห่งนี้ไม่ได้ปรากฏว่าจะมีสิทธิเหนือไปกว่าเดิมแต่อดีต เพราะสิทธิในอดีตก็คือการมีอิสระที่จะทำมาหากินและประกอบอาชีพทำเกษตรกรรมและการค้าขายแลกเปลี่ยน สิทธิอื่นๆไม่ปรากฏมากนัก เว้นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ในยุคนี้ความหมายไม่ได้เปลี่ยนแปลงเท่าไร พบว่า การสร้างเมืองไทยในความหมายใหม่ที่ถูกจัดให้เน้นไปทางสาธารณูปโภคเชิงโครงสร้างเมือง หรือการสร้างเมืองใหม่ เมืองของชุมชนหัวฝ้ายจึงกลายเป็นตึกรามบ้านช่อง ในขณะที่ชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลองแม่ข่า และที่เคยอาศัยพื้นที่ทางกายภาพนี้ ได้กลายเป็นแหล่งที่ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่

รูปแบบผังเมืองหรือการสร้างความหมายใหม่ให้กับเมืองเชียงใหม่ในบริเวณจุดกลางเมือง เมืองที่เน้นไปทางโครงสร้างของสถาปัตยกรรม อำนาจใหม่ของเมืองจึงอยู่ที่โครงสร้างทาง

สถาปัตยกรรม ทั้งอาคาร บ้านเรือน ที่เน้นไปตามค่านิยมใหม่คือ สร้างด้วยรูปแบบคอนกรีต ลักษณะบ้านไม้ ลดค่านิยมลง รวมถึงการสร้างรูปฟอร์มของบ้านเรือน หรือพื้นที่ทางกายภาพของการนิยามความหมายของคำว่าบ้านก็มีการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่าบ้านนี้เองที่ทำให้ความหมายของการเกิดขึ้นของการนิยามว่าสลัม ได้ปรากฏตัวในเวลาต่อมา

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ บ้าน ในความหมายเดิมของชาวบ้าน หมายถึง บ้านเรือนทุกหลังคา เรือนมารวมกันเป็นกลุ่มบ้าน ส่วนเรือนหมายถึงแหล่งที่พักอาศัยเฉพาะกลุ่มครัวเรือน ดังนั้น บ้าน จึงถูกทำให้มีหลายๆหลังเป็นกลุ่มบ้านที่ใกล้เคียงหรืออยู่บริเวณใกล้เคียงกัน และสำหรับในอดีตแล้ว กลุ่มบ้านมักเป็นระบบเครือญาติ แต่สำหรับปัจจุบัน บ้านหมายถึง บ้านหลังเดียว มีเป็นกลุ่มเฉพาะครัวเรือนเดียว ระบบความสัมพันธ์ของบ้าน ไม่ให้ความสำคัญกับการจัดระบบความสัมพันธ์กับบ้านเรือนใกล้เคียง ไม่จำเป็นต้องเป็นเครือญาติพี่น้อง แต่กลายเป็นพื้นที่ที่ถูกพึงพอใจส่วนตัวของแต่ละบุคคลหรือครัวเรือน ดังนั้น เรือน ในความหมายใหม่จึงหมดไป กลายเป็นความหมายของคำว่า บ้าน

ต่อมาอีกประการหนึ่ง การนิยามของชาวบ้าน บ้านเรือน ชาวบ้านจะรู้จักบ้านเรือนในแง่ของกลุ่มบ้านเมือง หรือบ้านเรือนเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมือง ระบบความสัมพันธ์ของบ้านสมัยก่อนจึงเน้นที่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม พื้นที่ทางกายภาพภายในบ้านจึงเน้นโปร่ง และโล่ง เพื่อให้ทุกคนสามารถใช้พื้นที่อื่นโปร่งและโล่งทำกิจกรรมหรือสร้างกิจกรรมร่วมกันได้ทุกคน สมาชิกในครัวเรือนหนึ่งอาจมีมากกว่า 1 ครอบครัว และมีการใช้อุปกรณ์ทุกชิ้นในบ้านร่วมกันได้เกือบทั้งสิ้น ไม่แยกแยะว่าสิ่งใดเป็นของสิ่งใด ไม่แบ่งเป็นกลุ่มบุคคล ดังนั้น ความหมายของระบบบ้านเรือนของชาวบ้านจึงเน้นการให้การใช้เพื่ออำนวยความสะดวกได้ทุกคน สำหรับ บ้าน ในความหมายใหม่ บ้าน จะหมายถึง ครอบครัวเดียวมากกว่า 2 ครอบครัว บ้าน 1 หลังจะเน้น 1 ครอบครัว และหากค่านิยมบ้านใดมีเพียง 1 ครอบครัวก็จะถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจสูงกว่าบ้านที่มีสมาชิกรวมกันมากกว่า 1 ครอบครัว และบ้านในสมัยใหม่ มุ่งเน้นสร้างความหมายที่เป็นสิทธิเฉพาะบุคคล ไม่เน้นการใช้สิ่งของเครื่องใช้ร่วมกัน ระบบการจัดแนวคิดเหล่านี้เป็นสิ่งที่สร้างให้เกิดความสับสนต่อการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างมากให้แก่ชาวบ้านที่ยังดำรงอยู่ในวัฒนธรรมแนวคิดเดิมที่เน้นระบบความสัมพันธ์อำนาจแนวราบ ที่ลดน้อยลงไปตามลำดับของเวลา

บ้านของชาวบ้านหัวฟ่าย ในยุค 2500 – 2520 เป็นบ้านหลังคามุงจากและใบตองตึง บางส่วนมุงด้วยหลังคาสังกะสี ลักษณะบ้านสร้างด้วยไม้ไผ่ ไม้กระดานมีไม่มากนัก อำนาจของระบบการจัดการเชิงสาธารณูปโภคเหล่านี้ ทำให้ถูกนิยามตามลำดับอำนาจทางชนชั้นด้วยระบบอำนาจการเมืองทางเศรษฐกิจ ยิ่งเวลาในยุคปฏิรูปบ้านเมืองใหม่มากยิ่งขึ้นเท่าไร อำนาจการจัดการทาง

ลำดับชั้นทางเศรษฐกิจก็ยิ่งจะปรากฏมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ความแตกต่างระหว่างพื้นที่ทางกายภาพที่ถูกซ่อนทับกันนี้ได้สร้างภาพที่ส่งผลให้เกิดการแปรเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจ หมายความว่า ลำดับชั้นทางเศรษฐกิจเป็นส่วนสำคัญในการตีตราความหมายของระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจแนวราบ และนำไปสู่การแตกกระจายของอำนาจแนวราบจนหมดหายไป ในราวปี พ.ศ.2500 ชาวบ้านที่เข้ามารับจ้างทำนาได้สิ้นสุดการทำนาลงอย่างสิ้นเชิง เมื่อมีการปิดกั้นน้ำที่หล่อเลี้ยงน้ำแม่เข้าเป็นเวลานานร้อยละปี คุณค่าของพื้นที่วัดหัวฝายและเหมืองฝายสิ้นสุดคุณค่า จนไม่เหลือความทรงจำไปมากกว่าเดิม เป็นเพียงพื้นที่ทำงาน อำนาจเก่าที่เคยสืบทอดและถูกจารึกไว้บนพื้นที่ทางกายภาพแห่งนี้ได้จางหายไปจนไม่สามารถจะหวนคืนกลับมาได้ การสิ้นสุดการทำนาหรือการรับจ้างทำนาทั้งสาเหตุการที่เจ้าของที่นาได้ขายที่นาให้นายทุนและการขาดแคลนแหล่งน้ำอันสำคัญนับแต่อดีตเช่น แม่น้ำแม่ขาแห่งนี้ พร้อมไปด้วยการสิ้นสุดของกลุ่มอาชีพดั้งเดิมหลายประเภท เช่น อาชีพผลิตงานหัตถกรรมต่างๆ ยังปรากฏอยู่เพียงประปรายในชุมชนระแวก แต่สำหรับคนในชุมชนหัวฝายได้สิ้นสุดลงแล้วอย่างสมบูรณ์พร้อมๆ กับการเริ่มต้นของการปรากฏความเป็นตัวตนใหม่ที่ถูกสร้างนิยามความหมายซ่อนทับใหม่ และตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นหลังจากการสิ้นสุดพื้นที่ทางกายภาพทางเกษตรกรรมก็เป็นการเริ่มต้นของการนิยามพื้นที่ทางกายภาพแห่งนี้ใหม่ขึ้นมา

ดังนั้นจึงพบว่า อัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาในยุคนี้ก็คือ ชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนหัวฝาย ถูกกลายเป็นกลุ่มบ้าน “แรงงาน” ที่มีคุณค่าน้อยมาก และการถูกนิยามความเป็นกลุ่มแรงงาน ซึ่งเป็นเพียงกลุ่มอาชีพเดียวที่หลงเหลือให้เป็นอนุสรณ์ของระบบดั้งเดิม เช่น กลุ่มการเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานก่อสร้างให้กับระบบดั้งเดิม “แรงงาน” จึงเป็นสิ่งที่หลงเหลือของความสัมพันธ์ทางอำนาจทางการเมืองของระบบการปกครองเดิมนับแต่สมัยแรกของเมืองเชียงใหม่และปัจจุบัน แต่การถูกเกณฑ์แรงงานเดิมนั้น ได้ถูกสร้างความหมายให้มีอำนาจทางเศรษฐกิจขึ้นมาด้วยการได้ค่าทำงานแรงงานนั้นๆ ในขณะที่ความหมายของอำนาจทางการเมืองก็ยังไม่ได้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้นมากนัก อัตลักษณ์ของกลุ่มบ้านหัวฝาย จึงเป็น กลุ่มแรงงาน ของเมือง

ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มแรงงาน ทำให้เข้าใจได้อย่างหนึ่งว่า ระบบความสัมพันธ์ของอำนาจแนวราบได้สิ้นสุดลงอย่างแท้จริง กลุ่มแรงงานที่ควรเป็นระบบเครือข่ายเชิงเครือข่ายกลายเป็นกลุ่มอำนาจแรงงานที่มาจากกลุ่มสนใจอาชีพร่วมกันมากกว่า ทางเลือกในการประกอบอาชีพแรงงาน แตกต่างไปจากทางเลือกในการประกอบอาชีพการค้าขาย และการทำงานที่เน้นระบบความเชี่ยวชาญอื่นๆ ของชุมชน การขายแรงงานกลายเป็นการนิยามการสร้างเงินตราที่หลงเหลือมาจากการได้รับการสนับสนุนจากนโยบายรัฐสยามเดิม และยังเป็นค่านิยมที่กลุ่มชาวจักรวรรค์มักเลือกในการประกอบอาชีพนี้ ในขณะที่กลุ่มสตรีในชุมชนเลือกที่จะยังคงรักษาระบบนโยบายเดิมที่หลงเหลือจากรัฐสยามเดิมเช่นกันก็คือ การทำการค้าขาย การถูกแบ่งให้เลือกในการประกอบ

อาชีพเพื่อประกอบเพื่อหารายได้เป็นเงินตราเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พบว่า กลุ่มชาวบ้านมีระบบการเรียนรู้เรื่องการเปลี่ยนแปลงของสภาวะบ้านเมืองได้น้อยและช้ากว่าปกติเป็นอย่างมาก ตรงกันสิ่งที่ถูกเรียกว่า กลุ่มชาวบ้านในชุมชนถูกจำกัดในเรื่องการเรียนรู้ข้อมูลข่าวสาร การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางผังเมือง ไม่สามารถเปลี่ยนระบบทางเลือกที่จะสามารถสร้างอำนาจของชีวิตในการเลือกสรรชีวิตอื่นๆ ได้ ระบบ “แรงงาน” จึงกลายเป็นค่านิยมของผู้คนที่อาศัยอยู่ใน พื้นที่ชุมชนแห่งนี้ ที่สามารถรับค่าจ้างต่อวันได้ทันทีและสามารถที่จะตอบสนองต่อการใช้แก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวันได้ทันถ่วงที ปัญหาของชีวิตของชาวบ้านที่ถูกผนวกให้อยู่ในระบบชีวิตที่พึ่งพิงเงินตรา ทำให้ “แรงงาน” กลายเป็นทางเลือกหลักของชาวบ้านเหล่านี้ในการแสวงหารายได้เงินตราอย่างทันถ่วงทีและมีรายได้สนองตอบต่อความต้องการของคนและครัวเรือน ดังนั้น สิ่งเหล่านี้ทำให้หนทางเลือกอื่นๆ เช่น การไม่จำเป็นต้องเอาใจใส่ต่อความรู้อื่น ทำให้ไม่สนใจต่อค่านิยมกลุ่มคนที่ไม่ม่มีโอกาสทางสังคมทั้งการเมือง และเศรษฐกิจ และรวมไปถึงการเรียนรู้ระบบแนวคิดสมัยใหม่จากโรงเรียนและมหาวิทยาลัย การไม่สามารถแสวงหาความรู้แนวคิดใหม่ที่สังคมปัจจุบันนิยมนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ทำให้กลุ่มชาวบ้าน ถูกสังคมกดทับและเบียดขับให้กลายเป็นกลุ่มคนยากจน คนยากไร้ และรวมไปถึงความยากไร้ด้านความรู้ ความสามารถสมัยใหม่ที่สังคมปัจจุบันกำลังนิยมและเป็นที่ต้องการของกลุ่มเหนืออำนาจทางการเมือง และกลุ่มเหนืออำนาจทางด้านเศรษฐกิจ

ในท้ายที่สุด การถูกลดคุณค่าด้านความสามารถ ทางแนวความคิดทั้งเชิงปรัชญาทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ทำให้วัฒนธรรมที่ดำรงอยู่กลายเป็นกลุ่มคนที่ไม่ต้องการของสังคมมวลรวม และนำไปสู่การถูกกดให้กลายเป็นกลุ่มชายขอบออกไปจากจากสังคมของกลุ่มคนสมัยใหม่ และบ่อยครั้งถูกเปรียบเทียบทางคุณค่าภายนอก เช่น สภาพบ้านเรือนทางกายภาพ สภาพเศรษฐกิจ สภาพทางสังคม สภาพทางวัฒนธรรม ที่ไม่นำไปสู่สังคมทันสมัยเช่นปัจจุบัน และกลายเป็นผู้อ่อนแอด้านการดำเนินชีวิต ประสบมรสุมปัญหาจากการถูกกดขี่ข่มเหงทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ทำให้เกิดอัตลักษณ์ชายขอบเมืองเชียงใหม่

ดังนั้น อัตลักษณ์ชายขอบของคนหัวฝ้าย หรือการเกิดตัวตนของความยากจนของคนหัวฝ้ายนั้น ถูกสร้างขึ้นมาจากความแตกต่างทั้งทางโครงสร้างสาธารณูปโภค โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมของบ้านเรือนและผังเมืองรวม ที่ถูกสร้างให้กลายเป็นวัฒนธรรมของ “ความเก่า” และวัฒนธรรมของ “ความใหม่” ทำให้เกิดความหมายนิยามคำว่า “ความล้าหลังและความทันสมัย” ความแตกต่างแบบสุดขั้วตรงข้ามเช่นนี้ นำไปสู่การกีดกันของผู้อยู่อาศัยร่วมกันด้วย ดังจะพบว่าพื้นที่ทางกายภาพของความเป็นเมืองถูกทำให้เกิดความหมายได้หลายแบบ โดยใช้กระบวนการตัดสินใจเรื่องระบบฐานเศรษฐกิจเป็นกุญแจสำคัญ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจากความยากจนที่ขึ้นอยู่กับ

กับระดับการปกครองชนชั้นเป็นหลักกลายมาเป็นความยากจนที่เกิดขึ้นจากสถานภาพทางเศรษฐกิจรวมอยู่ด้วย ทำให้ความหมายของความยากจนขยายไปสู่ความยากจนของทางเลือกของชีวิต ดังหมายถึงการเกิดกระบวนการถูกสร้างได้เป็นกระบวนการคิดเชิงสร้างสรรค์ได้สิ้นสุดลง ระบบเครือข่ายไม่สามารถที่จะให้ความช่วยเหลือระหว่างกันและกัน การใช้ความช่วยเหลือของเครือข่ายเครือข่ายเกิดขึ้นเพียงชั่วคราวและเป็นส่วนที่ทำให้บางกลุ่มที่สามารถเติบโตได้ ไม่สามารถเติบโตได้เพราะมีระบบฐานความล้มเหลวของเครือข่ายเป็นตัวตลกอำนาจการเติบโต การใช้ความช่วยเหลือของเครือข่ายเครือข่ายเกิดขึ้นเพียงชั่วคราวและเป็นส่วนที่ทำให้บางกลุ่มที่สามารถเติบโตได้ ไม่สามารถเติบโตได้เพราะมีระบบฐานความล้มเหลวของเครือข่ายของสภาพผู้คนในชุมชนหัวฝายในความหมายพื้นที่ที่ถูกตราสัญลักษณ์ให้เป็น “สลัม” หรือ “ชุมชนแออัด” ในสมัยต่อมา กลายเป็นส่วนที่ทำให้ผู้ที่มีฐานทรัพยากรกลายเป็นแหล่งดึงดูดทรัพยากรไปยังฐานระบบเครือข่ายเชิงเครือข่ายด้วย การมีวัฒนธรรมดั้งเดิมเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่เคยเป็นหลักประกันความมั่นคงและความปลอดภัยมาแต่อดีต ฐานอำนาจแนวราบจึงถูกทำให้เป็นระบบชนชั้นแบบเดิม ไม่สามารถขยับไปสู่ฐานอีกชนชั้นหนึ่งได้ จึงเกิดปรากฏการณ์ของการทำให้ผู้คนที่ไม่สามารถปรับสภาพให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลง ถูกละเลย ถูกละทิ้งจำนวนมาก และกลายเป็นสัญลักษณ์เชิงความหมาย การดูถูก และการไม่เจริญก้าวหน้า ลักษณะเช่นนี้ถูกสร้างให้กลายเป็นคนอยู่นอกสายตาของความ เป็นเมือง และทำให้เกิดแนวคิด คนชายขอบของเมืองหรือสังคมขึ้นมา

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ พื้นที่ทางกายภาพในชุมชนเอง ก็มีการแบ่งพื้นที่ทางสังคมออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน นั่นก็คือ พื้นที่ทางกายภาพที่สร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคม หมายถึงพื้นที่ทางกายภาพผ่านการครอบครองที่ดิน ซึ่งพบว่าพื้นที่ทางกายภาพที่ถูกทำให้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมภายในแตกต่างกัน โดยส่วนแรกเป็นพื้นที่ทางสังคมมีเงื่อนไขของโฉนดที่ดิน ส่วนที่สองเป็นพื้นที่ทางสังคมในกลุ่มชาวบ้านเช่าที่ดินวัด และสุดท้ายเป็นพื้นที่ทางสังคมกลุ่มชาวบ้านบุกรุก การมีระบบความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านระบบการครอบครองที่ดินนี้ ทำให้กลุ่มสังคมถูก ทำให้เกิดระบบทางชนชั้นภายในชุมชน กลุ่มที่จัดว่ามีความมั่นคง มีความปลอดภัย และอยู่ในระดับชนชั้นร่ำรวยก็คือ กลุ่มที่มีโฉนดที่ดินเป็นของตนเอง ซึ่งมีอยู่ประมาณ 14 ครัวเรือน รวมถึงพบว่าเป็นกลุ่มชาวบ้านหัวฝายดั้งเดิมนับแต่โบราณ และมีการสืบทอดอยู่อาศัยในบริเวณนี้ กลุ่มนี้จะมีบทบาทในฐานะผู้นำชุมชน โดยเฉพาะในระยะแรกเริ่มจวบจนปัจจุบันก็มีส่วนในฐานะของการเป็นผู้นำชุมชน เป็นผู้อุปถัมภ์ชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชน เช่น การเชื่อมต่อไฟฟ้าและน้ำประปาให้แก่ครัวเรือนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ซึ่งเป็นผู้อยู่อาศัยที่เช่าที่ดินวัดและกลุ่มบุกรุกที่ดิน ในขณะที่กลุ่มเช่าที่ดินของวัดหัวฝายนับได้ว่าเป็นกลุ่มชาวบ้านดั้งเดิมที่อพยพเข้ามาในยุคแรกช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงนโยบายการสนับสนุนการค้าระบบเงินตรา จึงเป็นกลุ่มที่หลงเหลือจากระบบ

การค้าแบบแลกเปลี่ยนสินค้า หรือระบบการค้าขายชนิดวัวต่างซึ่งเป็นกลุ่มของชาวบ้านที่ทำการค้าขายระหว่างเมืองเชียงใหม่และเมืองอื่นๆ เช่น จอมทอง สันป่าตอง สันทราย ฯลฯ โดยใช้การเดินทางวัวเป็นหลักและทำการค้าจนกระทั่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณของวัดหัวฝ้ายในเวลาต่อมา และกลุ่มสุดท้ายเป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาในช่วงนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง จวบจนปัจจุบันกลุ่มนี้เป็นกลุ่มชาวนาไร่ที่ดินทำกิน และบางส่วนเข้ามาหางานทำเพื่อแลกกับเงินตราโดยเฉพาะช่วงหลังปีพ.ศ.2512 เป็นต้นมา มีชาวบ้านโยกย้ายเพื่อแสวงหางานทำกันมากยิ่งขึ้น กลุ่มนี้เข้ามาในชุมชนหัวฝ้ายในฐานะของชาวนารับจ้างทำนา ก่อนแปรเปลี่ยนไปสู่การรับจ้างทำงานทั่วไปที่จะสามารถหาทำได้ในบริเวณตัวเมือง เช่น บริเวณตลาด บริเวณแหล่งที่ต้องใช้แรงงานตามจุดต่างๆ ของเมืองกลุ่มนี้อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำท่า นับแต่แม่น้ำสายนี้ยังสามารถใช้ในการทำนาได้จนกระทั่งคลองแม่ข่าไม่สามารถใช้งานได้อีกเลย และถูกสร้างให้กลายเป็นแหล่งขยะใหญ่ของเมืองและชุมชน

เมื่อพื้นที่ทางกายภาพเป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของพื้นที่ทางสังคมถูกสร้างขึ้นตามเงื่อนไขของการครอบครองที่ดิน ทำให้ระบบการจัดลำดับชนชั้นซึ่งเป็นการจัดระบบชนชั้นทางเศรษฐกิจเป็นหลัก พบว่า กลุ่มชาวบ้านที่มีโฉนดที่ดินเป็นของตนเองมีรายได้สามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ดีกว่า กลุ่มชาวบ้านที่อยู่ในฐานะเช่าที่ดินของวัด และกลุ่มที่ยากจนที่สุดของชุมชนก็คือ กลุ่มผู้ที่เข้ามาบุกรุกที่ดิน ซึ่งพื้นที่ทางกายภาพนี้อธิบายโดยผังชุมชน กล่าวคือ กลุ่มที่มีที่ดินจะอยู่ห่างจากจุดของแม่น้ำแม่ข่า ระหว่างกลุ่มชาวบ้านเช่าที่วัดที่อยู่ด้านหลังวัดตลอดจุดห่างจากแม่น้ำข่าราว 200 เมตร และกลุ่มบุกรุกจะอยู่ใกล้แม่น้ำแม่ข่า 200 เมตรถัดเข้าไป การจัดวางพื้นที่ทางสังคมที่แสดงให้เห็นถึงการจัดวางกลุ่มสัมพันธ์พื้นที่ทางกายภาพทำให้สภาพบ้านเรือนของแต่ละกลุ่มจะแตกต่างกันตามฐานะทางเศรษฐกิจและความสามารถในการจัดระบบพื้นที่ของบ้านเรือนแต่ละกลุ่ม โดยพบว่ากลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มักอยู่ในกลุ่มอาชีพค้าขายและรับราชการ รวมถึงทำงานในระบบ ในขณะที่กลุ่มเช่าที่วัดจะมีสภาพบ้านเรือนดีหรือใกล้เคียงกับกลุ่มชาวบ้านที่มีโฉนด ในขณะที่กลุ่มชาวบ้านบุกรุกจะมีสภาพบ้านเรือนไม่เรียบร้อย ทั้งหมดถึงถูกทำให้เกิดความแตกต่างที่เกิดมาจากฐานของเงินตราและเศรษฐกิจที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าถึงได้

ในขณะเดียวกัน สภาพพื้นที่สาธารณะอื่นๆของชุมชน พบว่า ไม่สามารถปรับสภาพให้เข้ากับเทคโนโลยีที่ทันสมัยได้เลย เช่น การมีเศษขยะเกลื่อนทั่วชุมชน พื้นที่มีน้ำกักขังนั้นหมายถึงไม่มีการจัดระบบหน้าดินของชุมชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่เกิดมาจากฐานการพิจารณาของการจัดระบบผังเมืองแบบใหม่ ที่ถูกสร้างด้วยหลักมาตรฐานที่สำคัญในหลายประการ เช่น โครงสร้างของถนน คูคลองระบายน้ำ การจัดสรรทางเท้า ฯลฯ เหล่านี้เป็นแนวคิดใหม่ในโครงสร้าง

ของระบบผังเมืองที่ถูกสร้างให้เป็นเมืองที่ดีและสมบูรณ์ เมื่อสภาพชุมชนเหล่านี้ไม่ได้ถูกจัดให้อยู่ในแนวทางของระบบผังเมืองที่ถูกต้อง และขณะเดียวกันสภาพผังเมืองของชุมชนได้ถูกทำให้อธิบายด้วยแนวคิดของผังเมืองโบราณที่กลุ่มบ้าน จะไม่เน้นการจัดผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมหรือวงกลม และเกิดจากการใช้หลักของอาชีพ เช่น การประกอบอาชีพทำเกษตรกรรม ซึ่งถูกทำให้กลุ่มบ้านจัดเรียงกันไปตามลำน้ำ หรือตามพื้นที่ที่ใช้ในการทำมาหากิน และตามลำดับชนชั้นทางสังคม ไม่เน้นโครงสร้างของผังเมืองแบบใหม่ที่ถูกทำให้อยู่ในระบบระเบียบเรียบร้อย ดังนั้นจึงพบว่า ในขณะที่โครงสร้างของเมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะบริเวณโดยรอบของชุมชนหัวฝายถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่ทางกายภาพตามระบบผังเมืองแบบใหม่ที่เป็นหลักของการเจริญเติบโตของเมืองในฐานะเศรษฐกิจ ทำให้โครงสร้างภายในเมืองถูกทำให้กลายเป็นเมืองเศรษฐกิจ มีจุดศูนย์กลางกลางเมือง และการเกิดเมืองโครงสร้างแบบสถาปัตยกรรมแบบคอนกรีตและเน้นสร้างทรงสูงเทียบฟ้าอ้อมล้อมชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้ โดยเฉพาะชุมชนหัวฝาย ได้แวดล้อมไปด้วยตึกกรมของ บ้านเรือนกลุ่มชาวบ้านที่มีโฉนดที่ดินเป็นของตนเอง บางส่วนที่สร้างตึกสูงเพื่อทำการค้า รวมถึงสถานที่ราชการที่สร้างขึ้นในบริเวณใกล้เคียง และเลยไปถึงตึกของการเคหะสถานที่เข้ามาสร้างแฟลตสูง การปิดบังของพื้นที่ทางกายภาพและสร้างระบบแนวคิดใหม่ของการจัดวางผังเมือง และถูกอธิบายด้วยเหตุผลทางการเมืองและเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเหล่านี้ถูกสร้างภาพขึ้นมาในฐานะที่ผิดปกติของความเป็นเมืองเชียงใหม่ หรือเมืองที่ล่าหลัง ดังนั้นอำนาจทางการเมืองที่ถูกนำไปสู่กลุ่มชาวบ้านเหล่านี้ก็คือ การสร้างความหมายให้กลายเป็นสิ่งที่ไร้คุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น เป็นกลุ่มที่ไม่สามารถพัฒนาเมืองได้ เป็นกลุ่มที่สะสมบ่มอาชญากรรม หรือเป็นกลุ่มที่ไม่สามารถที่จะทำให้สภาพของเมืองเติบโตได้ ฯลฯ การสร้างภาพแก่ชาวบ้านแบบนี้เกิดขึ้นในราวปี พ.ศ.2525 ซึ่งชัดเจนในคำนิยามความหมายที่เจาะจงและมอบให้แก่คนที่อาศัยในชุมชน การถูกสร้างความหมายเช่นนี้ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเหล่านี้ถูกกดทับ โดยการตีตราให้ถูกกักขังในบริเวณของพื้นที่ทางกายภาพ และถูกจำกัดสิทธิของความเป็นพลเมืองอันด้วยเหตุผลว่าเป็นกลุ่มที่ไม่สามารถพัฒนาเมืองและเศรษฐกิจได้ การสร้างสิ่งที่โหดร้ายมากที่สุดก็คือ การกีดกันสิทธิผลประโยชน์ในการพัฒนาคนที่อาศัยอยู่ในชุมชน เช่น ไม่สนับสนุนให้มีการมีไฟฟ้า หรือน้ำประปา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของบริเวณหรือแหล่งที่พัฒนาและเติบโตแล้ว รวมไปถึงสิทธิอื่นๆที่เป็นนโยบายของกลุ่มชาวบ้านทั่วไปทั้งเมืองและชนบท เช่นสิทธิในการเข้าศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนของหน่วยงานรัฐ สิทธิในการสมัครเข้าทำงานในหน่วยงานที่มีระบบ อันเนื่องมาจากแหล่งไม่พัฒนาต่อความเป็นเมืองเหล่านี้ไม่มีสิทธิในการออกทะเบียนบ้าน เพราะไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ซึ่งกระทบต่อกลุ่มชาวบ้านที่ต้องเช่าที่ดินวัด และกลุ่มชาวบ้านที่บุกรุก ซึ่งการปราศจากใบรับรองสิทธิของผู้คนในการอยู่อาศัยเป็นจุดหลักของการพัฒนาที่ใหญ่ที่สุดในยุคนี้ที่สร้างและส่งเสริมให้ชาวบ้านมีความยากจนยิ่งขึ้น

ตามลำดับหรือในภาษาของนักเศรษฐศาสตร์ก็คือ ความยากจนตกดาน หรือผู้คนที่ไม่สามารถที่จะขยับฐานเศรษฐกิจได้เลย ลักษณะงานที่ถูกจำกัดไปด้วยหลักฐานต่างๆเหล่านั้น ทำให้โอกาสในการเติบโตในการแสวงหางานทำนั้นไม่สามารถเป็นไปได้เลย ดังนั้นทางเลือกที่เหลือของกลุ่มชาวบ้านที่อยู่อาศัยเหล่านี้ที่จะกระทำเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตและครอบครัวได้ก็คือ “การค้าขายและแรงงานรับจ้างนอกระบบ” (informal sector) เช่น กลุ่มทาบเร่ กลุ่มแผงลอย รวมถึงกลุ่มที่ขายแรงงานทั่วไปในนิยามของ แรงงานรับจ้างเป็นต้น

ดังนั้นในบริบทของอำนาจทางการเมืองเช่นนี้ที่กระทำทั้งต่อพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นตัวก่อปัญหาใหญ่ให้แก่ชีวิตของชาวบ้านที่อาศัยในชุมชนหัวฝายจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะกลุ่มที่ถูกอธิบายในนามของ ชาวบ้านที่ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ ไม่สามารถทำงานอื่นๆ นอกเหนือไปจากงานใช้แรงงานที่คุ้นเคยจากงานภาคเกษตรกรรม และการสร้างระบบความชำนาญและเชี่ยวชาญจากระบบงานเกษตรกรรม เหล่านี้ล้วนเป็นแรงผลักดันที่ทำให้ชาวบ้านยิ่งสะสมความแร้นแค้นและความยากไร้ของฐานเศรษฐกิจอย่างเพียงพอต่อการดำรงชีวิต ความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัยในเมือง และแรงผลักดันให้เกิดความไม่มั่นคงในฐานะอาชีพ และรวมถึงฐานะการเมืองที่ไม่สามารถต่อรองต่อสภาพที่ถูกกระทำให้เป็นผลของฐานะเมือง ความแตกต่างของภาคเมืองหรือวิถีชีวิตของความเป็นเมืองและฐานะวิถีชีวิตของความเป็นชนบทในแง่มุมนี้ ดังจะกล่าวได้ว่า ฐานะวิถีชีวิตของผู้คนในชนบทมีฐานะอำนาจหลักของอำนาจแนวราบ หรืออำนาจที่เกิดจากเครือข่ายเชิงเครือข่ายที่เรียนรู้ฐานะอำนาจในการเอื้อเพื่อดูแล เอาใจใส่และการให้ความช่วยเหลือระหว่างกันและกันเป็นหลัก แต่เมื่อถูกโครงสร้างทางการเมืองแบบใหม่โดยใช้ฐานเศรษฐกิจเป็นหลักในการสร้างและนิยาม ทำให้โครงสร้างทางสังคมแบบเดิมถูกทำลายในลักษณะที่เครือข่ายเชิงเครือข่ายไม่สามารถให้ความช่วยเหลือในฐานเศรษฐกิจที่แต่ละกลุ่มไม่สามารถให้ความช่วยเหลือกันได้ และการแสวงหาทางเลือกหรือการแสวงหาหนวยในการดำรงชีวิต จึงผูกติดอยู่กับตัวตนและครอบครัวเฉพาะบุคคลเป็นหลัก และเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมไปจากระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่เคยมีกลายเป็นระบบความสัมพันธ์เครือข่ายอาชีพหรือกลุ่มการทำงานร่วมกันมากยิ่งขึ้น ดังนั้นระบบความสัมพันธ์แบบเดิมถูกลดคุณค่าลงไปตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันอำนาจที่ปรากฏกลายเป็นอำนาจที่เกิดจากฐานเศรษฐกิจจากระบบการงาน และกลุ่มอาชีพมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ระบบการพึ่งพิงที่เคยปรากฏเดิมได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การเข้าสู่ระบบการพึ่งพิงเชิงความรู้และความสามารถคละปนไปกับความชื่นชมชื่นชอบความเป็นส่วนตัวมากกว่าเป็นกลุ่มหรือองค์กรหรือเครือข่ายระบบเครือญาติ การสร้างระบบความผูกพันแบบใหม่เช่นนี้ได้ปรากฏทั่วไปในความเป็นชุมชนเมือง และชุมชนแออัด โดยเฉพาะปรากฏในบริบทที่พื้นที่ทางกายภาพแบบใหม่ที่เกิดจากรูปแบบการพึ่งพิงพอใจในการเข้าร่วมอยู่อาศัยใกล้ชิดเคียงกัน เป็นต้น

ในลักษณะเช่นนี้พบว่า การช่วงชิงระบบการเมืองกลายเป็นการช่วงชิงการเมืองเชิงเศรษฐกิจมากกว่าการเมืองทางสังคม การช่วงชิงการเมืองเชิงเศรษฐกิจทำให้ชาวบ้านในระดับรากหญ้าที่ไม่มีฐานเศรษฐกิจถูกขับออกไปจากระบบการเมืองดั่งนั้น การเมืองของคนในชุมชนแออัดจึงมุ่งไปช่วงชิงทรัพยากรที่เข้ามาสู่ชุมชนมากยิ่งขึ้น แทนการช่วงชิงระบบความสัมพันธ์เครือข่ายเชิงเครือญาติดั้งเดิมที่เคยมีมาในอดีต การช่วงชิงการเมืองเหนือทรัพยากรที่หน่วยงานภายนอกนำมา เช่น หน่วยงานเทศบาล ซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจทางการเมืองที่สามารถครอบงำคนในชุมชนที่เข้าไปสู่เงื่อนไขที่คนในชุมชนจะสามารถได้ทรัพยากรนั้นๆ การสร้างกระบวนการครอบงำและควบคุมแก่ชาวบ้านในชุมชนเช่นนี้เอง ทำให้มีชาวบ้านในชุมชนจำนวนหนึ่งจำนนต่อเงื่อนไขเพื่อเสี่ยงต่อการรับได้ซึ่งผลประโยชน์จากหน่วยงานภาครัฐ ดังนั้นรูปแบบของการช่วงชิงอำนาจทางการเมืองของชาวบ้าน ก็คือการที่กลุ่มต่างๆ ของชาวบ้านได้ช่วงชิงทรัพยากรจากภาครัฐ และจัดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในชุมชนกันเอง ดังนั้นจึงพบว่าเหตุของการช่วงชิงทรัพยากรซึ่งได้กลายเป็นอำนาจส่วนหนึ่งแล้วนั้นเป็นผลทำให้ชาวบ้านในชุมชนแบ่งพรรคแบ่งพวกระหว่างกันและกันมากยิ่งขึ้น โดยมีการเรียกกระบวนการเช่นนี้ว่า กลุ่มฐานคะแนนเสียงหรือกลุ่มฐานอำนาจได้ระบบอุปถัมภ์ทางการเมือง เป็นต้น

การถูกระบบโครงสร้างทางสังคมและการเมืองทำให้ชุมชนหรือชาวบ้านอยู่ภายใต้ฐานอำนาจระบบอุปถัมภ์เช่นนี้ทำให้เป็นการตอกย้ำและซ้ำเติมกลุ่มชาวบ้านที่ไร้อำนาจอยู่แล้ว ยิ่งถูกกดให้แย่งลงไปกว่าเดิม ฐานอำนาจที่ถูกส่งเข้ามาไม่ได้พัฒนาในสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนดีขึ้นแต่ประการใด ยิ่งหน้าซ้ำทำให้แย่งไปจากเดิม ขาดสวัสดิการ ขาดสาธารณูปโภค และทำให้ถูกกลายเป็นสิ่งแปลกปลอมของความเป็นเมือง โดยการนิยามความหมายให้กลายเป็นสิ่งเลวร้ายของความเป็นเมืองที่ถูกนิยามหมายถึงความศิวิไลซ์ หรือความดีงามถูกเหมาะสม การให้นิยามความหมายชั่วคราวกันข้ามเช่นนี้ และชาวบ้านที่ถูกให้อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ก็ยิ่งทำให้การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในชุมชนแทบไม่ปรากฏเกิดขึ้นเลย แม้ว่านโยบายของเทศบาลในระยะต่อมาจะพยายามที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน โดยเฉพาะการถูกนิยามในเรื่องสุขลักษณะอนามัยของชาวบ้านในชุมชนที่ไม่ได้รับการดูแล และเรียนรู้วิถีปฏิบัติตามแบบแนวคิดเรื่องสุขภาพสมัยใหม่ นับเป็นการเมืองทางสังคมของผู้คนในชุมชนแออัดอย่างสาหัส ซึ่งการถูกปิดให้เกิดการสูญเสียสิทธิทางการเมืองในหลายด้านด้วยกติกาซ้ำๆ เช่น อนุญาตให้มีทะเบียนบ้าน ซึ่งนำไปสู่การขาดสิทธิในการดำเนินชีวิตหลายอย่าง นับแต่ขาดอำนาจและสิทธิในการเลือกงานที่ดีและเหมาะสม ขาดสิทธิในการเข้าศึกษาต่อของบุตรหลาน ขาดสิทธิด้านสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า และรวมถึงขาดความสามารถในการเข้าถึงสิทธิที่พึงควร จะได้รับการดูแลจากภาครัฐอื่นๆ แม้แต่การเลือกตั้งซึ่งเป็นสิทธิทางการเมืองที่สำคัญในการแสดง

ตัวตนความเป็นพลเมืองก็มีบางส่วนที่ไม่สามารถเข้าถึงได้ เช่น การสร้างความเป็นอัตลักษณ์ด้วยการถือบัตรประชาชน ที่หมายถึงสิทธิในการเลือกตั้งของเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

สิ่งต่างๆ เหล่านี้พบว่า เป็นการสร้างตัวตนให้แก่ผู้คนในชุมชนขนาดเล็กย่อยสุดในเมืองเชียงใหม่ และนำความทุกข์เวทนาสู่วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนแห่งนี้ และชุมชนอื่นๆ จำนวนมาก ด้วยกระบวนการดังกล่าวเช่นนี้พบว่า การสร้างอำนาจควบคุมทางการเมืองที่มีต่อกลุ่มที่มีระบบความสัมพันธ์ระบบเครือข่ายเครือข่ายของคนที่ตกอยู่ในสภาพอันแร้นแค้นและมีผลต่อความยากจนเพิ่มขึ้น และแทบจะไม่สามารถปรับเปลี่ยนไปสู่สภาพชีวิตที่ดีในรุ่นบุตรหลานมากนัก สิ่งต่างๆ เหล่านี้มีผลทำให้ผู้คนในชุมชนถูกนิยามความหมายไปในทิศทางอันเลวร้ายได้ง่าย และส่งผลให้ภาพลักษณ์ของผู้คนในชุมชนเป็นกลุ่มอันไม่พึงประสงค์ต่อกลุ่มบุคคลที่อาศัยภายในเมืองโดยทั่วกัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University –
All rights reserved